

Klein Éva

VANNAK MÉG TANÚK 2.

Klein Éva

VANNAKMÉG TANÚK

Klein Éva

VANNAKMÉG TANÚK

Lektorálta: Somos Péter

Megjelent 2015-ben Nyíregyházán 500 példányban

ISBN 978-963-12-3886-0

Készült a Civil Alap – 2014 támogatásával

Arculat: Talpas Sándor
Nyomtatás: Imi Print Kft., Nyíregyháza
Felelős vezető: Nagy Imréné

„Ügyelj a feddhetetlenre, nézd a becsületest,
mert a jövendő a béke emberéé.
De a bűnösök mind elvesznek,
a gonosznak vége pusztulás.
Az igazak segedelme pedig az Úrtól van,
ő az ő erősségök a háborúság idején."

(Zsolt. 37. 37-39.)

Előszó

Milyen lehetett az a Magyarország, ahol identitásukat vállaló zsidó emberek zsidóként éltek?

Milyenek lehettek a kis eldugott falvak, ahol elég volt imaszobának a nagymama tisztaszobája ahhoz, hogy a zsidók zsidóként éljenek?

Ha elfogadjuk, hogy a koncentrációs táborok létéről nem tudtak, akkor is hogyan volt lehetséges, hogy művelt, iskolázott emberek gondolkodás nélkül közreműködjenek szomszédjaik, ismerőseik megalázásban, kifosztásában, állatokként való összegyűjtésében, majd kizsuppolásában az országból?

Ezekre a kérdésekre – és ezektől még súlyosabbakra – keresem a választ, amikor a könyv szereplői elmesélik történetüket.

Amikor az interjúsorozat első része megjelent, elhatároztam, hogy nem hagyom abba, hanem folytatom, amíg köztünk vannak olyan holokauszt túlélők, akik hajlandóak elmesélni életüket.

Milyen keveset tudnak az emberek és különösen a fiatalok a történelem e sötét korszakáról, és milyen keveset tudnak arról, hogy hogyan éltek a zsidók Magyarországon a holokauszt előtt! Ezt a következtetést kellett levonnom a könyvet olvasók kérdéseiből, reakcióiból.

Talán a 70. évforduló alkalmából megrendezett emlékév eseményei, rendezvényei javítottak a helyzeten.

A „Vannak még tanúk" első része túlnyomórészt a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből származó túlélők történeteit tartalmazza. A második részben igyekeztem az ország más tájain élőket megszólaltatni.

Fontosnak tartottam, hogy ne csak a deportálás elszenvedői, hanem olyan emberek is beszéljenek, akik kívülről tapasztalták meg a történteket. Bennük az emlékek milyen gondolatokat, érzéseket váltanak ki és mit adnak mindezekből tovább?

Kedves olvasó, tedd fel a kérdéseket önmagadnak és próbáld megválaszolni!

Köszönöm a könyv minden szereplőjének, hogy hajlandó volt elmondani történetét. Köszönöm, hogy a számukra kincset érő fényképeket rendelkezésemre bocsátották.

Klein Éva

Lévy Imréné Moskovits Piroska

„1944. május 17-én vagoníroztak be bennünket és május 20-án érkeztünk meg Auschwitzba. Három napig tartott az út a szörnyű vagonban."

Az első zsidók, akik főleg kereskedelemmel foglalkoztak, 1826-ban alapítottak hitközséget Hajdúszoboszlón. A hitközségnek, amely 1869-ben ortodoxnak nyilvánította magát, volt Chevra Kadisája, Talmud Tórája, éjszakai szállása és több segélyező egylete. Az első zsinagóga 1862-ban épült, de a gyarapodó közösség számára ez hamarosan kisméretűvé vált. Ezért 1895-ben (vagy 1896-ban) pompás, új zsinagógát avattak, majd 1900-ban kis téli imaház is épült. Ugyanekkor alakult meg a nőegylet és a leányegylet is. A helybéli zsidóság lélekszáma 1910-ben érte el maximumát, amikor 554 főt tett ki. Az első világháború harcaiban 19-en estek el, nevüket az 1927-ben leleplezett emlékmű őrzi. A hitközség élén 1919-től Katz Ármin rabbi állt.

Piroska esküvői fotója

Hajdúszoboszlón 1925-ben hőforrást találtak. Gyógyfürdő létesült, amelynek kifejlesztéséhez három zsidó orvos: Simon Gáspár, Molnár Gyula és Aszódi Miklós jelentős mértékben hozzájárult. Ezt követően sok szálloda és étterem nyitotta meg kapuját, közöttük több zsidó tulajdonú is.

Az 1941. évi népszámláláskor Hajdúszoboszló 17.669 lakosa közül 490 volt izraelita, ami 2,8 százalékos részaránynak felelt meg. A hitközség akkori elnöke Grósz Imre kereskedő volt. 1942-ben a fiatal férfiakat behívták munkaszolgálatra. Akiket a keleti frontra irányítottak, azok közül az első telet csak kevesen élték túl.

A hajdúszoboszlói zsidókat a debreceniekkel együtt deportálták, egy részüket az ausztriai Strasshofba, többségüket Auschwitzba. 1944. június 27-én indult el az utolsó transzport.

A lágerekből 180-an tértek vissza Hajdúszoboszlóra.

(Forrás:Randolph L. Braham, A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, I. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2010, pp. 493-520, Halmos Sándor, Lőwy Dániel)

A ma még itt élő zsidók egyike Lévy Imréné Moskovits Piroska, akinek a története következik.

Jutka, Kati és Zsuzsi

1928. február 29-én születtem Beregszászon. Édesapám Moskovits Ignác (1877), édesanyám Eckstein Fáni (1890). Heten voltunk testvérek: hat lány és egy fiú.

Helén, Dóra, Jolán, Ida, Regina (Rózsinak hívtuk), Piroska és Herman. Mindannyian Beregszászon születtünk és ott éltünk. Családunk nagyon vallásos volt. Szigorú kóser háztartást vezettünk, anyám kopasz volt, parókát viselt. Otthon csak zsidóul, vagyis jiddisül beszéltünk.

Ilyen nagycsalád mellett természetes volt, hogy édesanyám a háztartást vezette és nem dolgozott. Apám fiatal korában Máramarosszigeten a Káin családnál volt kereskedősegéd. A Káin család angro nagykereskedéssel foglalkozott, apám 26 évig dolgozott náluk, mint főintéző.

Általános iskolába Beregszászon jártam, nyolc általánost végeztem. Utána másfél évig egy női szabónál tanultam kabátokat-kosztümöket varrni, de csak a kezdetekig jutottam el. A nővéreim is mind varrni tanultak. Helén és Jolán női ruha, Ida fehérnemű, Rózsi (Regina) férfiruha készítést tanult. Helén 1936-ban férjhez ment Tiszabecsre, 1944-ben már volt egy első osztályos kisfia, Sanyika. Zsidó iskolába nem jártam, otthon tanultam meg héberül olvasni anyám egyik barátnőjétől. Ő tanította meg nekem az imákat, amelyeket ma is tudok, és ma is olvasok héberül.

Beregszászon nagyon sok zsidó élt. A fiatalok – különösen nyáron – szombaton összejöttek, sétáltak a korzón, moziba jártak. Az én szegény apám mindig mondta – zsidóul persze –, hogy „a lábát kellene levágni annak, aki ebben a világban, amikor így bánnak a zsidókkal, szórakozni jár”.

Tegnap este néztem a televíziót és hallom, hogy egy történész arról beszél, hogy az 1941-es kamenyec-podolszkiji deportálás egy idegenrendészeti esemény volt. Nagyon szeretném elmondani annak a történésznek, hogy 13 éves voltam, amikor Dóra és Jolán testvéremet 1941-ben elvitték Kamenyec-Podolszkijba.

A dolog úgy történt, hogy be kellett volna mutatniuk a nagykorú testvéreimnek a születési papírjaikat, és szükségesek voltak hozzá a nagyszülők iratai is. A községháza, ahonnan a nagyszüleink születési papírjait be lehetett volna szerezni, porig égett, minden irat megsemmisült, ezért nem kapták meg határidőre az iratokat. Így a családból a még otthon lévő két nagykorú lányt, mint idegent érintette a kitoloncolás. Nagyon rendes volt a beregszászi rendőrfőnök, mert a családunk jóban volt vele. Ez a Tarnaváry nevű rendőrfőnök mondta, hogy időt hagy a családunknak, próbáljuk megszerezni az iratokat. A velünk szemben lakó ortopéd cipésznél bújt el a két nővérem. Egy idő múlva aztán mondta Tarnaváry, hogy nem lehet tovább várni, ha a lányokat nem viteti el, akkor a csendőrök az egész családot elviszik.

A két nővéremet, Dórát és Jolánt az utolsó transzporttal 1941-ben kitoloncolták. Útközben küldtek egy lapot, hogy jól vannak, ennyit engedtek nekik, de semmi egyebet nem tudtunk meg róluk soha többé. Beregszászra senki nem jött vissza azok közül, akiket 1941-ben elvittek. Apám 1941-től egészen addig, amíg 1944-ben deportáltak mindannyiunkat, egy falat húst nem evett. Mindig azt mondta: „Hogyan tudnék én enni, mikor a gyerekeim ki tudja, hol éheznek". Mondtuk neki, hogy ők már biztosan nem éheznek, mert nem élnek. Mindezt szerettem volna elmondani Szakály úrnak az idegenrendészeti eljárásról.

Aztán elkövetkezett 1944 áprilisa. Beregszászon a Vári féle téglagyárban alakították ki a gettót. Velünk a csendőrök emberségesen bántak, mert apám köztiszteletnek örvendő ember volt, így utoljára vitték be a családunkat. A szüleim, Ida, Rózsi, én és a kis Herman voltunk már csak otthon. Rózsinak megengedték, hogy még egy ideig kint maradjon, ő hozott be nekünk ennivalót a gettóba, amíg lehetett.

Idának az egyik ismerős csendőr azt mondta, hogy adja oda az ékszereit, majd ő utánunk hozza, mert biztos szükség lesz rá később. Így is történt, a nővérem odaadta az ékszereket, amiket egyébként rögtön elvettek volna tőlünk más csendőrök, így viszont a becsületes csendőr behozta utánunk a gettóba. Persze amikor bevagoníroztak bennünket, mindent elvettek, úgyhogy nem értünk vele semmit.

A téglagyárban azokban a csarnokokban helyeztek el bennünket, ahol a téglát és a cserepet szárították. Volt teteje, az oldalát meg pokrócokkal körbekerítettük, úgy éltünk, mint ma a hajléktalanok.

1944. május 17-én vagoníroztak be bennünket és május 20-án érkeztünk meg Auschwitzba. Három napig tartott az út a szörnyű vagonban.

Megállt a vonat, nem tudtuk, hova érkeztünk, azt sem tudtuk, miért. Először különválasztották a nőket és a férfiakat. Utána a nőket szelektálták. A 14 éves kisöcsémet anyámmal az egyik oldalra, Idát, Rózsit és engem a másik oldalra állítottak, mi hárman együtt maradtunk. A hangszórók magyarul harsogták, hogy mindenki legyen nyugodt, álljon oda, ahova mondják, mert vasárnap majd a családok újból együtt lesznek.

Minket hármunkat kiválasztottak munkára. Leborotváltak, tetováltak. „A 6615” a számom, most is itt van a karomon.

Az „A” lágerbe kerültünk, ahol egy szlovák zsidó lány, Aliz volt a blokkparancsnok.

Mikor eljött az első vasárnap, Alizt meg akartuk verni, mert hiába vártuk a családtagjainkat az ígéretnek megfelelően, nem jöttek, és mi sem mehettünk hozzájuk. Aliz meg kiabálta magyarul, hogy „mit akartok, nem értitek, hogy kifüstölték őket?” Fenyegettük, hogy megverjük. Aztán az egyik nap valamit vinni kellett a krematórium mellé, és Aliz engem küldött egy szojvai lánnyal – persze német kísérettel –, és akkor minden megvilágosodott. Láttuk, hogy akkor húzgálták a halottakat a krematóriumba. Nem akartunk hinni a szemünknek. Visszamentünk, mondtuk a többieknek, hogy ne bántsátok Alizt, mert igazat mond.

Az „A” lágerből beosztottak bennünket Brezsinskára (Birkenau) az ágynemű elosztóba. Három hétig jártunk minden nap az „A” lágerből oda-vissza, majd mindhárman bentlakók lettünk. Ide Birkenauba hozták a transzportok csomagjait; a különböző részlegek szortírozták a csomagokból a ruhaneműt, a cipőket meg mindent. Ezt az elosztó részleget hívták Kanadának. Mi az ágyneműket válogattuk. Az ágynemű barakkban egy Méry nevű francia zsidó lány volt a vezető. Ő már évek óta ott volt Auschwitzban, hétszer volt lekopaszítva, mire mi odakerültünk. Méry dohányzott, és hogy ne szívjon túl sokat, nálam tartotta a cigarettáját. Én adtam neki,

Piroska, Ida, Helén, Rózsi

ha kért. Cigaretta a csomagokból került Mérynek. Itt a Kanadában jóban voltunk a sonderkommandósokkal, akik adtak ezt-azt, hiszen ők szedték össze a csomagokat a vagonoknál, ők dolgoztak a krematóriumoknál. A ruhák között, a csomagokban mindig akadt valami, vagy cigaretta, vagy egy darab kenyér, vagy más ennivaló.

Borzasztó keveset kaptunk enni, kis híg répalevest. Minden nap akkor keltünk, amikor még fenn voltak a csillagok, álltunk a Zehlappelen, és akkor feküdtünk, amikor már újból feljöttek. A Kanada az öt krematórium közvetlen közelében helyezkedett el. Az egyik olyan közel volt hozzánk, mint az út másik oldala.

Egy kis gyér erdő választott el bennünket attól a krematóriumtól, ahol a legtöbb halottat égették el. A krematóriumok már nem győzték, és a németek megépítettek egy nagy betongödröt, ott is égették a halottakat. Szinte nappali világosság volt éjjel is a lángoktól, és a bűz, ami ott volt, elmondhatatlan. Szörnyű volt, de akkor nem törődtünk semmivel, nem voltak érzelmeink, nem gondolkodtunk, csak tettük a dolgunkat gépiesen, fásultan.

Idu nagyon szépen varrt fehérneműket, és Méry beajánlotta őt az egyik német tisztnek. Ida kapott egy szobát és varrt a németeknek, amiért kaptunk egy kis plusz ennivalót.

1945. januárban már közeledtek az oroszok Auschwitzhoz. Emlékszem, január 18-án adtak mindenkinek egy kenyeret, egy pokrócot, és Birkenauból, ahol a Kanada volt, elindultunk gyalog az auschwitzi vasútállomáshoz, hogy bevagonírozzanak bennünket. Mire odaértünk volna, az oroszok elfoglalták a vasútállomást, így visszafordítottak.

Három nap, három éjjel gyalogoltunk a januári szörnyű hidegben, míg találtunk egy olyan vasútállomást, ami még német kézen volt. Az egy darab kenyéren kívül nem kaptunk egy falat ennivalót sem, megállás nélkül mentünk, csupán éjfélkor volt egy fél óra pihenő. A keréknyomokból kanalaztuk ki a vizet, hogy a szomjunkat oltsuk.

Három nap múlva találtunk olyan vasútállomást, amit az oroszok még nem foglaltak el. Nyitott vagonokba szálltunk be. Mivel hármunknak három pokrócunk volt, egyet magunk alá tettünk, egyet a hátunk mögé, egyet a térdünkre raktunk. A vonatozás is három nap, három éjjel tartott egy falat étel nélkül. Ránk fagyott a pokróc. Megérkeztünk Ravensbrückbe, ahol ponyvasátrak voltak. Mikor megérkeztünk, Rózsi már olyan állapotban volt, hogy ha nem kap enni, meghal. Persze napokig itt sem adtak semmit; én kint álltam a ponyvasátor előtt, hogy figyeljem, hátha szerezhetek valami ennivalót. Jött az aufseherin és a derékszíjának a csatos végével végigvágott az arcomon. Jajgattam, hogy kifolyik a szemem, a német nő meg kiabált, hogy „Nem tudod, hogy ha jön az aufseherin, akkor vigyázzba kell állni?" Ezen az estén aztán kaptunk egy kis moslékot, de az Rózsinak életmentő volt.

Ravensbrückben három hétig voltunk. Majd megfagytunk a téli hidegben, a sátrakban. Három hét múlva már rendes személyvonattal elvittek bennünket Mahlhofba. Dolgoztunk, én először árkot ástam. Minden fogolyra egy Wehrmacht katona vigyázott. Tudtam németül, meg oroszul is, mert Beregszászon senki nem volt egynyelvű.

Egyik napon az én Wehrmacht őröm kérdezi tőlem: „Hány éves vagy, kislányom?" Mondom neki, hogy 17. Azt mondja nekem könnyes szemmel: „Jaj kislányom, látod, itt kell nekem téged őriznem, amikor nekem is 17 éves kislányom van otthon". Aztán később mondta, hogy „Na, ide figyelj, én most elmegyek, de dolgozz rendesen, hogy ha jön az aufseherin, nehogy baj legyen". Kisvártatva visszajött, kenyeret hozott, de annyit, hogy még a testvéreimnek is jutott belőle.
Hát ilyen is volt a sok rossz mellett.

Mahlhofban voltunk olyan április végéig, majd újból elindultunk, és két nap gyaloglás után megérkeztünk Breslauba. Itt egy tanyán töltöttünk néhány napot és itt szabadultunk fel. Bejöttek az amerikaiak, de csak keresztülmentek ezen a településen, minket végül is az oroszok szabadítottak fel. Rendesek voltak, figyeltek ránk. A tanyán voltak tehenek; az oroszok sorba állítottak bennünket, és reggel, délben, este adtak egy-egy csésze tejet. Ez volt a szerencsék, hogy törődtek velünk, nem ettünk hírtelen sokat, mert az végzetes lett volna. Az oroszok még tyúkot is zabráltak és húslevest főztek nekünk. Az az igazság, hogy akadtak közöttük zsidó katonák, akik vigyáztak, figyeltek ránk.

Aztán Breslau környékén az Elbán hajóra szálltunk. Motor nélküli bárka volt, a férfiak a partról tolták. Nem ment gyorsan, így aztán sokáig utaztunk. Közben elveszítettem a testvéreimet, mert ők a bárka után szekéren mentek tovább, én meg lemaradtam vagy öt beregszászi lánnyal. Jött egy orosz teherautó, ami az ellenkező irányba vitt bennünket, hiába magyaráztuk, hogy a többiek a másik irányba mentek. Aztán autóbusszal elvittek Prágába, ott voltam öt napot, majd megint busszal Pozsonyba, ahol ismét öt napot várakoztunk. Itt szálltunk vonatra és úgy jöttem haza Budapestre, ahol a Bethlen téren már várták a deportáltakat. Budapestről vonattal mentem haza Beregszászra. Hatvanban megállt a vonat. Egyszer csak hallom, hogy valaki kiabál nekem: „Hazajött a testvéred, menjél te is haza".

Mikor hazaértem Beregszászba, idegenek laktak a házunkban, az egyik szomszédunk adott szállást. Másnap elutaztam Tiszabecsre a nővéremhez, majd még egyszer visszamentem Beregszászba, aztán újból Tiszabecsre, és közben lezárták a határt. Többet nem tudtam hazamenni, majd csak 1957-ben, Sztálin halála után lehetett átmenni. Rózsival és Iduval, akik Beregszászra később érkeztek, már a határ lezárása után, 12 év múlva találkoztunk.

Soha nem tudtam meg, mi történt anyámmal és a kisöcsémmel, Hermannal.

Valaki, aki ismert bennünket és visszajött, elmondta, hogy apámat még munkára választották, de csak két hónapig bírta.

Helén nővéremnek a kisfia, Sanyika az apai nagyanyjával ment a gázkamrába.

Helén, akinek a férje odamaradt, újból férjhez ment. 1956-ban, amikor volt a forradalom, Fehérgyarmaton laktak. A forradalmárok odaálltak a kapujukba, hogy „Na, gyere ki, te büdös zsidó!" Ekkor határozták el, hogy nem maradnak tovább az országban. Izraelbe mentek, akkor már volt két gyerekük.

Iduék 1977-ben ugyancsak Izraelbe mentek, Rózsiék pedig 1988-ban Amerikába.

Én Tiszabecsen ragadtam, Helén nővérem és a férje tartottak. Hajdúszoboszlón működött a háború után Joint üdülő, ahova beutaltak. Itt a fürdőben ismerkedtem meg Lévy Imrével, és 1947. szeptemberben összeházasodtunk.

A férjem 1913. április 27-én született. Hatan voltak testvérek, ketten jöttek vissza: a férjem és egy nővére, akinek két gyermeke volt a háború előtt. Persze ők is odamaradtak, ahogy a férjem szülei is. Imre munkaszolgálatos volt, fakitermelésnél dolgozott Darnyicán, eljutott Kijevbe is, majd ahogy az oroszok nyomultak előre, úgy jöttek visszafelé Magyarországra. Budapesten érte a felszabadulás. Semmi nélkül kerültünk össze itt Hajdúszoboszlón, hiszen az ő családjától is elvettek mindent.

A kereskedelemben helyezkedtem el. Először a mozi büféjét vittem, majd vendéglátói és üzletvezetői tanulmányokat folytattam, és ezzel a végzettséggel dolgoztam különböző kereskedelmi munkakörökben nyugdíjazásomig.

Három lányunk született: Jutka és az ikrek: Kati és Zsuzsi. A férjem is a vendéglátásban dolgozott, 1991. november 3-án halt meg.

Van hat unokám és tizenegy dédunokám. Huszonnégyen voltunk a legutóbbi családi esküvőn, azóta született a családban még három gyermek.

Kati lányom fia, Andris Finnországban él. Bekerültek egy olyan zsidó közegbe, hogy természetes számukra és a gyerekeik számára a zsidó életforma. A gyerekeik az óvodában tanulnak héberül is. Tomi unokám Londonban él, de ő is hazajön az ünnepekre Budapestre, a Bethlen téri zsinagógába, ahova én is járok. 1956-ig oly mértékben tartottam a vallást, hogy kóser háztartást is vezettem. 1956 után Hajdúszoboszlón mindehhez már nem voltak adottak a feltételek.

Rajtam kívül ma már talán négy-öt zsidó ember él még itt, a régi virágzó zsidó élet pedig teljesen elsorvadt.

Dr. Tordai Sándorné Ungár Magda

„Tulajdonunkban volt jelentős nagyságú termőföld, állatokat, lovakat, teheneket tartottunk. Ez lett aztán a veszte édesapámnak 1944. előtt és 1945. után is, hiszen volt mit tőle elvenni, és volt miért meghurcolni."

Tiszavárkony a Tisza jobb partján elterülő település Szolnok közelében, ma mintegy 1600–1700 lakosa van. A már az avarkorban is létező településen a zsidók először földbérlők voltak, majd az 1870-es években váltak a zsidó bérlők birtokossá.

1919 és 1948 között a zsidó vallás szertartása szerint a faluban öt házasságkötés történt és 12 zsidó gyermek született.

Tiszavárkony község képviselőtestülete 2009-ben helyi egyedi védelem alatt álló építménynek minősítette a községi köztemetőben lévő zsidó síremlékeket.

Ebből a faluból származik Dr. Tordai Sándorné Ungár Magda Gitl, akivel Budapesten készítettem interjút, és akinek családja hosszú évekig élt Nyíregyházán.

Családi fotó 1955-ből

1924. április 16-án születtem Tiszavárkonyban. Volt egy ikertestvérem, Gyula és egy nővérem, Katalin. Apám gazdálkodó parasztember volt.

Tulajdonunkban volt jelentős nagyságú termőföld; állatokat, lovakat, teheneket tartottunk. Ez lett aztán a veszte édesapámnak 1944. előtt és 1945. után is, hiszen volt mit tőle elvenni, és volt miért meghurcolni. Nagyon sokat dolgozott, mint a te apád, hajnali négykor kelt és késő estig meg sem állt. A házunk, amihez hozzátartoztak a cselédek házai is, távolabb volt a falu központjától.

Anyám a háztartást vezette. Nem voltunk kóserek, olyannyira, hogy még disznót is tartottunk. Ételeinket anyám ennek ellenére a zsidó főzési szokásoknak megfelelően készítette. Így étkezem azóta is, például a húsos, zsíros ételt a tejföllel, tejszínnel ma sem

tudom megenni, és hiányoznak a zsidó konyha ízei, amit valahogy itt a kóser kifőzdében – ahonnan az ebédemet kapom – sem tudnak már elkészíteni.

Magda néni

Iskolába Szolnokra jártam, négy elemit és a négy polgárit végeztem, utána jött volna a gimnázium, de azt én már hagytam, el sem kezdtem. Vonattal jártam be Szolnokra az iskolába az ikertestvéremmel, Gyuszival. A vasútállomástól lovas kocsi vitt bennünket haza, mivel 4 kilométerre volt a tanyánk az állomástól. Ezt a sok utazgatást meguntam, ezért hagytam abba a tanulást a négy polgári után. Gyuszi Szolnokon elvégezte a gimnáziumot is.

Tiszavárkonyban valamikor sok zsidó élt, amit igazolt a szép nagy zsidó temető, de a deportálás előtt már nem volt, csak három család: a két Ungár család és Singeréké. Ennek a Singer famíliának az egyik leszármazottja rabbi volt a Frankel zsinagógában. A temetőben megvan a nagymamám, a nagyapám és az 1918-ban született, de fiatalon meghalt testvérem sírja, sírköve is.

A felszabadulás után az egyik tanácselnök kiszedette a sírköveket a zsidó temetőből, és azokat egy kupacba összedobálták, a temetőt elfoglalták. A fiam, Péter közbenjárására azonban az új polgármester rendbe hozatta a zsidó temetőt. Megtaláltuk a nagyszüleim és a testvérem sírköveit is, és azokat is felújítattuk.

1944. májusban, amikor elkezdődött a deportálás, először Tiszaföldvárra vittek bennünket. Ez egy köztes állomás volt, ahol egy nagygazdaságban helyezték el a zsidókat a tehénistállóban. Az istállóban nagy fakkok voltak a teheneknek, és ezekbe a fakkokba került egy-két család.

Innen 1944. május végén vagy június elején, már nem emlékszem pontosan az időpontra, bevittek bennünket Szolnokra, ahol a cukorgyárban volt a gyűjtő, ott voltunk hat hétig. Volt, akinek jutott fedett hely, volt, akinek nem. Ide hozták a zsidókat

Unokák és dédunokák körében

Szolnokról és a környező falvakból, még a Kunságból is. Összegyűjtöttek vagy 5000 embert, a szabad ég alatt voltunk napokig. Nem tudtunk semmit, hogy mit akarnak velünk, az a hír terjengett csak, hogy valahova dolgozni visznek majd bennünket.

Volt nekem egy befolyásos ügyvéd nagybátyám, apámnak a testvére, aki benne volt Szolnokon abban a bizottságban, amelyik beleszólhatott abba, hogy ki hová kerüljön a deportálás során. Ez a nagybátyám elintézte, hogy azon a szerelvényen legyen a családunk, amelyik nem Auschwitzba, hanem Ausztriába került. Persze ezt csak utólag tudtuk meg, mi hamarabb el akartunk menni a korábban induló transzportokkal. Szerencsénkre nem abba a szerelvénybe vagoníroztak be bennünket, amelyik Auschwitzba érkezett.

A mi vonatunk Baden bei Wien városában állt meg, ahol volt egy elosztótábor, ahol szétválogatták az embereket. Baden bei Wien egy gyönyörű város, már akkor, 1944-ben is nagyon szép volt.

Az elosztó táborban szétszortírozták az embereket. Mi bekerültünk egy harminc-harmincöt fős csoportba, ahol a családok együtt maradhattak. A legfiatalabb közöttünk az egyik család nyolc éves kislánya volt, Ági. Már csak ketten élünk ebből a csoportból, Ági és én.

Ezt a 30-35 fős csoportot elvitték egy nagygazdaságba, ahol elhelyeztek bennünket. Mezőgazdasági munkát kellett végeznünk. A gazdaságban földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott a tulajdonos család, akik nagyon rendesek voltak. Megmondták, hogy ők nem akarnak nekünk rosszat. Úgy is volt. Igaz, hogy egy fűtetlen, hatalmas, fából készült tehénhodályban laktunk, de azok az emberek na-

gyon rendesek voltak. Tartozott ehhez az épülethez egy konyha is, az én anyukám és egy másik idősebb asszony főzött a csoportnak. Adta a gazda a nyersanyagot, ők meg megfőzték. Nem volt valami híres koszt, de ahhoz képest, ami másutt volt, nem panaszkodhattunk.

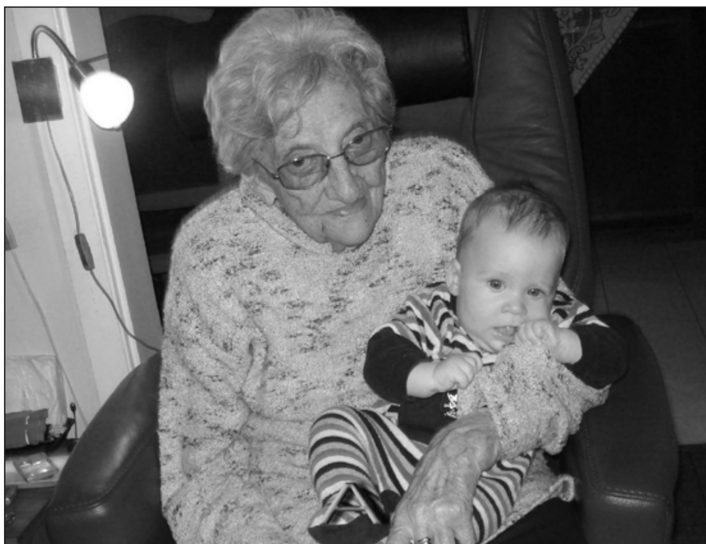
A gazdaságban, mire mi odakerültünk, már lengyelek dolgoztak. Volt egy lengyel tiszt, aki munkavezető volt. Lóval járta a munkaterületeket és engem kiválasztott segédjének. A munka nem volt könnyű; a gazdaságban gabonát, cukorrépát termeltek, csináltuk az aratást, cséplést, betakarítást. Ezen kívül versenylovakat tenyésztettek, és a lovak körüli munkát kellett elvégeznünk.

Az SS-ek rendszeresen jártak ellenőrizni. A gazdáink mondták, hogy amikor jönnek, akkor ők szigorúan fognak utasításokat adni. Így is volt; ha jöttek az SS-ek, akkor a munkavezetők kiabáltak velünk, durvaságot tettettek, de tudtuk, hogy nem kell komolyan venni, ez csak színjáték. A németek közölték az osztrák gazdával, hogy ha nem lesz munka, akkor szóljanak, mert beszállítanak bennünket a központba a gyűjtőbe. A gazdáink azonban igyekeztek mindig munkát adni, így erre a beszállításra nem került sor; ott voltunk a gazdaságban 1944. júniustól 1945. áprilisig.

1945. április 16-án az oroszok szabadítottak fel bennünket. Mielőtt ez megtörtént, a gazdánk azt mondta, hogy menjünk az erdőbe, fussunk, amerre látunk, mentsük magunkat. De nem mozdult senki, maradtunk, és akkor bejöttek az oroszok. Na, ez is kutya világ volt, az orosz katonák „szedték a nőket". Az volt a szerencsénk, hogy volt közöttük sok zsidó katona, és azok megvédtek bennünket, mondták a többieknek, hogy „na, ez tilos". Az orosz katonák nagyon durvák voltak, erőszakosak. Az oroszoktól a gazdáink is tartottak, és a főnök úgy gondolta, hogy az értékei jobban biztonságban lesznek nálam. Ideadott nekem egy faládát, mondta, hogy abban ékszerek vannak, vigyázzak rá. Én őriztem is, közben ők az oroszok elől elmenekültek. Elbújtunk annak az épületnek a padlásán, ahol laktunk, onnan viszont le kellett jönni, mert az oroszok fel akarták gyújtani az épületet. Nem tudtam a ládával mit kezdeni, így otthagytam a házban. Nem mertem magamnál tartani, mert az oroszok agyon is ütöttek volna érte, ha nálam megtalálják. Hogy mi lett a ládával, nem tudom. Utólag már bántam, hogy otthagytam, de akkor inkább az életemmel törődtem.

Aztán elindultunk hazafelé gyalog. Napokig jöttünk, istállókban pihentünk meg, így jutottunk el a Dunántúlra. Addigra az ennivaló, amit magunkkal hoztunk, elfogyott. Már nem emlékszem, melyik dunántúli városban jártunk, amikor remény volt rá, hogy jön vonat és azzal utazhatunk tovább. Vártunk a vonatra vagy két napot, közben az apám és a nagybátyám elindultak ennivalót szerezni, mert voltak elosztóhelyek, ahol csajkába az oroszok adtak valami ételt. Ők ketten elmentek, közben megjött a vonat. Mi, a család többi tagja felszálltunk, gondoltuk, majd apám és a nagybátyám

utolérnek bennünket. Persze nem értek utol, majd csak Pesten találkoztunk ismét.

A legkisebb dédunokával

Pestről aztán újból gyalog mentünk haza Tiszavárkonyba. Megérkeztünk a falunkba. Istálló volt a szép nagy házunk, nem volt benne semmi, csak rengeteg patkány. Mire mi hazaértünk, az ikertestvérem – Gyuszi – a munkaszolgálatból már otthon volt 1944. november óta. Nem tudott hova menni, a házunk lakhatatlan volt, így az egyik kocsisunk fogadta be. A szomszédok elmondták, hogy az egyik tehenünket a bíró vitte el. Gyuszi ment a bíróhoz, hogy visszakérje a tehenet, de a bíró nem adta, azt mondta, ő azért fizetett. Persze nem tudom, kinek fizetett, nekünk biztosan nem.

Így mikor hazaértünk, nem volt semmink, mindent széthordtak, bútorokat, állatokat, mindent.

Persze a családunk hozzáfogott felépíteni, ami elveszett. Ez hosszú idő volt és sok munka. Mire elértünk valamit, újból szedték az embereket – most már, mint kulákokat. Apámat is el akarták vinni, de megszökött.

A nővérem, Kata ekkor már Nyíregyházán lakott. Férjhez ment még 1944. előtt. Az ő férje is munkaszolgálatos volt, született egy gyermekük is, aki még a deportálás előtt meghalt.

Az egész családunk eljött Nyíregyházára, mindent otthagytunk Tiszavárkonyban. Aztán Nyíregyházán ismerkedtem meg a férjemmel, Tordai Sándorral. Ő is munkaszolgálatos volt a háború alatt, de megszökött, és Pesten bujkált egy árvaházban. Heten voltak testvérek, a családját deportálták. A férjemen kívül két húga és három öccse jött vissza, a nagyszülei, a szülei és egy húga a családjával együtt odamaradtak.

Gyorsan történtetek az események, a megismerkedésünk után két hónap múlva már össze is házasodtunk A férjem családjának két háza volt Nyíregyházán a Kiss Ernő utcán. Az egyikbe, a 44. szám alattiba költöztünk be. Három gyermekünk született: Péter, Zsuzsa és Gyuri. A férjem nagyon ügyes, kereskedő szellemű ember volt. Ebből is baj lett persze, mert az ötvenes évek végén vagy a hatvanas évek elején börtönbe került valami semmiségért ártatlanul, ott maradtam három gyerekkel

egyedül. Jött a tél, a hideg, és ekkor segített rajtam a te apád. Én nem is kértem. Az egyik napon eljött hozzánk, kérdezte, van-e tüzelőnk. Mondtam, hogy nincs. Apád mondta, legyek nyugodt, ő gondoskodik róla. Így is tett; megvette, elhozta a legjobb szenet, berakta a helyére, nekem egy lépést sem kellett érte tennem. A mai napig nem felejtem el, hálás vagyok neki. Nagyon örülök, hogy ezt el tudtam neked mondani…

Aztán persze a férjem kiszabadult, neveltük a gyerekeinket, szépen éltünk. Vagy negyven évig laktunk Nyíregyházán, pedig mindig el akartunk onnan jönni, de végül maradtunk.

Minden jó volt addig, amíg a férjem nagyon meg nem betegedett és meg nem halt. Ma már Nyíregyházára csak a halottainkhoz járunk, ott vannak eltemetve a szüleim is.

Nagyon szép családom van. A három gyerekem itt él Budapesten, gyönyörű unokáim és dédunokáim vannak, szépen boldogulnak Magyarországon és külföldön.

Jövőre április 16-án töltöm be a 90. életévem. Tudom, hogy a családom nagyon készül erre a szép kerek születésnapra, amit persze én is nagyon várok.

Brenner Béláné Róth Erzsébet

„Birkenauban válogattuk a holmikat, a gyerekruhákat, cipőket, játékokat, imakönyveket, imasálakat, kalapokat. Volt, aki megismerte a saját gyermeke holmiját."

A népszámlálás adatai szerint 1941-ben Nyírbátor zsidó lakossága 1899 fő volt. Az 1920-as évek végén a status quo hitközség 3 kis templommal, híres Talmud Tóra iskolával, Chevra Kadisával és nőegylettel rendelkezett.

Az ortodox hitközség intézménye volt a népkonyha, amelyben 40 főre főztek, volt 120 taggal rendelkező Chevra Kadisa, működött a jóléti bizottság, a Bikur Cholim Egylet, a Malbis Arumim Egylet és a Talmud Tóra Egylet. A deportálás után az 1949-es népszámlálási adatok 285 izraelitáról adnak számot. (Forrás: in. Randolph L. Braham, A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, II. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2010, pp. 933-996, Néző István).

Ma Brenner Béláné Róth Erzsébet egyedüli zsidóként él a városban. Az ő története következik.

Róth Erzsébet

1923. szeptember 30-án születettem Penészleken. Édesanyám Schwalb Berta, édesapám Róth Ábrahám. Hatan voltunk testvérek: Andor, Miklós, Klári, József, Ilona és én, Erzsébet. Én voltam a legidősebb, Andor 1944-ben 17 éves volt, a kis Ilona pedig három éves.

Penészleken éltünk, ez egy kicsike falu a román határ közelében. A trianoni békeszerződés után Penészlek Szatmár megyéhez került, míg a környező települések Szabolcshoz. 1941-ben tíz zsidó család élt a falunkban, körülbelül 50-60 ember.

Penészleken nem volt épített zsinagóga, hanem az én anyai nagyanyám külön bejáratú tisztaszobája volt berendezve imateremnek. Nagyanyám háza a falu központjában helyezkedett el, szemben a községházával és az iskolával, de ott lakott egy csoportban a többi zsidó család is. Volt az imateremben Tóra és minden, ami a zsidó szertartáshoz kellett. Rendszeresen jártak a faluba bócherek, akik tanították a gyerekeket olvasni, imádkozni. Az ünnepekre hívtunk előimádkozót, pénteken és szombaton pedig a sachter, Klein Mór imádkozott. Heiderbe 5 éves koruktól jártak a gyerekek, még mielőtt az elemi iskolát megkezdték volna, a lányok 10, a fiúk 13 éves korukig. A bócherek Nyírábrányból, Nyírlugosról, Nyíracsádról jöttek, egyik héten az egyik családnál, másik héten a másik családnál étkeztek. Valami keveset fizettünk is nekik. Én is 5 éves koromtól jártam heiderbe. Olvasni ma is tudom a héber szöveget, de nem értem. Minden nyáron eljött a faluba egy ortodox kaftános elöljáró ellenőrizni a vallási előírások betartását, például helyesen van-e elhelyezve a mezüze. Ugyanakkor a perselyt is kiürítette, amibe minden péntek este adományként elhe-

A Brenner család

lyeztünk egy kis pénzt. Végső soron tisztelgő látogatást tett, de azért azt a kis pénzt is elvitte, ami persze így volt rendjén.

Édesapámnak volt 8 hold földje, cséplőgépe, és volt egy kis szatócsboltunk. A föld felét kiadtuk felesbe, a másik felében volt erdő, szántó és rét. Megtermett minden, ami kellett. Tartottunk tehenet, lovat, baromfit, libát, kacsát. Az anyai nagymamám özvegyasszony volt, a nagyapám az első világháborúból tüdőlövéssel jött haza, és utána nemsokára meghalt. Nagymamámnak is volt egy kis boltja, de a sachteren kívül boltja volt Penészleken minden zsidó családnak. A mi kis falunk el tudta tartani ezeket a boltokat. Ez úgy volt lehetséges, hogy Penészlek körül több kis tanya volt. Zsuzsanna grófné, akinek szintén volt egy tanyája, bejött minden tavasszal és megegyezett apámmal, hogy 10-15 dohánytermelőnek ad hitelben árut. A grófné kezességet vállalt értük. Vitték hitelben a boltból, ami kellett, majd aratáskor a cséplés után kifizették. Utána megint jött a grófné, megkötötték az egyezséget újból, dohánytörésig vállalta apám a hitelezést. Annak ellenére, hogy hitelbe adta az árut, a mindennapi megélhetés biztosítva volt, mert volt a földünk, a cséplőgép, és apám elment fuvarba is. Ha valakinek mondjuk menni kellett Nyírbátorba például a bíróságra, akkor apám a lovas szekérrel elvitte.

Minden évben kaptunk a juhászoktól egy bárányt, azt őszig neveltük, szüretkor levágta a sachter. Háromfelé osztottuk, mert anyámék hárman voltak testvérek.

A faluban mindenki gazdálkodott, a keresztények is. Ritkaság volt, ha valakinek a gyereke továbbtanult. A postamesterasszony, a főbíró, a malomtulajdonos engedhette meg magának, hogy a gyerekét taníttassa. Ha a szegényebb családból valamelyik gyerek mégis elment felsőbb iskolába, akkor az egész család arra az egyre dolgozott. Ilyen világ volt akkor.

A legidősebb öcsém, aki 1927-ben született, nyolc általánost végzett. Szeretett volna továbbtanulni, de a zsidótörvények miatt már nem vették fel a polgáriba. Elment egy cipészemberhez inasnak, de nagyon sokat sírt, mert a suszter nem a szakmára tanította. Télen havat lapátolt, kályhát kormozott, nyáron az udvart seperte meg a disznóólat takarította. Annyit tanult meg a cipészmesterségből az öcsém, hogyan kell beverni a faszeget, hogyan kell befűzni, hogyan kell a fonalat szurokkal bekenni. Így aztán ott is hagyta a susztert.

Miután befejeztem a hat elemit, elkerültem anyám unokatestvéréhez Nyírbéltekre, aki varrónő volt. Kitanultam nála a varrónő szakmát. Anyámnak volt egy Singer varrógépe, úgyhogy én ettől kezdve varrtam.

A keresztények és a zsidók békességben éltek egymással, egészen addig, amíg a deportálás el nem kezdődött. Akkortól kezdve a tisztességes parasztemberek fiai, akik leventének álltak, borzasztóan viselkedtek.

1944. március19. után, áprilisban már sárga csillagot viseltünk és kijárási tilalmat rendeltek el. Naponta egy órát mehettünk ki a házunkból. Volt az udvarunkon egy kút, de nem volt iható a vize, ezért ivóvízért egy távolabbi szomszédunkhoz kellett elmenni. A leventék ott álltak a kapuban, őriztek bennünket. Én az egy óra alatt, amíg a kijárás lehetséges volt, mentem vödörrel ivóvízért. Amikor visszafelé jöttem a tele vödörrel, beleköptek a vízbe. Arra már nem volt elegendő az egy óra, hogy újból forduljak, így ivóvíz nélkül maradtunk. Mikor látta ezt a szembe szomszédunk, János bácsi, aki nagyon rendes ember volt, na, ő minden nap hozott két fedeles kanna vizet, és letette a kapunkhoz.

Apámat 1944. április közepén internálták. Az történt, hogy április közepére elfogyott a lisztünk. Búzánk volt, de azt Penészleken nem lehetett megőrölni, mert a malomban csak kukoricát és rozsot őröltek. Érmihályfalván viszont búzát lehetett lisztre cserélni, nem kellett megvárni, míg megőrlik. (Érmihályfalva az első világháború végétől Romániához tartozott, majd a II. bécsi döntés visszaadta Magyarországnak, így 1945-ig Magyarországhoz tartozott. *A szerző*.) Az esperes úr kijárta a jegyzőnél, hogy adjon apámnak engedélyt, hogy elmehessen Érmihályfalvára lisztért. Apám akkor már munkaszolgálatos volt, de éppen hazajött szabadságra. Az írásos engedéllyel el is ment lovas fogattal lebonyolítani a cserét. Egyszer csak megjelent nálunk két csen-

Dédunokájával, Marcellel

dőr, kérdezték, hol van apám. Mondtuk nekik, hogy engedélyt kapott és elment Érmihályfalvára lisztért. Na, a két csendőr engem közrefogott, hogy menjek velük, és ha apám visszafelé szembejön velünk, akkor mutassam meg, mert nem lehetett volna neki engedélyt adni, megszegte a kijárási tilalmat. Mentem az úton a két lovas csendőr között. A postamesternő, akinél a csendőrök laktak, kiszólt a postáról: „Hova viszitek azt a lyányt?" Elmondtam, hogy miért visznek a csendőrök. A postamesternő, Ilonka néni lehordta őket: „Szégyelljétek magatokat, engedjétek el, biztos nem fog megszökni". Engem el is engedtek, de egy arra járó suhanc kölyök elment velük és megmutatta apámat. A csendőrök le is fogták, még azt sem engedték meg, hogy elköszönjön tőlünk. A kezét összekötötték, úgy vitték el, napokig azt sem tudtuk, hová.

Szaniszló, egy Penészlek mellett lévő település fele Trianon után Magyarországhoz, a másik fele meg Erdélyhez került. A szaniszlói erdő erdésze eljött egyik nap az esperes úrhoz és elmondta, hogy megtalálta az erdőben elhajítva Róth bácsi munkaszolgálatos katonakönyvét. Az esperes úr rosszat sejtett, nekünk ezért nem szólt semmit. Utánajárt viszont és kiderítette, hogy mi történt apámmal. Az esperes úrnak volt Szaniszlón ismerőse a községházán és ő megengedte, hogy szétnézzen a fogvatartottak között. Meg is látta az esperes úr apámat, ott ült szegény a földre szórt szalmán a sarokban, össze volt kötözve a keze, lába. Nem lőtték le, de hogy hogyan került az erőbe a munkaszolgálatos könyve, azt nem tudtuk meg. Mikor az esperes úr visszajött, elhívott magához és mondta, hogy apám él, nyugodjunk meg.

Aztán 1944. május 4-én reggel jöttek hozzánk a csendőrök községi esküdtekkel, hogy adjuk le az ékszereket. Volt a kishúgomnak kis nyaklánca, fülbevalója, odaadtuk. Aláírattak velünk egy papírt, hogy az ékszereket önként adtuk át. Ezek a csendőrök elmentek, majd kisvártatva jött másik két csendőr, hogy pakoljunk össze egy napra való élelmet meg egy váltóruhát, úgy sem lesz többre szükségünk. Álljunk ki a kapuba, mert jön értünk egy szekér és gyűjtenek bennünket össze az iskolaudvarra. Volt nekünk akkor egy gyönyörű lovunk a kiscsikójával. Anyámnak az volt a kérése, hogy ne a saját lovunkat fogják be a szekérbe. János bácsi, a szembe szomszédunk megmondta, hogy ő nem hajlandó a fogatával vinni bennünket, de hát jött egy másik ember, aki hajlandó volt.

Apámnak volt egy öccse, aki az első világháborúban hősi halált halt. Az ő családja mentességet kapott a deportálás alól. Négy gyereke volt: egy 17 éves fiú, egy 12 éves kislány és egy 8 éves ikerpár. A 12 éves kislány és a 8 éves kis ikerlány angolkóros volt. Laura néni, apám sógornője kikísért bennünket a négy gyerekkel. A csendőrök elkezdték rugdosni a két angolkóros kislányt, mondták, hogy ezeket a szerencsétleneket tartsuk meg, hogy szaporodjanak. Ezt látva, hallva Laura néném mondta a legidősebb fiának: „Eredj Bandi, pakolj össze nekünk is", és ők is felültek hozzánk a szekérre, nem maradtak, nem éltek a mentesség lehetőségével. Szegény kislányok örültek, hogy mennek szekerezni. Senki nem jött vissza közülük.

Összegyűjtöttek bennünket az iskolaudvarra. Az iskola magasabban feküdt, mint a mi portánk, így ráláttunk a kertünkre, házunkra, udvarunkra. Szürkületkor jött haza a legelőről a liba, kacsa, baromfi, a falubeliek már akkor este terelték az állatokat a saját udvarukra. Már azon a délutánon vitték magukhoz az istállóból a négy nagy kosarat a kotlóssal a tojásokon. Néztük az iskolaudvarról.

Sötétedéskor elvittek bennünket Szaniszlóra, ott is az iskolába. Akkorra már ott voltak összegyűjtve a helybeli zsidók. A penészlekiek között egyetlen férfi volt csak, a szakállas sachter, a többiek munkaszolgálatosok voltak. Szegény sachternek a csendőr levágatta a szakállát, mikor előjött, nem ismertük meg. Másnap reggel személy-

vonattal vittek mindenkit Szatmárnémetibe. Leszálltunk a vonatról. Ötös sorokba állítottak bennünket és úgy mentünk a gettóba, keresztül a Szamos hídon. A gettó Szatmárnémetiben azokból az utcákból lett kialakítva, ahol a zsidók laktak, és ahol a zsinagóga volt. Deszkapalánkkal körbekerítették a területet. Szalma volt leterítve az istállókban, azon aludtunk, semmi takarónk, ágyneműnk nem volt. Otthonról nem hozhattunk élelmet, ott adtak egy kis krumplit meg kenyeret. Téglát raktunk le és a gettóban talált edényekben főztünk. Kaptunk egy lavórt, amit az istálló egyik sarkába helyeztünk el, úgy mosakodtunk.

Május végén személyvonatra raktak bennünket. A csendőrök kísértek Kassáig, ahol átadtak a németeknek. Itt már marhavagonokba kellett beszállni, nyolcvanan voltunk egy vagonban. Egyik sarokban volt egy veder a WC-nek, a másik sarokban egy veder víz. Az út két vagy három napig tartott. Mindig, ha egy nagyobb állomáshoz értünk, akkor mellékvágányra állították a vonatot, és amikor más szerelvények elhaladtak, akkor mehettünk tovább.

Nagyon sokan meghaltak a vagonban. Nagyanyám, aki több mint 70 éves volt, a 46 éves anyám és a gyerekek mind kibírtuk.

Mikor megérkeztünk Auschwitz-Birkenauba – persze akkor nem tudtuk, hogy mi a neve a településnek –, szóval mikor megérkeztünk, a három éves kis Ilona húgom kezét én fogtam.

Megkezdődött a válogatás, már estefelé járt az idő. Először a férfiakat és nőket különválasztották. A 17 éves öcsém, Andor gyorsan elkerült mellőlünk. Majd a nőket és gyerekeket együtt válogatták. Én kerültem az egyik ötös sorba egyedül; nagyanyám, anyám, a négy kistestvérem, közöttük a kis három éves Ilona, a másik ötös sorba került. Már nem mehettünk egymáshoz. Nagy épületek voltak; az anyámék csoportja az egyik kapun, az én csoportom a másik kapun ment be, nagyon sokan voltunk.

Minket egy fürdőbe vezettek. Megfürödtünk, majd levágták a hajunkat, szőrzetünket, és beszórtak valami porral. Kaptunk egy szál csíkos ruhát, aminek a hátára volt festve egy piros „H” betű, és a lábunkra ilyen holland facipőt. Alsóneműt semmit, csak az egy szál csíkos ruha volt rajtunk. Tetováltak is, az én számom „A 13201”. Mikor kijöttünk, már éjszaka volt és hideg. Ma is látom magam előtt, hogy abból a csoportból, amelyikben a családom volt, már nem volt az udvaron senki. Szinte kihalt volt, eltűnt a rengeteg asszony és kisgyerek.

Minket betereltek barakkokba, ahol priccsek voltak, kaptunk két pokrócot. Tízen feküdtünk egy priccsen, de csak az oldalunkon, mert hanyatt nem fértünk el. Kaptunk 10 dkg kenyeret, és egy bádogbögrében valami löttyöt. Abban a löttyben biztos volt valami hülyítőszer, mert máshogy elképzelhetetlen, hogy úgy viselkedtünk, mint a barmok, amit mondtak, azt csináltunk. Vagy egy hétig nem mentünk ki a barakkból, csak a hajnali válogatásra, amikor minden nap szelektáltak bennünket. A kiválogatottak eltűntek, de már nem törődtünk vele, hogy mi lett velük.

Elmaradt a menstruációnk. Akinek abban az első egy hétben – tíz napban esedékes volt, még megjött, de aztán már többet nem. WC-re úgy mentünk, hogy kísért a német katonanő, de csak akkor, ha összegyűltünk legalább tízen. Amíg nem gyűltünk össze, csak ácsorogtunk és vártunk szó nélkül, hogy mikor mehetünk.

Nem beszélgettünk egymással, csak meredtünk magunk elé. Volt, aki egy éjszaka megőrült vagy megőszült. Fiatal lányok egy éjszaka teljesen megőszültek.

Minden nap mentünk az érkező vonatokhoz. A férfiak kiszedték a vagonokból a halottakat, mi nők meg raktuk fel őket ilyen kétkerekű kis kocsikra. Toltuk nagy gödrökhöz, ahova belökték a testeket és soronként leöntötték frissen oltott forró mésszel. Ezt csináltuk délelőtt, mert a vonatok általában reggel érkeztek. Délután minden nap átmentünk Birkenauba, ez három kilométer volt. Nagy repcetábla mellett haladtunk el. Birkenauban válogattuk a holmikat, a gyerekruhákat, cipőket, játékokat, imakönyveket, imasálakat, kalapokat. Volt, aki megismerte a saját gyermeke holmiját.

Minden héten kaptunk valami pirulát. Nem tudom, mit, de biztos azoktól lettünk ilyen fásultak, hogy mindezt eltűrtük.

Enni csalánlevest kaptunk répával vagy krumplival. Nagyon legyengültek az emberek. Akik a gyengélkedőre kerültek, azok soha nem jöttek vissza, mind meghaltak, nem láttuk őket többé.

Én mumpszos lettem a lágerben, de nem szóltam róla. A hajnali sorakozón, az Appelen a többiek mindig középre vettek és megtámasztottak, hogy össze ne essek.

1945. januárban felrobbantották Auschwitzban a víztornyot. A németek elmenekítettek bennünket egy tanyára, ahol az istállóban aludtunk. Majd újra visszavittek a lágerbe, de akkor már nagyon kevesen voltunk, és alig akadt közöttünk járóképes.

Egyik hajnalban ütemes huppanásokra ébredtünk. Nem mertünk kimenni. Egyszer csak férfiak jöttek be, a szomszéd tábor francia foglyai. Mondták, hogy nyugodtan menjünk ki, a németek elmentek. Felszabadultunk. Az oroszok nagy fekete kenyereket és piros zacskókban kristálycukrot dobtak le, azokat a huppanásokat hallottuk. Nagy sátrakat állítottak fel, azokban fürdőkádakat helyeztek el, ahol meg-

fürödhettünk. Nekem jártányi erőm sem volt, 38 kiló volt a súlyom. Május végén elvittek Görlitzbe kórházba, ott kezeltek, ott kerültem olyan állapotba, hogy haza tudtam jönni. Sokan voltak Görlitzben erdélyi zsidók, jött egy román katonai transzport, hogy hazavigye őket. Én és az unokatestvérem, Éva kihasználtuk az alkalmat és eljöttünk az erdélyiekkel.

Görlitzből gyönyörű pullmankocsikkal utaztunk Pozsonyig, majd onnan személyvonattal Debrecenig. Debrecenben ki akartunk szállni, de az erdélyiek mondták, hogy maradjunk, nehogy kiderüljön, hogy mi nem Romániába megyünk. Végül Érmihályfalváig mentünk vonattal és onnan gyalog haza Penészlekre.

Bementünk az első zsidó házba Friedmannékhoz. Nem volt ott senki. Utána egy másikba, ott sem volt senki, aztán egy harmadikba, az is üres volt. Elkezdtünk sírni. Az esperes úr kint állt a kapuban, mondta, hogy ne sírjunk, mert a többiek azért nincsenek itthon, mert elmentek elénk Nyírábrányba, ugyanis híre ment, hogy jövünk haza.

A penészleki zsidók közül hazajött a két Friedmann lány és egy fiú, én, az apám, anyámnak egy férfi testvére, aki munkaszolgálatos volt, két unokatestvérem: Éva és Pista, megmenekült Andor testvérem és egy nagybátyánk is, összesen tízen.

Andor túlélte, de nem jött haza Penészlekre, ugyanis elkerült Párizsba. Na, ez egy érdekes történet.

Andor Theresienstadtban volt a deportálás alatt egy unokatestvérünkkel. A felszabadulás után nem sokkal egy francia úriember megjelent a theresienstadti táborban. Elmondta, hogy mennyire hálás a zsidóknak, mert egy izraeli férfi megmentette a kommunistákkal szimpatizáló húgát. Ez az idős úr kiválogatott tíz zsidó fiút, akiket elvitt magával Párizsba. Három évig ellátta őket mindennel, biztosította a taníttatásuk költségét; szakmát tanultak, leérettségiztek. Három év múltán mindegyiknek felkutatta a családját.

Egyik napon hívattak engem Penészleken a községházára és mutatták, hogy Párizsból érkezett egy levél, amelyben Róth Andor érdeklődik, visszajött-e valaki a családjából. Leírta, hogy mi történt vele, ugyanis ő is a tíz kiválasztott fiú között volt. Nagy volt az örömünk, hiszen ekkor tudtuk meg, hogy Andor is él. Az öcsém 1948-ban jött haza két hétre látogatóba, majd visszament, és Párizsból kivándorolt Amerikába.

1945 őszén a házunkban, a kis boltunkban egy szalmaszál nem maradt. A nyári konyhánkban volt egy berakott „spór", az maradt meg, ott teleltünk ki apámmal. Az esperes úrtól kaptunk két pokrócot, azzal takaróztunk. Soha nem tudtuk meg, hogy kik vitték el a holmiijainkat.

Az esperes úr felesége adott egy varrógépet, azzal kezdtem varrni. Az esperesék nagyon rendes emberek voltak, a penészlekiek mégsem becsülték őket. Mikor bejöttek a németek, az emberek azt mondták, hogy az esperes úr kommunista, mikor bejöttek

az oroszok, azt mondták, hogy fasiszta. Azért haragudtak rá, mert az elhagyott zsidó földeket a szegény sokgyerekes családoknak engedte csak kiosztani.

A politika, a harácsolás lehetősége nagyon megváltoztatja az embereket. Mindaddig, amíg a bajok nem jöttek, békességben éltek a zsidók és a keresztények egymással.

Mondok erre egy példát. A harmincas években Penészleken építettek egy iskolát és egy keresztény templomot. Ugyanúgy mentek segíteni a zsidó emberek 18 kilométerről szállítani az építőanyagot, a téglát, meszet, követ meg minden egyebet szekerekkel, mint a keresztények. Laura nénémnek volt egy nagyon gazdag nagynénje Nyírábrányban, annak volt teherautója, daruja sofőrrel. Amikor készen volt a templom, a harangot ennek a gazdag zsidóasszonynak a sofőrje szállította és helyezte el a teherautóval és a daruval. Aztán amikor minket felsorakoztattak a szekerekkel, hogy visznek Szaniszlóra, Bodnár Sándor esperes úr szólt a harangozónak, hogy „Eredj Bálint, húzd meg a harangokat, és amíg ki nem megy az utolsó szekér is, harangozzál". Az emberek viszont nem engedték. Sőt, később a papot elvitették és a katonákkal le akarták lövetni mind az öt gyerekével együtt. Még szerencse, hogy az oroszok között voltak normálisak és ezt nem tették meg.

A férjemmel, Brenner Bélával 1950-ben ismerkedtem meg. Ő Piricséről származott. Először munkaszolgálatos volt, majd 1944 decemberében deportálták Buchenwaldba. Úgy történt, hogy 1944-ben Pesten volt munkaszolgálatos, hazajött elköszönni a családjától. Az édesapja 1941-ben meghalt és az édesanyja egyedül nevelte az öt gyereket. Szóval hazament a férjem elköszönni tőlük, így épp otthon volt, amikor másnap kezdődött a deportálás. Piricséről Nyíregyházára vitték az embereket. Ment a családdal a férjem is a nyíregyházi gettóba, viszont mivel kezében volt a munkaszolgálatos igazolványa, őt külön tették. Visszament Pestre a munkaszolgálatba, és csak 1944. decemberben, a nyilas hatalomátvétel után deportálták Buchenwaldba.

1951-ben kötöttünk házasságot még Penészleken, majd elköltöztünk Nyírbátorba.

Én a felszabadulás után varrni kezdtem. Dolgoztam a KTSZ-ben és otthon, mint maszek varrónő. A férjem a földműves szövetkezet áruházában volt a női osztály vezetője.

Két fiam van, Miklós és Tamás. Nem tudok a Jóistennek hálát adni azért, hogy ennyi megpróbáltatás, ennyi ismeretlen gyógyszerezés után szültem két egészséges gyermeket.

Sokáig gondolkodtunk, tanakodtunk a férjemmel, hogy merjünk-e gyermeket vállalni, egészséges lesz-e? Mikor hazajöttünk a deportálásból, én két évig még nem menstruáltam. Nem volt senkink, nem voltak szüleink, odalett a szép kiterjedt családunk, nem volt kitől tanácsot kérni. Aztán csak elhatároztuk magunkat. Megszületett Miklós 1952-ben, aztán Tamás 1957-ben. Édesapám a felszabadulás után újranősült, nekik is született gyermekük, így van két féltestvérem.

Két unokám van. Zsuzsanna, a lányunokám l982-ben, míg a fiúunokám, Attila 1987-ben született. És van egy kincsem, a Marcellem, a dédunokám. Ő három éves, most fog menni óvodába. Attila unokám biológus, Zsuzsanna pedig alkotmányjogász.

A gyermekkoromból az anyámról, az elpusztított testvéreimről nincs egy fényképem sem, hiszen a házunkban nem maradt semmi, csak a berakott spór. 1956-ig albérletben laktunk, mert a férjemnek volt háza a deportálás előtt, de oda beköltöztettek egy futballistát. Adtak volna nekünk más lakást, olyat, amit a kulákoktól elvettek, de nem fogadtuk el. 1970-ben építettük négyen ezt a társasházat, amiben most lakom. Az alapítók közül már csak én vagyok egyedül, sőt, az egész utcában senki sem él azok közül, akik itt laktak, amikor ideköltöztünk.

Templomba nem járok, az ünnepeket itthon magamnak tartom meg. Nyírbátorban nincs zsinagóga. 1956. után a pesti zsidó hitközség eladta, majd lebontották. A temetőnk régi része nagyon elhanyagolt. A fákat kivágták a sírkövek között, a gyökereket viszont meghagyták, azok kihajtottak, elvadult, olyan, mint a dzsungel.

Az elbontott zsinagóga helyével szemben lévő épületre most, 2014. szeptember 28-án fognak emléktáblát elhelyezni az elhurcoltak emlékére.

Nagyon örülök, hogy ezt megérhettem, hogy az eltűnt csaknem 2000 nyírbátori zsidó ember emlékét legalább egy emléktáblán megőrzik az utókornak.

Kopka János

„Emlékszem a napra, amikor a szomszédjainkat elvitték. Vonultak szegényes kis batyujukkal az úton. Mi az ablakból néztük őket, csak intettek felénk búcsúzóul. Hegyi néni odaszólt: Nyugodt szívvel megyek el, senkinek nem tartozom."

A következő interjúalanyom Nyíregyháza város köztiszteletben álló, sokak által szeretett polgára. 1973-tól 1990-ig volt a Kelet-Magyarország főszerkesztője. Ez idő alatt a lap példányszáma 43 ezerről 100 ezerre nőtt. Több könyv és kiadvány szerzője.

2004. február 3-án a Futár című lap közölte „Emlékeim tablóján" című írását, melyben a gyermekkorában megismert és többségükben elpusztított zsidó szomszédoknak állít emléket. A 2008. június 12-én „Holokamu!" címmel megjelent írásában hangot adott mélységes felháborodásának az egyre szaporodó holokauszttagadó megnyilvánulásokkal kapcsolatban.

Ahogy írásában megfogalmazta: „Ha csak 'kamu' volt Auschwitz, akkor hová lettek vajon a szomszédjaink? Kérdezem én szomorúan, aki ismertem őket. Akinek – a jelen ifjúságától eltérően – nem csak kérdései, de személyes élményei is vannak arról a korról. Aki megtanulta, hogy a félrevezetés mennyire hatékony méreg."

Következzék az ő története, melyben megjelenik előttünk az 1945. előtti régi Nyíregyháza is, benne a város lakosságának szerves részét képező zsidó emberekkel.

1933. január 31-én születtem Nyíregyházán. Édesanyám családja Nyírszőlősön lakott. Anyai nagyapám az I. világháború kitörésekor kiment Amerikába. Anyai nagyanyám három gyerekkel ottmaradt egyedül, anyám volt a gyerekek közül a legfiatalabb. Szegények voltak. A 2–3 hold futóhomok földjükből éltek igen keservesen. A nagyanyám a megélhetésük biztosítása érdekében két lányát beadta Nyíregyházára kiscselédnek. Anyám 12 éves volt, éppen elvégezte a 6 elemit. Schwartz Jakab zsidó emberhez került, aki hentes és mészáros volt, 10 évig szolgált náluk. Schwartzék saját gyerekükként bántak anyámmal, aki soha többé nem ment haza Nyírszőlősbe. Az édesanyja minden hónapban elment a béréért Schwartzékhoz, ennyi volt a lányával a kapcsolata.

Kopka Jancsi 1944

Apám fuvaros volt. A Bujtos utcán állt a fogatával a mai Buszacsa (Bujtosi Szabadidő Csarnok) hátsó bejáratánál, fuvarra várva. Anyám, mint kiscseléd, ott járt el nap mint nap piacra, boltba, ide-oda. Így figyelhettek fel egymásra, aminek következtében megszülettem.

Apám, bár szűkös anyagi helyzete korlátozta, végül 1933. karácsony másnapján, december 26-án vette el anyámat feleségül.

Kopka János édesapja

Anyám születésem után is besegített Schwartzéknál, engem is vitt magával. Nagyon jó volt náluk a koszt, de a kis Andriska unokájuk rossz evő volt. Amikor meglátta, hogy én hogy falom azokat a finom ételeket – mint kakaó és kuglóf –, ő is elkezdett enni. Erre Schwartz néni: Ilonka, hozza magával mindig a fiúcskát! Mert Andriskának az én példámat látva megjött az étvágya.

Lazarovitsnak hívták a kis unokát, az édesanyjának kalapszalonja volt a Luther házban a két épület között. Egyik nap Andriska meghívott hozzájuk. Ott laktak a Luther házban, nagyon szép lakásuk volt, ilyet azelőtt én soha nem láttam. Szép tágas szobák, gyönyörű bútorok, víz bent a házban, szinte nem hittem a szememnek. Andriska kinyitotta az egyik szekrényt, ott volt az édesapja gyönyörű első világháborús egyenruhája, kirakva kitüntetésekkel. Büszkén mutatta a kisfiú, én meg ámuldozva néztem.

Nagyapám taligás volt, kétkerekű féderes taligával állt a Korona Szálló előtt, várta a kuncsaftokat. A harmincas években ilyen volt a nyíregyházi taxi, a tirpákok fiderkának hívták. Éjszaka az urak jöttek ki a Koronából vagy más szórakozóhelyről, illetve az egyletekből, és ezzel a fiderkával közlekedtek.

Egyik alkalommal a Kereskedők és Gazdák Körének esti üléséről kijött Brüll Simon, aki gazdag festék- és vegyiáru nagykereskedő zsidó ember volt. Az volt akkoriban a szokás, hogy az ilyen kétkerekű taligára, ha felült egy úriember, akkor a kocsis

szépen leült a lábához, mert az úr és a paraszt nem ülhettek egymás mellett. Nem így volt ez Brüll Simonnal, mert ő felült a bakra, és a nagyapámmal egymás mellett ülve szépen elbeszélgettek a hazafelé vezető úton. Kérdezte Brüll Simon nagyapámat, hogyan élnek, van-e családja, hány gyerek van, stb. Mondta nagyapám, hogy három gyereke van. A legkisebb most végezte a hat elemit, még nem tudja, mi lesz vele, tanulni kellene, mert ügyes gyerek. Brüll úr másnapra bekérette apám testvérét, az én nagybátyámat, aki rögtön kapott egy kifutói feladatot: vegyen egy csokor virágot, menjen el a feleségéhez és közölje vele, hogy csak később megy haza. Mire Brüll úr körbenézett, nagybátyám már vissza is ért, teljesítve a feladatot. Megtetszett neki az ügyes kisfiú, két évig maradt nála kifutó, nagyon jó borravalókat kapott. Majd felvette tanulónak, kitanulta a szakmát és addig, amíg a zsidótörvények meg nem tiltották, ott dolgozott, mint kereskedősegéd.

A mai Dózsa György utcán, ami régen Vay Ádám utca volt, az Uránia, majd később Béke mozi mellett működött a Glück bútorkereskedés. Apám a stráfkocsijával onnan szállította a bútort szerte a megyébe, sőt Miskolcra, Sátoraljaújhelyre is. Egyik alkalommal azonban nagy baj történt, mert a jeges, csúszós úton a ló elesett, eltört a lába, ezért a lovat le kellett vágni.

Apám a vágóhídon kapott pénzből nem tudott másik lovat venni. Bement Glück úrhoz, elmondta, mi történt. Kérdezte Glück úr, mennyibe kerül egy ló. Mondja apám, hogy még kellene 500 pengő.

Glück úr benyúlt a kasszába és odaadta az 500 pengőt, ami nagyon nagy pénz volt akkor, mint ahogy a korabeli kuplét énekelték: „Havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel”.

Megköszönte Glück úrnak apám, de hogy fogja ő azt visszaadni? Majd szépen lefuvarozza részletekben, de úgy, hogy a családnak is maradjon pénz az élet fenntartására. Volt Nyíregyházán egy másik, szintén zsidó bútorkereskedő, Lefkovics úr. Annak is fuvarozott apám, mert Glück úr beajánlotta azzal, hogy egy megbízható ember.

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a családom életének szerves részét képezték zsidó emberek. Hiszen apám, anyám, a nagybátyám is zsidóknál dolgozott, akikről én mindig csak jót hallottam.

És ott volt Hegyi néni.

Mi a nagyszüleimmel együtt a Hunyadi utcán laktunk. A Hunyadi utca és a Belső körút sarkán volt Hegyi néni háza. Egy pici kis mézeskalács házikó, benne egy kis szatócsbolttal.

Hegyi néni egy aranyos nagymama volt. Ha bementem a boltba, mindig kikérdezett az iskoláról, megkérdezte, hogy van anyám, apám, nagyapám. Iskolai sikereimhez gratulált és mindig adott egy szem selyemcukrot. Hogy örültem én annak a kis ajándéknak!

Hegyi néni háza ma

Hegyi néni boltjában kaptam rá az újságolvasásra. Ott voltak ugyanis a Magyar Futárnak, a nyilaskeresztes újságnak az el nem adott példányai, amit Hegyi néni csomagolásra használt. Képes újság volt, a címlapon mindig valami szenzációval. Az egyik nap ez állt rajta: „Szingapúr lángokban áll”. Nagyon izgatott ez a dolog, másnap az iskolában meg is kérdeztem a tanító nénitől, hogy mi az a Szingapúr és miért áll lángokban. Ő elmagyarázta szépen részletesen.

Itt olvastam először egy folytatásos regényrészletet is „Tarnopolból indult el” címmel. A Galíciából idejött zsidók térfoglalásáról szólt, arról, hogyan nyomják el a keresztényeket. Mindezt a kedves, ezüsthajú zsidóasszony, Hegyi néni boltjában.

Nyíregyházán a társadalmi rangot az is mutatta, hogy ki hol lakott, milyen magasan a domborzati viszonyokhoz képest. A Vay Ádám utca volt a legmagasabban, majd lejjebb volt a Selyem utca, legmélyebben a Hunyadi utca, ahol mi is laktunk. Sáros, földes utca volt, középen szennyvízárokkal. Ez vezette le a bíróságtól, a börtöntől és a rendőrségtől a szennyvizet a bujtosi bányagödrök tavainak egy részébe.

Akik a Hunyadi utcán laktak, azok szegény emberek voltak, akár zsidók, akár keresztények. Elég sok zsidó család lakott ott. Goldfarbék például tőlünk a második házban, aztán Jakabovits bácsi, a szódás. Nála minden péntek este – a sábesz beáll-

Schwartzék háza ma

takor – feladatom volt egy szál gyufával begyújtani a tűzhelybe. Fizetségem egy üveg szóda volt, nekem nagy kincs, apámnak ajándék.

Velünk szemben Weinbergeréknek három tehénkéjük volt, ott legeltek a mai Csekő cukrászda helyén, tőlük vettük a tejet.

A nyilas párt nyíregyházi szervezetének a közelünkben volt a központja. Lakott arra egy szegény család, a Jani fiuk apámnak járt segíteni, rakodni. Egyik alkalommal Jani egyenruhában jelent meg, új zöld ingben, nyakkendővel, nadrágszíjjal. Kérdi tőle apám, hogy „Te Jani, te meg mit csinálsz, hova mégy ilyen kiöltözve?" Mondta Jani, hogy az egyenruhát a nyilasok adták, adnak bárkinek, csak alá kell írni a belépést.

Olyan 16–18 éves fiúk jöttek egyszer a Hunyadi utcán és énekelték hangosan: „Éljen a Szálasi, meg a Hitler, üssük a zsidókat bikacsökkel!" Énekelték Kiss Manyi népszerű slágerének dallamára, teli torokból: „Egy rabbi, két rabbi, megdöglött a főrabbi, bátorság, éljen Szálasi!" Én 10 évesen hallgattam és még tetszett is. Akkor gyerekként nem raktam össze a személyes tapasztalataimat a hallottakkal vagy a nyilas újságban olvasottakkal. Nem gondolkodtam el az ellenmondásokon; az általam ismert zsidókat, akiket szerettem, és akik engem szerettek, nem azonosítottam azokkal, akiket ütni kell bikacsökkel.

Családunkban a zsidók sorsáról akkor volt szó, amikor elkezdődött a gettósítás. Az egyszerű emberek nem hallgattak rádiót, hiszen nem volt rádiójuk. Nem olvastak újságot, csak akkor észlelték az eseményeket, amikor azok megtörténtek.

Emlékszem a napra, amikor a szomszédjainkat elvitték. Vonultak szegényes kis batyujukkal az úton. Mi az ablakból néztük őket, csak intettek felénk búcsúzóul. Hegyi néni odaszólt: Nyugodt szívvel megyek el, senkinek nem tartozom.

Nyíregyházán a Körte utcán, az Epreskert utcán, a Kossuth utcán és környékükön alakították ki a gettót. Nem volt teljesen bekerítve, de minden utca elején rendőr állt.

Egyik napon anyám üzenetet kapott, hogy menjen el Rozsnyaiékhoz. Ők a Vay Ádám utcán laktak a feleségével egy szép polgári házban. Rozsnyai úr talán a Stühmer vagy valamelyik másik csokoládégyárnak volt a nyíregyházi képviselője, üzletkötője. Elkísértem anyámat, mert beteg volt már akkor. Rozsnyai úr arra kérte anyámat, hogy őrizze meg azt a kis batyut, amibe az értékeiket összecsomagolták. Mondta, hogy pénz van benne, meg ékszerek. Ha nem jönnek vissza, akkor az anyámé lesz, ha meg visszajönnek, akkor gazdagon megjutalmazzák. Anyám sírva ellenkezett, hogy ő nem vállalja, mert mi lesz, ha ellopják, vagy ő meghal, és nem találják meg, ha visszajönnek. Így a kis batyu nélkül jöttünk el. Rozsnyaiékat hamarosan elvitték és nem jöttek vissza. Anyám nem vette át a vagyonukat, de tudom, hogy valaki más, aki később igen gazdag ember lett Nyíregyházán, átvette.

Megtudtuk, hogy Schwartz bácsiék a gettó melyik házába kerültek. Összerakott anyám egy kis élelmet, amit együtt vittünk oda. A rendőr beengedett bennünket: borzasztó körülmények között, a volt zsidó házakba zsúfolták össze a sok embert. Szegény Schwartz bácsiék! Elbúcsúztak volt kiscselédjüktől azzal, hogy ők már ide soha nem jönnek vissza. Anyám biztatta őket, mondván, dehogynem, de ők érezték, hogy örökre búcsúznak.

Nem sokáig, talán két hétig voltak a zsidók a gettóban; onnan elvitték őket a Nyíregyháza környéki gyűjtőtáborokba, Nyírjesre, Harangodra és Nagyszállásra.

Ebben az időszakban apám kint volt a fronton, viszont megvolt a lovas fogata. 1944. május elején kaptunk egy felszólítást a polgármesteri hivatalból, hogy szigorú büntetés terhe mellett jelentkezzünk a Kis tér 6. szám alatt.

Anyám a 17 éves öccsét kérte meg, hogy menjen el a fogattal; én, aki akkor 11 éves voltam, elkísértem.

A Kis tér 6. szám nem volt más, mint a zsinagóga, ahol a gettókórház volt berendezve. Mikor megérkeztünk, rendőrök fogadtak, az utcán várakoztunk több stráfszekérrel együtt. Egyenként engedték be a szekereket a zsinagóga udvarára. Az épületből beteg, magatehetetlen embereket hordtak ki, akiket befektettek a stráfkocsi középső részére, a mozgásképesek pedig körbeültek a platón. Mikor befejeződött ez a furcsa rakodás, több szekérrel együtt mi is elindultunk Nyírjesre. Nyírjes Nyíregyháza és

Nagykálló között van, mintegy 8 km-re Nyíregyházától. Hang nélkül ültek, feküdtek a szerencsétlen emberek.

Megérkeztünk a táborba, ami egy tanya volt, ahol dohányszárító pajták voltak. Két csendőr várta a kocsikat, majd egyenként bemehettünk a tanya területére. Mikor beértünk, kiabálni kezdtek a csendőrök, hogy „Leszállni, leszállni!". Aki tudott, lekecmergett, támogatta a gyengébbeket. Egy szakállas, pajeszos ortodox zsidó öregember nagyon beteg lehetett, meg sem mozdult. Őt megfogták a csendőrök és ledobták a szerencsétlent a földre, csak úgy nyekkent. Én a bakon ülve néztem, mi történik, és gyerekfejjel is éreztem, hogy valami rettenetes dolog tanúja vagyok.

Azt, hogy mi történt velük, csak azok az emberek tudták, akik valamilyen okból részesei voltak az eseményeknek. A többség nem ismerte a részleteket. Az a szóbeszéd járta, hogy munkára viszik őket valahová.

1944. május 14-én gördült ki az első vagon mintegy 2000 emberrel, mint később megtudtuk, Auschwitzba.

Az elhagyott zsidó házakat a hatóság lepecsételte, majd a városháza kiutalta. A bútoraikat, ágyneműiket, mindenüket széthordták.

Apám három évig volt a fronton. 1944-ben, már amikor elvitték a zsidókat, kapott négynapi eltávozást. Ez alatt az idő alatt feljöttünk együtt a Kossuth térre. Mondták az ismerősök apámnak is, hogy olcsón lehet venni zsidó bútorokat, mire apám: neki nem kell a másé.

A deportálás előtt a két zsidó hitközség: az ortodox és a status quo ante összeírása szerint 4753 zsidó ember élt Nyíregyházán. Ezek az emberek eltűntek a város életéből és máig hiányoznak, hiszen néhány százan jöttek csupán vissza. Egy ideig várták a családjukat, majd jórészük elment. Kivándoroltak Izraelbe vagy az Egyesült Államokba.

Nyíregyháza, a nyugodt, csendes tirpák város mintegy 4000 polgára eltűnt nyomtalanul. Alig vagyunk már mi is, akik emlékeznek rájuk, akik ha elmennek a házuk előtt, eszükbe jut Schwartz bácsi, Hegyi néni vagy Brüll Simon és a többiek. Látjuk magunk előtt lassan elhalványuló arcukat, alakjukat. Hetven év múltán is hiányoznak.

Pálmai Sándorné Fischer Magdolna

*„Az újságokból tudtam meg, hogy mi történik a vidéki zsidókkal.
Nem jött semmi hír az otthoniakról, ezért levelet írtam a szüleimnek,
de nem jött válasz. Írtam egy ismerősömnek, hogy keresse meg a családomat,
ő írta meg, hogy elvitték őket."*

2014 júniusában egy esős kora nyári napon készítettem interjút Pálmai Sándorné Fischer Magdolnával. Budán egy gyönyörű, szinte erdős környezetben lévő társasházi lakásban él a 93 éves Magdi néni. Különleges cukkinis süteménnyel, frissen sütött sós stanglival várt. Lakása nappali szobájában az asztalon az éppen olvasott, nyitott könyv feküdt. És a 93 évesen is kislányos, törékeny Magdi „néni" mesélni kezdett.

Fischer család 1920-as években

1921. szeptember 30-án születtem Nyíregyházán az Epreskert utca 15. számú házban. Születésem helyszínét azért tudom ilyen pontosan, mert így szerepel, utcanév megjelöléssel az eredeti születési anyakönyvi kivonatomban. Pár évig éltünk az Epreskert utcán, majd apám vett egy családi házat a Morgó zugban. Apámnak, Fisher Farkasnak szabóműhelye volt Nyíregyházán a belvárosban, a katolikus templom oldalánál lévő utcában. Az utcanévre már nem emlékszem. A férfiöltönyöket divatlapból készítette a megrendelő igényei szerint. Volt saját szövetraktára, de Budapestről is rendelt anyagokat, ha a kuncsaft olyan mintát választott.

Persze a számlák kiegyenlítésével sokszor volt gondja. A ruhákat békebeli mesterhez illően saját költségén készítette el, kevés előleget kért csupán, aztán küldte a számlát a megrendelőnek, aki volt úgy, hogy letagadtatta magát.

Apám bűbájos ember volt, nótás kedvű, humoros, a városban köztiszteletnek örvendett. Imádta a virágokat, amivel tele volt az udvarunk. Egyik kedvence volt a verbéna.

Édesanyám, Friedman Ilona 1885-ben született. Talán hat elemit végzett, pontosan nem tudom. Szépen írt, arra emlékszem. Otthon ellátta a háztartást, természetesen kóser konyhát vezetett. Volt úgy, hogy tizenöt főre főzött. Akkoriban a tehetősebb zsidó családok gondoskodtak a szegény bócherekről, akik egyik nap egyik, másik nap a másik családnál étkeztek.

Heten voltunk testvérek. Öt lány: Annus, Frida, Fanni, Jolán és én, két fiú: Jenő és Imre. A gyerekek között én voltam a legfiatalabb. Minket, gyerekeket is bevontak a szüleink a házimunkába, mindenkinek volt dolga. A legfőbb feladat a vízhordás volt, mert az udvarunkon volt ugyan egy kút, de annak a vizét csak gyümölcs-zöldségmosásra lehetett használni. Az ivóvizet lezárt tetejű kannákkal, kupákkal hordtuk. Anyámnak a nagymosáshoz és a nagytakarításhoz jött segítsége, a többi munkát egyedül, a gyerekek bevonásával végezte.

Elemibe a status quo zsidó iskolába jártam, a Szarvas utcára. Neumann Szabin néni volt a tanítónőnk. Csodálatos pedagógus volt, már az első osztályban német nyelvet tanultunk. Állítom, hogy az a négy elemi felért a mai nyolc osztállyal.

Utána a polgári leányiskolában tanultam, ami ott volt a Luther házzal szemben. Sztraky Henrik volt az osztályfőnököm, egy ragyogó tanár, egy polihisztor. Humán tantárgyakat tanított és nyelveket. Nagyon szigorú tanár volt, de élmény volt hozzá járni. Nem csak megtanultuk a tananyagot, hanem mindent eljátszottunk, így rögzült a tudnivaló. Imádtuk az óráit. Mikor a felelésre lapozgatta a névsort, akkor izgultunk, de minden előadása egy csoda volt. Fegyelmezéshez is elég volt tőle egy odaillő mondat.

Fischer Magdolna romeltakarításon 1944-ben

Egyik alkalommal szaladgáltunk a folyosón, az iskolaudvaron, és én véletlenül nekiütköztem. Nem dorgált meg, csak annyit mondott: „Te is fiam, Brutus?". El nem tudom mondani, menynyire szégyelltem magam. Felnőttként kezelt bennünket és az életre tanított.

Volt egy másik kiváló tanárom, egy fiatal rabbi. Ez a tanár azoknak a fiataloknak, akiket érdekelt a filozófia, a gimnázium épületében szakkörön előadásokat tartott, ma úgy mondanák, maszek alapon. Kantról, Spinozáról beszélt, és megismertetett minket más filozófusokkal is. Szorgalmazta a nyelvtanulást, mondta,

hogy tanuljunk németül, mert pl. Kantot akkor értjük meg igazán, ha eredetiben olvassuk.

1939. körül, amikor már érvényben volt a numerus clausus, több barátommal, barátnőmmel együtt ugyancsak maszek alapon egy mérnöktől – aki megjárta Amerikát – angolul tanultam. Azt mondta nekünk, hogy a jövő a kivándorlás lesz, tanuljunk nyelvet, hogy ha szükség lesz rá, ne jöjjünk zavarba. Ingyen tanított minket a zsidó elemi iskola épületében, úgyhogy ezeken a foglalkozásokon főként zsidók vettek részt. Akkoriban szervezett keretek között angol nyelvet csak az angolkisasszonyoknál lehetett tanulni, oda pedig a jómódú katolikus családok gyerekei jártak.

Nagyon szerettem olvasni, és ez így van a mai napig. A könyveket könyvtárból kölcsönöztem, mert otthon csak imakönyveink voltak. Apám jó zsidóként élt, járt a zsinagógába, természetes volt a kóser háztartás. Mi, gyerekek csak a nagyünnepeken mentünk templomba. Az iskolában jártam hittanra, tudtam héberül olvasni, de sajnos ezt már elfelejtettem.

Peszachkor, újévkor és jom kipur előtt apám mindegyikünket külön-külön átvitt a másik szobába, és megáldott. Ezek az áldások maradtak meg bennem legerősebben, ezek a legszebb vallásos emlékeim. Édesapám nagyon szeretett és én is nagyon szerettem őt. Engem csak Einziegnek (Egyetlennek) nevezett. Amikor sakkoztunk, mindig figyelmeztetett, hogy ne kapkodjak, gondoljam meg a lépéseimet, mert ha szertelenkedem, úgy lesz majd az életben is.

A polgári befejezése után szakmát kellett tanulnom, felsőfokú iskola már szóba se jöhetett a zsidótörvények miatt, pedig filozófus szerettem volna lenni.

Kijelentettem, hogy én varrást nem fogok tanulni, mert utálom. Apám javasolta, hogy legyek fogtechnikus, végül beálltam egy kalaposnőhöz inasnak. Na, a kalapos szakmát aztán nem tanultam ki, mert mindössze egy napot voltam a mesternőnél. Fekete bársonyruhában és fehér organdi kötényben mentem reggel a műhelybe, a főnökasszony meg kiadta a feladatot, hogy egy másik inassal kormozzuk ki a kályhát, majd vigyük be a tüzelőt. Kint szakadt az eső, az elegáns ruhám összepiszkolódott, mivel csak egy köpenyt adtak ránk. Sírva mentem haza, elmondtam apámnak, hogyan telt a nap. Apám azt mondta, másnap nem megyek sehova, nem cselédnek adott a kalaposnőhöz.

Aztán mégis beálltam egy szalonba és kitanultam a varrónő szakmát.

Az idősebb testvéreim ekkorra már családosok voltak. Annusnak három gyermeke született: Tibor, Ágnes és Márta. Frida, a másik nővérem egy özvegyemberhez ment férjhez, annak volt két sajátja, és született két közös gyermekük. Zoli volt a legidősebb, az ő édestestvére Éva. Frida saját gyerekei Erzsi és Magda voltak. Zoli 13, Magda talán 3 éves volt 1944-ben, ők Mátészalkán éltek.

Azt követően, hogy a szakmát kitanultam, 1940-ben felkerültem Pestre, és különböző varrodákban helyezkedtem el. Albérletben laktam az Eötvös utcában egy zsidó családnál. Feljött a nővérem, Fanni is, ő a Kertész utcában lakott. Amíg be nem hívták munkaszolgálatra, velem volt a kisebbik bátyám. Pesten volt Jolán nővérem is, tehát nem voltam egyedül.

Ebben az időszakban már érvényben voltak a zsidótörvények. Amikor Pestre jöttem, sok új barátot szereztem, és bekerültem a szociáldemokrata párt ifjúsági tagozatába. Kéthly Annát hallgattuk a Vasas Székházban és sokat jártunk színházba is, az olcsó munkáselőadásokra. A pesti egyetemista barátaimat kitették a numerus clausus miatt az egyetemről. Hordárként dolgoztak, és hogy örültek ezeknek a pár fillért hozó, megalázó munkáknak!

Fischer Magdolna 1940-ben

Az újságokból tudtam meg, mi történik a vidéki zsidókkal. Nem jött semmi hír az otthoniakról, ezért levelet írtam a szüleimnek, de nem jött válasz. Írtam egy ismerősömnek, hogy keresse meg a családomat, ő írta meg, hogy elvitték őket. Nagyon sírtam, pedig akkor még nem tudtam, hogy mi várt rájuk, mi történt Annus nővéremmel, a három gyermekével, Fridával és az ő négy gyermekével. Ők mindannyian és a szüleim Auschwitzban pusztultak el.

1944. március 19. (a németek bejövetele) után csillagos ház lett az Eötvös utca 32, ahol Pesten laktam. Kijárási tilalom volt a zsidók számára és sárga csillagot kellet viselni. Nekem viszont gondoskodnom kellett magamról, ezért egy Klári nevű lánnyal kiszöktünk és egy kőműves mellett 1944 nyarán romokat takarítottunk. A munkánkért valamennyi kis pénzt is kaptunk, amiből egy kis kenyeret meg pár apróságot meg tudtunk venni.

1944. október 15. a nyilas hatalomátvétel után behívtak munkaszolgálatra. Be kellett vonulnunk a KISOK pályára, ahol századokra osztottak bennünket. Én a 45. századba kerültem. Kaptunk egy ásót és egy lapátot, majd elindultunk gyalog Maglódra, a Fáy tanyára. Itt sáncot és tankcsapdákat ástunk. Katonák vigyáztak ránk. Egy nagy istállóépület szolgált hálóhelyül, a csupasz betonon aludtunk kimerülten, csak egy kis szalmát szórtak le. Egymáshoz bújtunk, hogy egy kicsit melegedjünk.

Fischer Farkasné menyasszonyi képe

Sokat sírtunk, de volt egy lány, aki biztatott bennünket, hogy „Ne sírjatok, majd lesz mit mesélni az unokáitoknak arról, hogy nagymama katona volt". Ezen aztán kacagtunk, fontos volt, hogy a humorunk megmaradt. Fontos, hogy az ember soha ne veszítse el a humorát. A Fáy tanyán voltunk egy darabig, majd gyalog újból útnak indítottak. Mentünk vagy ötven kilométert. Az őrzőinket, a keretet persze váltották. Aki lemaradt, azt lábon lőtték. Eljutottunk Pesten keresztül Alagra, egy kiürített gyárépületbe. Gépek már nem voltak, csak a vastraverzek. Elhelyezkedtünk ezek között a vastraverzek között egy hatalmas csarnokban.

Ültünk étlen-szomjan, fáradtan, elcsigázva a hideg betonon, és egyszer csak felcsendült gyönyörű énekhangon a „Jiddise Mame". Elmondhatatlan hatást keltett a hatalmas csarnokban – mint később megtudtuk, egy operaénekesnő torkából – ez a dal. Kinyílt az ajtó és ott állt egy csendőrtiszt, szeméből folytak a könnyek. Csend volt, egyszer csak megkérdezte, hogy mit szeretnénk. Mindenki hallgatott, én szólaltam meg: „Szeretnénk meleg vízben megmosakodni". Én és társaim akkor már napok óta nem tudtunk tisztálkodni, szörnyű volt a hideg, az éhezés, de a legszörnyűbb számomra az volt, hogy nem tudtam mosakodni.

Rám nézett, és azt mondta: Rendben. Megengedte, hogy az őrszobán kettesével, csendőrök jelenlétében megmosakodjunk. Utána hozatott teherautóval kenyeret, marmeládét, szalonnát, margarint. Mindenki annyit kapott, amennyit kért.

Elmondta, hogy ők csak egy ideig lesznek velünk, majd katonaság veszi át a századot, utána a nyilasok gyalog kísérnek Gönyűre, ahonnan hajóval megyünk majd tovább. Azt is mondta, aki tud, szökjön meg. Először úgy gondoltam, hogy ugyan hová szökjek, hiszen nincs hová mennem. Mikor meghallottam Gönyűt, azt mondtam magamban, na, nekem nem kell Gönyű, akkor inkább lőjenek le. Ez a csendőrparancsnok kiállított egy igazolványt is, ami tartalmazta, hogy 1944. május 23-tól 1944. november 6-ig katonai szolgálatot teljesítettem. Mindenki kapott egy ilyen papírt. A csendőrökkel elindultunk gyalog, eljutottunk Pesten a mai Petőfi hídig, akkor Horthy Miklós hídnak hívták. Itt a nyilasok vették át a századot, kis zűrzavar keletkezett. Vagy tízen ezt használtuk ki és megszöktünk.

Éjszaka volt, már a Harminckettesek terénél jártunk. Egy lélek nem volt az utcán. Közben fogyott a kis csapat, mert fokozatosan lemorzsolódtak. Bementünk a mellékutcákba, és a Hársfa utcára érkeztünk ki a Royal szálló háta mögött. Talán hatan lehettünk együtt, amikor észrevettük a németeket, akik már pakoltak. Nagyon megijedtünk, mi lesz, ha elfognak. De nem foglalkoztak velünk, hiszen akkor az oroszok már Vecsésen voltak, és a németek menekültek.

Elmentem az Eötvös utca 32-be, ahol korábban laktam. A házmester először nem akart beengedni, csak amikor megmutattam a leszerelési igazolást, amit a csendőrtiszttől kaptam. A lakásban, ahol már nem lakott senki, találtam egy nevemre kiállított menlevelet. Majd csak a felszabadulás után tudtam meg, hogy azt egy nyíregyházi gyermekkori jó ismerősöm – aki egyébként nem volt zsidó – készíttette és küldte el nekem.

Ezzel a Schutzpassal közlekedtem, de aztán mégis elkaptak a nyilasok az utcán, és bevittek az óbudai téglagyárba, annak is a padlására, ami korábban a szárító volt. Szakadt az eső, ott volt millió ember elképzelhetetlen körülmények között, nem volt sem illemhely, se semmi. Sötétség, férfiak, nők vegyesen. Na, azt mondtam magamnak, én itt nem maradok. Ugyanakkor az udvaron meg kiabálták, hogy akinek van menlevele, az jelentkezzen. Jelentkeztem. Megnézték a svájci menlevelem, rendben lévőnek találták és elengedtek. Mehettem a védett házak valamelyikébe. Én a Pozsonyi út 31/B-be kerültem. Persze ott sem akartak beengedni. Volt ott egy garzonlakás, amiben már lakott egy vak asszony a lányával és a testvére, egy béna asszony. Nem akartak befogadni, de én leültem a lépcsőre és maradtam. Jöttek aztán idősebbek, akik mellém álltak, mert én akkor olyan 12 évesnek néztem ki a két copfommal és a 40 kilómmal. Sikerült valahogy megtalálnom Jolit, a nővéremet. Ő is odajött, 1944. karácsonyig maradtunk ebben a házban.

Később a Pozsonyi út 31/B-ből átkerültünk a Pozsonyi út 20-ba, ami egy svéd védett ház volt.

Egy leszerelt mosókonyhában ültünk, mert lefeküdni nem volt hová. Egy éjszakát ott töltöttünk ülve. Nem volt ennivalónk, és nem is kaptunk senkitől semmit. Reggel nem tudtam fölállni, annyira átfáztam, a lábaim teljesen elgémberedtek. Akkor már lelkileg teljesen kimerültem, azt mondtam, kimegyek az utcára, inkább lőjenek le, nem csinálom tovább, feladom. De aztán mégis megembereltem magam, és a légóparancsnok tanácsára elmentünk a Hollán utcára, mert a légóparancsnok szerint a Hollán utca 47-49-ből már elvitték a zsidókat, és ott van hely. Persze ott sem volt egyszerű, ide-oda küldözgettek, rettenetes volt a hideg, és nem volt semmi ennivalónk. Már mindenütt belövések voltak, veszélyes volt az utcán járkálni, teljes volt az összevisszaság. Ezért, miután más megoldást nem láttunk, visszamentünk a gettóba, az Akácfa utcába.

A gettóban olyan sok volt a halott, hogy már nem fértek tőlük az emberek, a pincében halmozták fel a holttesteket. Van egy kép az emlékezetemben, ami álmomban sokszor még ma is előjön, nem tudom elfelejteni. A Dob utca és a Klauzál tér sarkán volt egy valamikori patika, ami teljesen ki volt fosztva, ablaka, ajtaja kilőve. Na, ebben a patikában halmozták fel úgy a halottakat, mint a farakást. Tele volt a helyiség halottakkal, százzal, ezerrel; férfiak, nők egymásra rakva, hosszában, keresztben, felstócolva. Borzalmas volt, most is látom a merev, sárga arcokat, az üres szemeket.

1945. január 18-án szabadultam fel a gettóban. Persze a kálváriánk ezzel nem fejeződött be. Felszabadultunk ugyan, de nem tudtunk hová menni. Aztán egy család, akikkel még az ostrom alatt a Pozsonyi úton találkoztunk, fogadott be bennünket, mondanom sem kell, hogy nem önzetlenül. Mivel a házaspár nőtagjának az anyja béna volt, segítségre volt szükségük. Látták, hogy mi Jolival fiatalok vagyunk, jók leszünk cselédnek. Joli annyira jólelkű volt, hogy ezt nem ismerte fel. Én később rájöttem, de sajnos kiszolgáltatottak voltunk, nem volt mit tenni. Na, ez a házaspár és az anyjuk az Eötvös utca 29-ben laktak akkor, egy hatszobás lakásban, minket beraktak a cselédszobába. A házban volt egy Erdélyből menekült házaspár, akik jól összelopkodták magukat az ostrom alatt, többek között tele voltak gyönyörű ruhaanyagokkal. Mivel Joli nagyon szépen tudott varrni, mondták neki, hogy varrjon férfiingeket. Így is volt. Joli egész nap varrta az ingeket, amiért az erdélyiek egy tányér főtt tésztát adtak, fizetségül egy napi munkáért. Ezt a tányér főtt tésztát osztottuk ötfelé, ennyi volt az ennivalónk, amit szegény Joli keresett a munkájával.

Egyik alkalommal az asszony kitalálta, hogy visszamegy a Pannónia utcai lakásukba, ahol még a gettósítás előtt laktak, hátha még vannak ott használható holmik. Kérte, hogy menjek vele. El is indultunk. Az utcán szembe jött velünk három tökrészeg, mocskos, lőporos orosz katona. Mikor Vilma – így hívták az asszonyt – meglátta a katonákat, visszaszaladt, engem meg otthagyott. A katonák elkaptak, nem engedtek el, lökdöstek maguk előtt, majd kettő lemaradt, és már csak egy rángatott. Elhurcolt a Margit híd pesti hídfőjéig, ahol barikád állt. Ott egyszer csak – valószínűleg németek – lőni kezdtek. Az orosz engem hátralökött, majd ő is lőni kezdett. Én ezt kihasználva futni kezdtem visszafelé, futottam egészen hazáig. Úgy kifulladtam, hogy nem bírtam felmenni az emeletre. Akkor meg a házmester kezdett el zsarolni, hogy takarítsam ki a földszinti lakásokat, amit az oroszok tönkretettek. Minden, még a fürdőkád is tele volt szeméttel, trágyával, hányással, de ha „jóban leszek vele", akkor nem kell takarítanom. Ha nem csinálom, amit mond, akkor rám küldi az orosz katonákat. Erőt vettem magamon és felszaladtam a lakásba. Na, estére jöttek is az orosz katonák, de a szállásadóink akkorra elbujtattak.

Ekkor éreztem újból, hogy elegem van mindenből.

Egy barátnőm testvérével, Évával, hátunkon egy hátizsákkal elindultunk a vonat

tetején haza Nyíregyházára. Hat napig tartott az út, mert először Szolnokig mentünk, ott befogadott bennünket egy nagyon rendes asszony. Akkor én már óvatos voltam, egy hosszú fekete kabát volt rajtam egy sötét fejkendő jól az arcomba húzva, úgy néztem ki, mint egy vén banya, így békén hagytak az orosz katonák.

Szolnokról Debrecenig utaztunk hosszú napokon keresztül, majd onnan végre megérkeztünk Nyíregyházára.

Érkezésünk után a szomszédunkba mentem érdeklődni. Hát mit látok, ott lógtak a konyhában az anyám monogramos törülközői. Az asztalon ott állt a szép rózsaszínű peszachi boroskancsónk. Nem szóltam semmit. Mentem a házunkhoz, amit az oroszok fürdőnek és fertőtlenítőnek használták. Minden fel volt dúlva; a padló felszedve, a falak kifúrva, mindenütt csövek, bútor semmi, a ház teljesen üres. Az udvarunkban, a kertünkben a föld ugyancsak feltúrva, na, azt biztosan nem az oroszok ásták fel. A jó szomszédok keresték a „kincset", aztán küldözgetett egyik a másikhoz, hogy a szembe szomszédnál van a holmink, a szembe szomszéd küldött a mellettünk lévőhöz. Mindez 1945. február hónapban lehetett, a családunkból akkor még nem jött haza senki. Ott voltam újból, anyátlan-apátlan árva, kitaszított.

Mivel Joli Pesten maradt, úgy döntöttem, visszajövök én is. Felpakoltam magamra vagy negyven kilót, én magam sem voltam több. Hoztam mindenféle ennivalót, amit a József városi pályaudvartól gyalog kellett cipelnem. A szállásadóinkhoz már fel sem bírtam menni az emeletre. Na, nem nagyon hatotta meg őket, hogy hoztam a sok ennivalót, nem köszönték meg különösebben. Majd később, amikor Joli egyszer jött Pestre és ment hozzájuk a szép lakásukba Budára, be sem engedték. A béna asszony kinyitotta az ajtót, megkérdezte: „Ki maga?", és bezárta Joli előtt. Hát ennyit az emberi háláról.

Közben érkeztek hírek innen-onnan, hogy jönnek haza emberek a lágerekből. Mi is bizakodtunk, és úgy döntöttünk Jolival, mégis visszajövünk Nyíregyházára, hátha hazajönnek a szüleink, testvéreink.

Anyám testvérének, Léni néninek a lakása a Holló utcán úgy-ahogy lakható volt, oda költöztünk be. A zsidó tanácstól kaptunk néhány bútordarabot. Volt egy ágyunk, amin nem volt ágybetét, hanem rátettünk egy seprűnyelet és arra egy szalmazsákot, azon aludtunk ketten. Mindig óvatosan fordultunk, nehogy leessünk. Így kezdtük újra az életünket. Joli rögtön dolgozni kezdett, varrt ennek-annak, hogy legyen valami kis pénzünk, én meg főztem.

Aztán 1945. márciusban hazajött a két bátyám és a későbbi férjem, Sándor is. Vele még 1942-ben ismerkedtem meg. Goldman Sándornak hívták, szabó volt.
Ez is egy érdekes, regénybe illő történet.

1942-ben itthon voltam Pestről látogatóban. Szombat délután átmentem a nagynénémhez, Léni nénihez, beszélgetni. Ott volt Sándor is, mert az ő húga, Elvira a Léni néni lányánál, Rezsinél tanult varrni, szóval ott találkoztunk. Ezen a délutánon

egy árva szót nem szólt hozzám, csak nézett, le nem vette rólam a szemét. Jóképű, jóvágású, csinos fiú volt.

Ez volt szombat délután. Azt követő vasárnap apám levelet kapott tőle, amelyben megkérte a kezem.

Apám felelősségre vont, hogy mit szélhámoskodom. Tiltakoztam, magyarázkodtam, hogy én ezzel a fiúval egy szót nem beszéltem, nem tudok semmiről. Vissza is utaztam Budapestre, Sándor pedig apámhoz járt udvarolni, nekem meg leveleket írt Pestre. Megsajnáltam szegényt, és leveleztünk. Aztán 1943-ban bevonult Szászrégenbe munkaszolgálatra, ahonnan 1944. májusban kapott egy nap szabadságot, hogy hazamenjen Kárpátaljára, Nagyberegre. Akkor szedték össze a szüleivel és testvéreivel együtt, s vitték az egész családot először Beregszászra, majd onnan Auschwitzba. Persze én 1943-tól kezdődően nem tudtam róla semmit.

1945-ben, valamikor nyáron már Nyíregyházán voltam a Léni néni házában. Látom, hogy jön befelé egy katonaféle, szedett-vetett ruházatban, azt hittem, orosz. Nem ismertem meg. Kérdeztem tőle: „Mit akarsz?" Csak annyit mondott: „Hát téged", és megcsókolt.

Nagyberegben volt a polgári esküvőnk, mert Sándornak nem voltak papírjai. A nagyberegi jegyző gyermekkori ismerőse volt, hiszen Sándor ott született Kárpátalján, Borsován. Szóval ott három napon belül összeházasodtunk, aztán visszajöttünk Nyíregyházára és itt egy fiatal rabbi esketett meg bennünket. Én nem akartam egyházi esküvőt, de Joli, a nővérem ragaszkodott hozzá.

Sándor 1922-ben született. Négyen voltak testvérek, két fiú és két lány. A lányok az anyjukkal odamaradtak. Sándor hazahozta az apját és hazajött a fivére is, aki aztán kiment Amerikába.

A férjem Auschwitzból Gleiwitzbe került. Vagongyárban dolgozott, megtanult hegeszteni. A német munkásoknak gyűrűket hegesztett, amiért kapott ennivalót, azt odaadta az apjának, akivel egy lágerben volt. Így mentette meg az apja életét.

1945 augusztusában, nem sokkal a házasságkötésünk után kaptunk egy üzenetet Nagyberegből. Sándorék valamikori szomszédja állítólag kapott egy levelet Sándor lánytestvérétől, hogy ő Bergen-Belsenből útban van hazafelé. Nagyon megörültünk és elutaztunk Nagyberegbe, várni a férjem lánytestvérét. Ő persze nem jött, és nem ért haza azóta sem. Mi pedig addig várakoztunk, míg megszületett a szovjet-csehszlovák egyezmény, aminek következményeként Nagybereg a Szovjetunióhoz került. Lezárták a határt, mi meg ottrekedtünk.

A férjem szovjet állampolgár lett, mert mint korábbi csehszlovák állampolgár, automatikusan megkapta a szovjet állampolgárságot. Én viszont hontalan lettem.

Megkezdődött a 14 évig tartó kálváriánk.

Nagyberegben nem volt semmi munka, ezért 1946-ban Beregszászba költöztünk. Nekem ideiglenes papírjaim voltak csak, amiket háromhavonta meg kellett újítanom, jelentkeznem kellett a rendőrségen. Rendőri engedély nélkül nem hagyhattam el Beregszász területét, rendőri engedélyt viszont nem adtak. Munkát csak akkor kaptam, amikor valamelyest megtanultam oroszul. A háború előtt elvégeztem a négy polgárit, de érettségim nem volt, ezt is Beregszászban tettem le. Megtanultam a gépírást is, és kezdetben egy geológus társaságnál dolgoztam adminisztrátorként. Aztán voltam varrónő, majd könyvtáros és klubvezető. Szép lassan annyira megtanultam oroszul, hogy kisebb színdarabokat fordítottam, ezeket betanultuk a klubommal, és be is mutattuk. Jártunk a színdarabjainkkal vidékre is.

Velem, mint hontalannal akkor Kárpátalján bármit meg lehetett csinálni, majdnem börtönbe kerültem. Ehhez persze akkoriban a Szovjetunióban nem sok kellett.

Az történt, hogy a színielőadásokra jöttek a munkások a szalagok mellől, ahol hokedlik (taburetka) voltak, azokon ültek. A klub, aminek a vezetője voltam, székekkel (sztul) volt berendezve, én azokat vettem át. A dolgozók kicserélték a székeket hokedlikra, mert arra fel tudtak állni, hogy jobban lássák az előadást.

Mikor mentek vissza a szalaghoz, nem cserélték vissza a hokedliket székekre, így nekem nem egyezett a leltár; kevesebb volt a szék és több volt a hokedli. Persze nem hiányzott semmi, csak a székek szanaszét voltak az üzem területén a szalagoknál. Na, ezt olvasta a fejemre a személyzetis. Mondta, írjam alá a „prikázt”, el vagyok bocsátva. Persze kiderült, hogy a helyem egy komszomolistának kellett. Nem hagytam magam, védtem az igazamat, de hiába. Elbocsátani nem mertek ugyan, de más munkakörbe kerültem. Ekkor tanultam meg, hogy mi a különbség a hokedli és a szék között. Még örülhettem, hogy a leltárhiány miatt nem csuktak börtönbe. Akkoriban a Szovjetunióban háromféle ember volt: aki börtönben van, aki volt, és aki lesz. Nem volt szégyen, ha valaki börtönviselt volt, mert bárkivel megtörténhetett szinte semmiért.

Az új helyemen igyekeztem megállni a helyemet. Harminc embernek voltam a brigádvezetője, három műszakban dolgoztam, sokat idegeskedtem, nagyon kimerültem.

Megint kitaláltak a terhemre valami leltározási szabálysértést, úgyhogy a végén felmondtam.

1947-ben született a lányom. A születési anyakönyvi kivonatába zsidó nemzetiségűnek jegyezték be, beírták, hogy „jevréj” (zsidó). Egyébként Beregszászban nem éltünk zsidóként és a lányomat sem neveltem zsidónak, de tudta, hogy az.

Nehéz körülmények között éltünk. 300 rubel volt a férjem fizetése, de nehezen élt ott mindenki.

Az emberek igyekeztek megtalálni minden lehetőséget, amivel egy kis pénzt kereshettek. A férjem is vállalt otthon fusiban varrást, aztán, amikor a kuncsaft jött az öltönyért, volt úgy, hogy fizetés helyett azt mondta: „Örülj, hogy nem jelentelek fel”.

A nehéz élet és a szegénység is relatív, mert azt nem mondhatom, hogy éheztünk, sőt. Ennivalóból mindig volt tartalékom, soha nem volt annyi liszt, zsír, cukor a kamrámban, mint akkor. Mindenki ügyeskedett és azzal fizetett a másiknak, amije épp volt. A tejüzem vezetője egy kiló vajat hozott fizetségül a ruhavarrásért. A bútorgyár hulladék fát adott a férjemnek, amikor megjavította az elromlott kazánt. Egész télen volt tüzelőnk.

A hontalanság miatt idegenben, a beregszászi életem során végig kitaszítottnak éreztem magam. Borzasztó honvágy gyötört. Persze a régi háború előtti életem képei peregtek le az emlékezetemben, ami hol volt már akkor!

1956. után a Szovjetunió és Magyarország között született egy egyezmény a családegyesítésről, és így 1959-ben hazajöhettem a lányommal. A férjem csak egy év múlva követhetett bennünket, mert ő szovjet állampolgár volt.

14 év után egy tréningruhában, kimerülten, dagadt lábakkal, egy kézitáskával érkeztünk meg a kislányommal Nyíregyházára. A bátyáim itt éltek. Persze nem kapták meg tőlem a táviratot, hogy jövök haza, így igen elcsodálkoztak, amikor az állomásról konflissal megérkeztem a Holló utcára.

Nem sokáig maradtunk Nyíregyházán, hiszen a baráti köröm Pesten élt. Megkerestem a háború előtti barátnőimet, ismerőseimet, mert segítségre volt szükségem, hogy lakást és munkát szerezzek.

Segítséget csak a kisemberektől kaptam, de tőlük kaptam. Nem úgy a nyíregyházi zsidó hitközség elnökétől, aki annyit nem segített, hogy az elhagyott és a hitközség kezelésében maradt zsidó házak közül a bátyáim vegyenek egy lakást, hogy legyen hol laknunk.

Pesten egy négygyermekes család fogadott be bennünket, átadták albérletbe a kétszobás lakásukból a kis cselédszobát. Volt vagy hat négyzetméter, abban laktunk először a kislányommal, majd amikor a férjem is utánunk jöhetett, akkor már hárman. Julcsikát, aki befogadott bennünket, soha nem felejtem el. Igazi Ember volt, nagy E-vel.

A férjem tolmácsként kezdett el dolgozni a szovjet katonai parancsnokságnál, én pedig nagy szerencsével a Statisztikai Hivatalban kaptam munkát.

A férjem főnöke közbenjárására a Gorkij fasorban, az orosz kolónián kaptunk lakást, amit el kellett hagynunk, amikor a kolóniát elköltöztették. Nagy huzavona árán a Dózsa György úton kaptunk egy kétszobás lakást 1964-ben. Egy emeletráépítéssel készült lakás volt, mi voltunk az első lakói.

A statisztikai hivatalnál három évig dolgoztam, majd a Párttörténeti Intézetben lettem könyvtáros. Itt tanultam tovább, elvégeztem a könyvtárszakot.

Sokat jártam Moszkvába kutatni; bibliográfiákat készítettünk, és gyűjtöttük például Lukács Györgynek az emigrációban írt, orosz folyóiratokban megjelent cikkeit. 16 évig dolgoztam a Párttörténeti Intézet könyvtárában. Repertóriumokat, sajtó-

szemlét csináltam, jól éreztem ott magam. Az intézethez bejött újságokat, folyóiratokat szemléztem, a külföldiek közül én az oroszokat és az angolokat dolgoztam fel. Itt tudtam hasznosítani a Szarvas utcai iskolában szerzett angoltudásomat, amit autodidakta módon fejlesztettem.

A férjem aztán eljött a szovjet katonaságtól. Mint tolmácsnak részt kellett vennie olyan balesetek helyszínelésénél, ahol orosz katonák voltak érintettek. Egyszer egy boncoláson is tolmácsolnia kellett, ekkor döntött úgy, hogy eljön erről a munkahelyről, nem neki való.

A Május 1. Ruhagyárban helyezkedett el minőségellenőrként és tolmácsként. Külföldi divatbemutatókat szervezett és ezeken tolmácskodott, beutazta az egész Szovjetuniót. Rengeteg ismeretséget szerzett, többek között Beregovoj űrhajóssal is megismerkedett. Közös képük is készült.

Életem legszebb korszaka az 1959-től 1978-ig terjedő időszak volt. Dolgoztunk, utaztunk, nyaraltunk a családunkkal. Nem kell itt persze luxusra gondolni, de kiegyensúlyozott, biztonságos életünk volt, amit én, akitől elvették a fiatalságát, igen nagyra értékeltem.

1978-ban, 56 éves koromban mentem nyugdíjba, akkor már unokáim voltak. Maradhattam volna még dolgozni, de én inkább az unokáimnak éltem. Futottam velük, tollaslabdáztam, szép volt. Két unokám van, egy fiú és egy lány, és van egy kislány dédunokám.

A férjemmel szépen éltünk. Ő egy széplélek volt, gyönyörű virágcsokrokat, könyveket kaptam tőle ajándékba. Nagyon sok éve éltünk már együtt, amikor az egyik ajándékkönyvbe azt írta nekem, hogy „Az ügyes kezű, szeretett feleségemnek".

1995. márciusban halt meg, augusztusban lett volna az ötvenedik házassági évfordulónk. Zsidó temetőben temettük el.

Én különösebben nem vagyok vallásos, de lélekben megmaradtam zsidónak, és egy ideje péntek esténként gyertyát gyújtok. A bátyám, Imre a nyíregyházi zsidó temetőben nyugszik.

1945-ben én senkitől semmit nem irigyeltem, csak a halottaik sírhantját. El nem tudom mondani azt az érzést, hogy az ember elveszti a szüleit, testvéreit, rokonait, szeretteit, és eltűnnek nyomtalanul, még egy sírhantjuk sincs.

Családunkból az Auschwitzba hurcoltak közül Fanni nővérem élte túl a lágert. 1945-ben haza sem jött Magyarországra, Amerikában élt. Ő mesélte, hogy amikor kikerült, az amerikai zsidók egyszerűen nem tudták elhinni azt, ami az európai zsidókkal történt. Azt gondolták, hogy fantáziálnak az emberek, mert ép ésszel nem lehetett felfogni a történteket…

Heisler Lászlóné Perényi Rózsa

„Mikor meglátott engem és Lilit, azok volt az első szavai:
hová tettétek anyukát, hol hagytátok anyukát?
Ez volt életem legszörnyűbb élménye. Édesapám soha, egész életében nem tudta elfogadni, hogy anyuka odamaradt. Apuka 87 évet élt. Nem volt hajlandó anyukát holttá nyilváníttatni, majd csak az élete vége felé, valami hivatalos ügy miatt. Várta, várta haza és mondogatta: nem létezik, hogy anyuka meghalt, majd vissza fog jönni. De nem jött vissza soha többé."

Az abonyi zsidók első említése a 18. század első feléből származik. 1756-ban már állt a zsinagógájuk, 1788-ban alakult saját iskolájuk. 1840-ben a 912 fős helyi zsidóság a vármegye egyik legjelentősebb hitközségét alkotta. Számuk ettől fogva csökkent, 1941-ben Abonyban már csak 315 (2,1 százalék) izraelita és 16 (0,1 százalék) kikeresztelkedett zsidó élt. 1944 áprilisában a dr. Vadász Izsák állatorvos vezette neológ hitközség 275 lelket számlált. A két felekezeti intézményt (Chevra Kadisa, nőegylet) működtető közösség anyakönyvvezető rabbija Klein Andor volt.

Cegléden az első zsidók csak 1840-től telepedhettek le. 1843-ban egyetlen zsidó lakott Cegléden, de 1849-ben már 13 zsidó család élt itt. Számuk és arányuk a 20. század elejéig rohamosan nőtt: 1880-ban elérte a 759 (3,1 százalék) főt, 1910-ben már 1121 (3,3 százalék) zsidó lakott a településen. A ceglédi zsinagógát 1855-ben építették fel. A dualizmus időszakában gyorsan és látványosan meggazdagodott zsidóság tevékenységét sokan nem nézték jó szemmel.

Perényi Rózsa 18 évesen

Cegléden már a harmincas évek elejétől igen jelentős szélsőjobboldali, nemzetiszocialista és/vagy nyilas csoportok működtek. Ennek tudható be, hogy 1939-től a város nyilaskeresztes képviselőt küldött az országgyűlésbe. Ilyen körülmények között a zsidók társadalmi és gazdasági szerepe visszaszorult, ami létszámuk fokozatos csökkenését eredményezte. Az 1944. áprilisi felmérés szerint a neológ anyahitközségnek 550–600 tagja volt. A hitközség elnöke Halász Márton ügyvéd, anyakönyvvezető rabbija Engel Farkas volt.

(Forrás: Randolph L. Braham, A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, II. kötet.

Park Könyvkiadó, Budapest, 2010, pp. 807-889, Vági Zoltán Végső István)

Abony és Cegléd, innen származik Perényi Rózsa, kinek története következik.

1925. december 15-én születtem Abonyban, édesanyám Mieselbach Ilona. Egy testvérem volt, Lilla, tavaly januárban halt meg a 90. születésnapján.

A Perényi név magyarosított név, eredetileg Pick volt a családnevünk, de én már Perényiként születtem.

10 éves koromig Abonyban éltünk. 10 éves voltam, amikor elköltöztünk Ceglédre. Apám gabonakereskedő, az anyai nagyapám, Mieselbach Károly ecet gyáros volt. Persze ezt az ecetgyárat nem úgy kell elképzelni, hogy az egy hatalmas gyár lett volna, inkább egy ecetüzem. Édesanyám mostohalány volt, édesanyja korán meghalt és az édesapja újból megnősült. Apukával úgy ismerkedtek meg, hogy apám egyik

nap ment a Mieselbach boltba ecetet vásárolni, ahol meglátta anyukát. Megvette az ecetet, fizetett, elment. Majd másnap beállított a bolt elé egy szekérderék rózsával és megkérte anyuka kezét. Anyám igent mondott a különös lánykérésre, amit nem előzött meg hosszú udvarlás. Az élet bebizonyította, hogy jól döntött, mert gyönyörű házasságban éltek.

A nagyapa,
Mieselbach Károly

Édesapámék heten voltak testvérek, ő volt a legkisebb gyerek. 9 és fél éves volt, amikor meghalt az édesapja. A testvérei jóval idősebbek voltak. A szülők taníttatták őket, hiszen megvolt hozzá az anyagi háttér, míg élt az édesapjuk. Két testvére gyógyszerész volt, a többiek kereskedelmi iskolákat végeztek és üzleteket nyitottak. Apuka viszont korán árván maradt, őt már nem volt, aki taníttassa, így csak hat elemit végzett. Persze ez nem jelentett hátrányt az érvényesülésben. Gyönyörű írása, kitűnő helyesírása volt, szépen fogalmazott. Született intelligenciával rendelkező csodálatos ember volt. Édesanyám soha nem bánta meg, hogy minden gondolkodás nélkül hozzáment, apukától jobb embert sehol nem talált volna.

Az abonyi gyerekkorom csodálatos volt. Apámnak ott éltek a testvérei családjaikkal, gyerekeikkel, fiaikkal, lányaikkal. Ők persze jóval idősebbek voltak, mint én és a nővérem. Imádtak minket az unokatestvérek, kényeztettek, nagy szeretettel vettek körül. Gyönyörű, gazdag volt a családi életünk.

Szüleink fontosnak tartották a nyelvtanulást. Elmondhatom, hogy én már 1930–32-ben kétnyelvű óvodába jártam.

Történt ugyanis, hogy Perényi Gyula gyógyszerész nagybátyám és a családba került Freulein Klári néni között – aki bécsi lány volt – szerelem szövődött. Gyula bácsi el is vette Klárikát feleségül. Klári néni a patikaház hátsó kertjében privát szorgalomból csinált egy kis óvodát, voltunk vagy tízen. Ebben az óvodában a magyar nyelv mellett megtanultuk és beszéltük a német nyelvet is. Játszottunk, tornáztunk és közben német dalokat, mondókákat hallgattunk Klári néni tolmácsolásában. Így játékosan, szinte észrevétlenül tanultunk egy másik nyelvet. Ezért mondom, hogy én már 85 évvel ezelőtt kétnyelvű óvodába jártam.

Iskolai tanulmányaimat Abonyban kezdtem a zsidó iskolában. Megtanultam héberül olvasni, imádkozni. Persze nem értettem belőle egy szót sem, mint ahogy mások sem. Osztatlan iskola volt, egy zseniális tanító, a Magyar Jóska bácsi tanított bennünket. Egy teremben volt a négy osztály, hiszen nem volt olyan sok zsidó gyerek, hogy több teremre lett volna szükség.

A Perényi család 1941-ben

A tanító bácsi a négy osztályt egyszerre foglalkoztatta: amíg az egyiket feleltette, addig a másiknak írnia kellett, vagy rajzoltak, verset elemeztek.

Négy elemi után Cegléden kezdtem meg tanulmányaimat a polgáriban.

Itt volt egy történelem-magyar szakos tanárnőnk, aki kételkedett a tudásomban. Kíváncsi volt, mit tudnak a Perényi lányok, mit hoztak abból a kis falusi zsidó iskolából. Minden áldott nap feleltetett. Ez ment vagy két hétig, amíg meggyőződött arról, hogy komoly tudás van a kitűnő bizonyítvány mögött.

Nagyon szerettem tanulni, de amikor befejeztem a négy polgárit, akkorra már a zsidótörvények korlátozó rendelkezései miatt nem mehettem gimnáziumba. A korábbi nem zsidó osztálytársaim ott mentek az utcánkban felöltözve, szép gimnáziumi egyenruhában, vitték az aktatáskát, én meg mentem varrni. Ugyanis a polgári után elvégeztem a kétéves kereskedelmi szakiskolát, ahol gépírást, gyorsírást, könyvelést tanultam. Mikor ezt befejeztem, azt mondta anyukám, hogy tanuljam ki a varrónő szakmát. Soha nem szerettem, gyűlölöm, utálom ma is a varrást, de azért a gyerekeimnek, mikor kicsik voltak, varrtam, ha szükséges volt.

Családunk a vidéki neológ zsidók életét élte. Kóser háztartást vezettünk, külön voltak a tejes és húsos edények a konyhánkban, az ünnepeket megtartottuk. Szomba-

Heiser családi fotó. Középen katonaruhában az édesapa, Perényi Jenő

ton a ceglédi zsidó üzletek zárva voltak, mentek szépen templomba a zsidó családok, kézen fogva a gyerekeiket. Peszachra külön edényeink voltak, a padláson tartottuk a szalmában a gyönyörű majolika peszachi edényeket. Emlékszem, külön szertartás volt azoknak az edényeknek a kibontása az ünnep előtt.

Hűek voltunk a hagyományokhoz, de azokat a szigorú előírásokat, hogy nem gyújtunk villanyt, nem hallgatunk rádiót szombaton, nem tartottuk be, ez volt a neológia.

Nagyon szép zsinagóga volt Cegléden, az épület most is áll, csak sportcsarnok van benne. Neológ zsinagóga volt, ugyanolyan belsővel, mint a szegedi. A kupolája kékre volt festve csillag motívumokkal. Volt karzat, a padok szép világosak voltak, az ablaküvegek színesek. Cegléden a zsinagógában már a harmincas években templomi hangversenyeket rendeztek. A rabbi felesége volt a szólóénekes. Fiatal lányként én is énekeltem a kórusban és volt orgona is. Minden szombat délután diák istentisztelet volt; mentünk délután a templomba, és nekünk diákoknak kellett felolvasni egy-egy szakaszt. Meg is tanultam olyannyira, hogy később itt Pesten a templomban én mutogattam a többieknek, hogy hol járunk.

Aztán ennek a gyönyörű zsidó életnek vége lett.

Azzal kezdődött, hogy az apámat behívták munkaszolgálatba. Összeszedtek minden életerős férfit, csak a gyerekek, a nők és a munkaképtelen öregek maradtak otthon.

1944. áprilisban kerültünk a gettóba. Mi egy orvos lakásában voltunk. Három szobában hat család zsúfolódott össze, de ott még együtt voltunk. Aztán jöttek a csendőrök, „gyerünk-gyerünk", ordították, és bezártak mindenkit a templomba. Ott voltunk két éjszakát. Onnan mentünk Kecskemétre a téglagyárba. A téglaszárító színben helyeztek el, 40 cm jutott fekhelynek egy emberre. Ennek a színnek csak teteje volt, oldala semmi. Itt még valamit dolgoztunk is, rakodtuk a téglákat, még örültünk is neki, hogy van valami elfoglaltságunk. Kecskeméten vagoníroztak be bennünket, 5 napig utaztunk a marhavagonban. A magyar határon találkoztunk egy másik szerelvénnyel, amiben férfiak voltak. Ez a szerelvény Ausztriába került, utóbb tudtuk meg, hogy itt volt valamelyik vagonban az édesapám is. A mi vonatunk végállomása Auschwitz volt. Én 18 és fél éves voltam, a nővérem, Lili másfél évvel idősebb. Anyuka – gyönyörű, fekete hajú, fekete szemű asszony – 42 éves volt, a nagypapám 96 és fél éves. Öt napig utaztunk a zsúfolt vagonban szinte étlen-szomjan, de kibírta a 96 éves nagypapa is.

Megérkeztünk Auschwitzba, megkezdődött a válogatás. Végigmentünk a rámpán és ott állt Mengele, vagy ha nem ő, akkor egy másik jóarcú német tiszt és integetett: „te mész jobbra, te mész balra". A 96 éves nagypapának intett, hogy menjen jobbra. Minket és a szép anyukámat balra választott. Ment a 96 éves nagypapa jobbra, majd észrevette, hogy anyuka balra került. Elkezdett kiabálni, hogy „de a lányom, de a lányom!". Mikor anyuka meghallotta, gyorsan odaszaladt a nagypapához. Én és a nővérem – mi tudatlanok – ott örültünk, hogy milyen jó lesz, mert a nagypapa és anyuka együtt lesznek, mi ketten meg majd dolgozunk keményen és visszük nekik az ennivalót.

Aztán jöttek a német tisztek, elhangzottak a parancsszavak. Mindenkinek meztelenre kellett vetkőzni, leborotválták hajunkat, hónaljunkat, alsó szőrzetünket. Majd egy óriási géppel, ami olyan volt, mint egy permetezőgép, mindenütt lefertőtlenítettek.

Egy éjszakát töltöttünk Auschwitzban. Itt a blokkban emeletes priccsek voltak. Egy-egy priccsen feküdtünk a vizes szalmán vagy öten. Jöttek a kápók, akik lengyel zsidó nők voltak és nyomban felvilágosítottak mindenkit: „Nehogy azt higgyétek, hogy majd találkoztok a szüleitekkel, gyerekeitekkel, ők már ott szállnak a füstben!" – és mutattak a magas kéményekre. Ez volt a belépő.

Ezek a lengyel lányok már 1941. óta ott voltak Auschwitzban, teljesen elfásultak, elkeseredtek elállatiasodtak. Mondták nekünk: „Mit akartok? Ti mostanáig éltetek, mint hal a vízben, mi meg itt szenvedtünk".

Auschwitzban talán csak egy napot töltöttünk, majd átvittek Birkenauba. Ott a „C" lágerben óriási barakkokban helyeztek el, ahol nem volt se priccs, se szalma, se semmi. Elvették az össze ruhánkat és adtak egy szál darócrongyot minden fehérnemű nélkül, se bugyi, sem egyéb fehérnemű nem volt rajtunk. Elvették a cipőnket is, és

adtak helyette facipőt. Minden reggel zellappelt kellett állni hajnali négy órakor. Ott olyan az éghajlat, hogy reggel, különösen hajnalban borzasztó hideg van. Álltunk órákat, hogy megszámoljanak. Jött a német nő, számolt, és az egyik kislányra rávágott. Én naivan gondoltam magamban, hogy biztos a kislány volt rendetlen, azért kapott. Aztán másnap, amikor én kaptam egyet a zellappelen, rájöttem, hogy nem a kislány volt a hibás. Itt voltunk körülbelül hat hétig. Keringtünk a lágerben, a pocsolyában. Volt mindenkinek egy csajkája, abba naponta egyszer adtak enni valami löttyöt. Nem dolgoztunk, csak bolyongtunk a láger területén. Voltak ott borzasztóan vallásos szatmári kislányok. Nos, ők szereztek valahonnan, fogalmam sincs, hogy honnan, valami piros cérnát. Ebből a piros cérnából csináltak gyűrűket, amit osztogattak és mondták, húzzátok az ujjatokra. Ha felhúzzátok az ujjatokra, akkor a csodarabbi augusztus 8-án tisebavkor megmenekít benneteket. (tisa be'av – av hónap 9., az első és második szentély pusztulásának emléknapja. Szokás ilyenkor 25 órás böjt tartása, különösen üldöztetés idején. *A szerző*.)

És megtörtént a csoda. 1944. Augusztus 8-án zellappelkor anyaszült meztelenül kellett a lágerudvaron körbe-körbe menni. Ott volt egy német tiszt, akit mi megint csak Mengelének mondtunk – de lehet, hogy nem Mengele volt –, és nézte a lányok combjait. Akinek jó kis erős combja volt – nekem mindig az volt –, az ment az egyik oldalra, a többi meg ment a másik oldalra.

A lányok ügyeskedtek. Volt olyan, hogy az egyiknek az anyját vagy testvérét nem egy oldalra állították, és akkor szaladgáltak, cseréltek. Mi a nővéremmel megfogadtuk, hogy elfogadjuk, amit a sors hoz. Voltak olyan hangok, hogy akiket kiválogattak, azokat katonának viszik. Mi azt mondtuk a nővéremmel: teljesen mindegy, lesz, ahogy lesz, mert ha itt maradunk, úgyis meghalunk.

És szerencsénk volt. Minket is kiválogattak és elvittek Langenbielauba, Felső- Sziléziába a Dierig cég szövőgyárába. Kitanítottak bennünket négygépes szövőnőnek. A betanítás két hétig tartott. Itt is volt láger, fabarakkokban laktunk, volt zellappel, de már nem olyan hosszú, mint Birkenauban. Mindig éjszakai műszakban dolgoztunk aufseherinek felügyeletével. Ezek német nők voltak, borzasztóan kegyetlenek, nagyon kevés emberséges volt közöttük.

A láger elég messze volt a gyártól, gyalog mentünk minden este a facipőnkben, amire majd már télen rátapadt a hó. Olyan volt, mintha hóbuckákon jártunk volna. Imbolyogtunk, bukdácsoltunk, mellettünk a kutyák, mert itt is őriztek bennünket. Borzalmas volt, de ebben a borzalomban is a nővéremmel, ha felnéztünk a hegyekre, gyönyörködtünk bennük, hogy milyen csodálatosan szépek a hóval borított sziklák.

A hosszú éjszakai műszakban, ha ki kellett mennünk a WC-re, az aufseherinek nem engedtek, csak akkor, amikor ők akarták. Enni adtak ebben a lágerben, de persze nem eleget. Tisztálkodási lehetőség is volt jéghideg vízben, de mi a nővéremmel min-

den nap megmosakodtunk. Ennek ellenére eltetvesedtünk. Szedtük ki a hajunkból a serkéket, amelyik hajszálunkon találtunk, azt kitéptük, mást nem tudtunk tenni. A gyaloglás nap, mint nap a hóban, az állandó éjszakai 8-10 órás műszak elcsigázott bennünket. Állandóan féltünk, hogy elalszunk munka közben, ezért folyamatosan figyeltük egymást. Ha észrevettük, hogy valamelyikünk elbóbiskol, akkor felráztuk. Vigyáztunk egymásra.

Német polgári munkások nagyon kevesen voltak a gyárban, ezzel kapcsolatban viszont van egy jó emlékem. Volt egy fiatal német munkás a folyosó másik oldalán. Ő is dolgozott a gépénél, és ha az aufseherin eltávolodott, akkor gyorsan átszaladt a mi oldalunkra és letett a gépre egy almát, vagy letett egy fésűt. Ezek olyan kincsek voltak, mint a gyémánt vagy a briliáns.

1945. februárban már közeledtek az oroszok, és akkor Langenbielauból evakuálták a lágert. Gyalog mentünk hóban, fagyban, öt nap, öt éjjel Parschnitzba. Hát az egy borzalmas hely volt, ott tényleg csak meghalni lehetett. Három emelet magasan voltak a priccsek. Ha valaki beteg volt, feltették egy kocsira, elvitték, többé nem láttuk. Sáncot ástunk a kőkemény fagyott földbe. Teljesen értelmetlen volt, csak azért dolgoztattak bennünket, hogy még jobban szenvedjünk. Mikor este visszamentünk a lágerbe, akkor ennivaló már nem volt. Állandóan éhesek voltunk, így aztán „szóban" főztünk finomabbnál finomabb ételeket.

Közeledett március 18., a szüleink házassági évfordulója. Mondtam a nővéremnek: „Ne félj, Lilike, március 18-án mi már megszabadulunk." Nem hagyott el az optimizmusom.

El is érkezett március 18. Kimentünk, dolgoztunk egész nap. Jött a reggel, a dél, az este –ahogy az imádság mondja. Elkövetkezett az este, besötétedett. Mondta a nővérem, hogy hiába reménykedtünk, nem történt semmi.

Én azonban biztattam: „Lilike, még nincs éjfél". És nem csalatkoztam. Mi volt ez a megérzés, ma sem tudom. Este 11 órakor jött a langenbielaui gyárból a legfőbb főnök papírlapokkal a kezében. Elkezdte sorolni a számokat. Fel voltak neki írva a legjobb szövőnők számai, és mi is közöttük voltunk. Felraktak bennünket egy nyitott teherautóra, egy pokrócot kaptunk, de mi úgy mentünk, olyan örömmel, mint aki hazamegy. Visszavittek Langenbielauba és dolgoztunk tovább a szövőgyárban.

A nővéremmel végig együtt voltunk. Ahogy elmondtam, nem volt ez sem könnyű, de életben maradtunk.

1945. május 9-én szabadultunk fel.

Ez is nagyon érdekes volt. A lágernek volt egy óriási udvara, amin a május 9. előtti napokon lovak legelésztek. Fel voltak nyergelve, ott bóklásztak az udvaron, aztán

május 9-én csak azt láttuk, hogy nyitva van a láger kapuja, a lovak pedig eltűntek. Kifutott az egész társaság a városba, és ekkor tudtuk meg, hogy a háborúnak vége.

Az oroszok szabadítottak fel bennünket. Nem engedtek azonban nyomban haza, azt mondták, hogy addig dolgoznunk kell a gyárban, amíg a német munkások vissza nem jönnek. Körülbelül egy hónapig dolgoztunk még, amikor a szláv nyelven tudó társaink mentek a parancsnokhoz, hogy engedjenek haza. Ekkor már nem a lágerben laktunk, hanem elhelyeztek bennünket Langenbielauban családoknál. Mi egy fiatalasszonyhoz kerültünk, Frau Junghoz. Nagyon rendes, kedves asszony volt. Annak idején nem engedte, hogy a fia, Rudi bevonuljon az SS-ekhez, bújtatta végig háború alatt.

Az oroszok írtak nekünk gyönyörű elbocsátó levelet, hogy mehetünk, és mindenki segítsen minket. Hát a kis orosz katonák sok lányt meg is „segítettek", hogy így fogalmazzak. Mi a nővéremmel szerencsére ezt megúsztuk. Nem volt elég az egy évig tartó szenvedés, most a másik oldaltól is félni kellett.

Július elején indultunk haza. Elindultunk a kis motyónkkal, körülbelül tíz lány. Felszálltunk egy vonatra. Ott ültünk a vagonban, amikor az egyik lány elkiáltotta magát, hogy gyerekek, hát ez a vonat visszafelé megy, nem Magyarországra. Gyorsan leugráltunk, és már nem emlékszem, hogyan, de találtunk egy olyan vonatot, ami a helyes irányba indult el. Megérkeztünk Brünnbe. Tele volt az állomás orosz katonákkal, nagyon féltünk. Estefelé érkezett meg egy zsúfolt szerelvény, aminek az ablakán jutottunk fel, valahogy bepréselődtünk. Két nap, két éjszaka alatt érkezett meg ez a vonat végül Budapestre.

Volt a Bethlen téren egy központ, ahol adtak igazolást a visszatérőknek.

Itt volt a hazajövetelem után az első rossz élményem a hazámban.

A Bethlen téren volt arra lehetőség, hogy megfürödjünk, voltak tusolók. Mi lányok, akik már túl voltunk a megkopaszításon, a tömeges fertőtlenítésen meztelenül a durva katonák jelenlétében, az egy évig tartó egy szál rongyban járáson fehérnemű nélkül, a hóba ragadt facipőkön, a sok szenvedésen, megaláztatáson, mikor megláttuk a tusolókat, hánytuk le magunkról a ruhákat és eufórikus örömmel, fesztelenül fürödtünk a nyitott ablakoknál. Nem volt bennünk szégyenérzet, nem törődtünk semmivel, örültünk a jó meleg tusnak. Az ablak előtt mentek el az emberek és megbotránkoztak, hogy micsoda szégyentelen népség.

Nagyon fájt ez akkor, hiszen mit tudták ők, mit jelentett nekünk a szabadság, az itthonlét, az emberi körülmények!

A Bethlen térre minden nap jöttek zsidó emberek és érdeklődtek, hogy kik jöttek haza, van-e ismerősük. Így látott meg minket a nővéremmel egy Ceglédről származó földink, aki elvitt bennünket először a budapesti lakásába, majd onnan lovas szekérrel indultunk haza Ceglédre. Nekem volt egy hátizsákom, amiben volt valami kis ruhanemű, ez-az. A szekeret megállította az orosz járőr, „davaj-davaj", és mindenünket elvették, de szerencsére minket nem bántottak. Nagyon örültünk, hogy ennyivel megúsztuk.

Megérkeztünk Ceglédre. Tudtuk a pesti ismerőstől, hogy apuka már otthon van. Mentünk a régi házunkhoz, ott árválkodott üresen, se ajtaja, se ablaka.

Apuka a szomszédban Berkesiéknél – akiknél menedéket kapott – állt a kapuban, mert minden nap várt bennünk. Mikor meglátott engem és Lilit, az volt az első szava: hová tettétek anyukát, hol hagytátok anyukát?

Ez volt életem legszörnyűbb élménye. Édesapám soha, egész életében nem tudta elfogadni, hogy anyuka odamaradt. Apuka 87 évet élt. Nem volt hajlandó anyukát holttá nyilváníttatni, majd csak az élete vége felé, valami hivatalos ügy miatt. Várta, várta haza és mondogatta: nem létezik, hogy anyuka meghalt, majd vissza fog jönni. De nem jött vissza soha többé.

Heisler László 1942-ben

Újrakezdtük az életünket. Édesapám rendbe hozta a házat és felépített egy gyönyörű, modern ecetüzemet. Az üzem a háború előtt a nagypapáé volt Mieselbach és társai néven, a „társai" anyuka volt. Ezt a vállalkozást folytatta apám. Aztán a szép, modern gépekkel felszerelt ecetüzemet 1950-ben államosították.

A férjem, Heisler László 1918-ban született, nyolc év volt közöttünk. Ismertük egymást Cegléden távolabbról már a háború előtt is, szigorúan „kezét csókolom"-ot köszönt nekem. Öten voltak testvérek, mind az öten megmaradtak, és az édesapjuk is csodálatos módon. Az édesanyja és a nagymama a gázban végezte.

A férjem 1940-től volt munkaszolgálatos. Eleinte még ez azt jelentette, hogy pár hónapot bent volt, aztán hazajött, ez így ment egy ideig. Aztán kivezényelték az ő századát is a frontra. Ott volt a doni ütközetnél, és a vereség után több társával átszökött az oroszokhoz. Azt gondolták, ott „haj, de jó" dolguk lesz. Na, olyan jó lett, hogy az oroszok elvitték őket, mint hadifoglyokat Szibériába. Időtlen időkig ment a vonat a szibériai fagyban. Ő leszállt a vonatról mikor az megállt, és megmosakodott a hóban. „Udmuszkájá SZSZR", mindig ezt emlegette. Mi úgy értelmeztük, hogy ott volt a fogolytábor. Persze a férjem szépen haladt előre a munkája révén, a végén ő lett ott a hadifogoly lágerben a „nacsalnyik". Annyira ragaszkodtak hozzá, hogy hat évig volt a fogságban, 1948-ban jött haza.

Mikor megérkezett Ceglédre, végigvizitálta a zsidó családokat, eljött hozzánk is. A látogatás végén illő módon kikísértem. A kapuban azzal köszönt el, hogy „Mi még nagyon sokat fogunk beszélgetni". Hát így is történt; addig beszélgettünk, hogy szerelmesek lettünk egymásba, és 1949-ben összeházasodtunk. 1950-ben született a kislányom, Katika. l953-ban költöztünk fel Budapestre, apuka is utánunk jött 1955-ben. A férjem fiatal korában kitanulta a villanyszerelő szakmát. Mindent meg tudott

itthon csinálni, de ugyanúgy utálta, mint én a varrást. Már a család mellett tanult tovább és a szövetkezeti mozgalomban tevékenykedett, a SZÖVOSZ-nak lett a főosztályvezetője.

Az ötvenes években is tartottuk a vallást, amit apukának köszönhetek, hiszen ő ragaszkodott hozzá minden körülmények között. András fiam már itt született Budapesten 1955-ben.

Kati lányom Kanadában élt, de nyugdíjas korában alijázott Israelbe. Cfáton lakik.

Négy unokám van; Andrásnál két fiú, Katikának pedig két lánya van. Sajnos a családunk szétszakadt, hiszen az unokáim közül csak egy maradt itt Magyarországon: ketten Izraelben, Katika egyik lánya pedig Kanadában él.

Férjemmel egész életünkben a neológ zsidó hagyományoknak megfelelően éltünk. Férjem 1988-tól a Budapesti Zsidó Hitközség Dohány utcai templomkörzetének volt az elnöke. 2005- ben elnyerte Budapest Erzsébetváros díszpolgári címét. 90. születésnapján az ORZSE Rektori Tanácsának Díszoklevelét vehette át áldozatos munkájának elismeréseként. Közösségi munkájáért kormánykitüntetésekben is részesült. Először a Kiskeresztet, majd később életművéért a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét vehette át.

Még meg tudtuk ünnepelni 2009-ben a 60. házassági évfordulónkat egy csodálatos, felejthetetlen szertartás keretében a Dohány utcai zsinagógában. Együtt örülhettek a családtagok, a sok-sok barát és tisztelő. Sajnos férjem, a Dohány utcai templomkörzet örökös tiszteletbeli elnöke még abban az évben, 92 éves korában meghalt.

Édesapja szellemi hagyatékát viszi tovább a fiam, András, akire nagyon büszke vagyok.

Schmidt Józsefné Csákányi Julianna

„Egy éhes kisgyerek a szekérről kinyújtotta a kis kezét a kenyér felé, amit én odaadtam neki. A kakastollas csendőr megállította a menetet és felparancsolt engem is a szekérre azzal a kijelentéssel: Na, most már nem csak kenyeret adsz, hanem velük is maradsz! – és gúnyosan vigyorgott.”

Vannak még tanúk, és nem csak zsidó tanúk, hanem olyan keresztény vallású, vagy netán ateista magyar emberek, akik hajlandóak elmondani, mit tapasztaltak, mit láttak, mit éreztek, amikor honfitársaikat, szomszédjaikat, barátaikat megfosztották emberi méltóságuktól, javaiktól, vágóhídra szánt állatként bánva velük, ártatlan emberekkel, gyerekekkel, öregekkel, nőkkel és férfiakkal. Tehetetlenül szemlélték és elborzadtak, de megőrizték emlékezetükben kitörölhetetlenül, mire képes a hatalom, és mire képesek a parancsot gondolkodás nélkül gépiesen teljesítő, sokszor túlteljesítő végrehajtók.

Ilyen szemtanú a sorozat következő szereplője, Schmidt Józsefné Csákányi Julianna.

1925. június 6-án születtem Nyíregyházán, a Friedmann telepen. Anyai nagyanyám mosónő volt a Friedmann családnál, és amikor az első világháborúban besorozták, mint ápolónőt, legkisebb lányát, az anyámat, aki akkor 13-14 éves volt, Friedmannék vették magukhoz. Az ő lányuk volt Láng Ernőné Éva, a Takarékbank igazgatójának felesége. Családom nőtagjai anyai ágon mind a Láng családnál szolgáltak. Magam is sokat jártam hozzájuk, de ha nem mentem, Lángné Éva a temetőbe menet meglátogatott bennünket, ugyanis ekkor már a Kótaji út 66. szám alatt laktunk, és ezen az úton volt és van ma is a zsidó temető. Nyíregyháza az 1930-as években mezőváros volt, a Sóstói erdő széle az Erdősorig ért.

Az Erdősor, Kótaji út, Holló utca, Dohány utca, Sólyom utca, Körte utca és Rákóczi út által határolt terület volt gyermekkorom világa, ahol békésen élt katolikus, lutheránus, cigány, zsidó felnőtt és gyerek. Nem volt közöttünk ellentét , a zsidó és a keresztény gyerekek együtt csintalankodtak, játszottak. A szomszédunkban laktak Sáfrányék, az apa cipész volt és volt egy kis szatócsboltjuk, amiben Sáfrány néni dolgozott. A fiúk, Slajmi velem egykorú volt. Együtt jártunk iskolába. Slajmi egyik alkalommal, a hurkapálcával megcsapkodta a csupasz lábamat én meg meghúzgáltam a pajeszát. Délután elküldött anyám a boltba, és kérdezi a Slajmi nagymamája, hogy „Juliska, miért húzgáltad meg a Slajmi pajeszát? Máskor nem szoktad." mire mondtam és mutattam, hogy „Azért mert Slajmi megcsapkodta a lábamat" – a nyoma még akkor is látszott. Sáfrány nagymama jól megszidta Slajmit, amiért árulkodott, én meg kaptam kárpótlásul egy szem cukorkát.

Lángné Éva vette az első báli ruhámat és cipőmet. Nekem fiútestvéreim voltak, és Éva mondta anyámnak, hogy „Erzsók, a leány állandóan fiúk között van, nőies magatartásra is szoktatni kell". A nőies magatartás kelléke volt a báli ruha és cipő, amit megvett nekem, hiszen mi szegények voltunk.

Nyíregyházán a harmincas években két nyomda volt: Orosz Károly nyomdája és a Klafter nyomda. Az utóbbi ott volt a bank (ma OTP) átjárójában, ahol a kifőzdék vannak, én ott szabadultam. Aztán 13 éves koromban, 1938-ban Orosz Károly nyomdájában kezdtem dolgozni, előbb, mint kifutó, majd, mint nyomdai berakónő tanonc. A nyomdában ismerkedtem meg a baloldali életfelfogással. A gyerekkori

zsidó barátaim kibővültek a nyomdai zsidó munkatársakkal. Aztán az élet fokozatosan nehezebb lett mindenkinek; a keresztények hadba, a zsidók munkaszolgálatba kerültek. Csak azt észleltük, hogy egyik napról a másikra már nem jöttek dolgozni. Majd jött a német megszállás. Tehetetlenül néztük a gettót, a városunkon áthaladó csendőrök által kísért szekereket, rajta a vidéki zsidó emberekkel, és az azt követő gyalogmenetet, zsidó emberek százait.

Egy alkalommal anyám elküldött a pékhez, hogy váltsam be a kenyérjegyet. Beváltottam, és a kezemben vittem a kenyeret, amikor elhaladt mellettem a Rákóczi úton a szomorú menet. Egy éhes kisgyerek a szekérről kinyújtotta a kis kezét a kenyér felé, amit én odaadtam neki. A kakastollas csendőr megállította a menetet és felparancsolt engem is a szekérre azzal a kijelentéssel: Na, most már nem csak kenyeret adsz, hanem velük is maradsz! – és gúnyosan vigyorgott.

A Láng házaspár

Már velem együtt haladt a szekérkaraván, amikor szerencsémre meglátott egy ismerős rendőr, aki a Búza téren lakott. Bodolódszki Ferencnek hívták. Szembeszállt a csendőrrel, mondta neki, hogy a városon belül a csendőr nem intézkedhet, csak a rendőr, és leszállított a szekérről. A csendőr nem erősködött tovább, hagyta, hogy elmenjek.

Lángék már bent voltak a gettóban, amikor a nagymama üzent anyámnak, hogy nincs ennivaló. Láng Éva férjének Kótajban volt egy nagy gazdasága, oda mentem ki és szereztem élelmet, ezt vittem aztán be hátizsákban a gettóba

Egy másik alkalommal pedig apám itthon volt, mint szabadságos katona, és ő vitt szekérrel, katonaruhában pálinkát, kenyeret, szalonnát, krumplit, hagymát már valamelyik gyűjtőtáborba, ami a városon kívül volt. Ott viszont egy ismerős csendőr állta útját, aki nem engedte meg, hogy apám bemenjen a táborba. Azt mondta: Idejössz Jani katonaruhában, szekérrel ezekhez a zsidókhoz. Ha én oda beengedlek, te többet ki nem jössz. Így apám odaadta a csendőrnek az ennivalót, rábízva, hogy juttassa el Lángéknak és Balla doktor úrnak, az állatorvosnak. Na persze ki tudja, odaadta-e? Apám sírva jött haza, úgy érezte, dolgavégezetlenül.

A nyomdában együtt dolgoztam Bernát Lacival és Gyurival, egy zsidó testvérpárral, őket elvitték munkaszolgálatba. Bernát Gyuri jött először haza, már 1944. novemberben. Nyíregyháza ugyanis 1944. november 2-án már felszabadult, bejöttek az oroszok, megindult a város életének újrarendezése.

Gyuri akkor azt hitte, egyedül maradt a kiterjedt családjából, hiszen mindenkit elvittek. Később hazajött az öccse, Laci és az ő felesége. Bernát Gyuri a volt gettó területén költözött be egy üres lakásba. Volt egy vaságya meg egy pokróca, de nem ezzel foglalkozott, hanem összegyűjtötte a fiatalokat – köztük engem is –, eltakarítani a romokat, eltemetni a halottakat, elhullott állatokat, nehogy járvány törjön ki. Majd elkezdte szervezni a munkát, hogy helyreálljon a villanyvilágítás, teherautót szerzett, azzal szállítottuk az oszlopokat, drótokat.

1946. Szentmihály napjáig laktam Nyíregyházán, utána Budapesten éltem és dolgoztam férjemmel, aki szintén nyomdász volt. 2008-ban jöttem vissza Nyíregyházára. Már itt éltem, amikor felhívott az egyik volt kolleganőm, akinek a férje – szintén jó barátunk, persze már nem él – 1944-ben Nyíregyházán volt katona. Magdi barátnőm mondta, hogy talált egy levelet, amit a férje írt 1944-ben a szüleinek, és az nagyon érdekes dolgokat tartalmaz. Idős barátnőm abban a korban volt, hogy szükségesnek látta rendezni a dolgait, és így találta meg a férje ifjúkori levelét, ami végül elkerült Jeruzsálembe, a Jad Vasem intézetbe.

Lángék kisfia

Nyíregyháza,1944. április 24. hétfő, ezen a napon keltezett az a levél, amelyet Pásztor Lajos besorozott katona, tisztiszolga írt Budapesten élő szüleinek a Nyíregyházán fent jelzett időpontban tapasztaltakról. De álljanak itt az ő sorai.

„Drága Anyus és Apus!

Leveletek hétfő délelőtt ért hozzám. Meglepett, mert csomagot vártam az egész múlt héten. A csomagot a lehető legsürgősebben küldjétek el minden körülmények között. Minden körülmények között szükségem van rá, mert a városrendészet egy párszor már megzavart. Viszont itt ruhát nem kaphatok, először is nincs elég, másodszor én feketén vagyok itt, harmadszor meg két helyen nem vételezhetek. Mink egyelőre nem mozdulhatunk innen.

Rekvirált lakásban vagyunk, és nem tudjuk, mikor jönnek a zsidó berendezést és vagyont elkobozni, illetve elrekvirálni. Itt múlt vasárnap óta szakadatlanul egész kocsisorokkal hajtják be a zsidókat a tanyákról és egyéb helyekről a város közepén drótkerítéssel kijelölt gettóba a csendőrök meg a rendőrök. Formális zsuppolás folyik. Nem sok dolguk marad meg, mindenüket elveszik. Szomorú látvány. Rengeteg itt a Nyírségben a zsidó. Mindenféle akad köztük. Teljesen kiürítik tőlük ezt a szűkebb országrészt. A gettójuk meglehetős nagy kiterjedésű. Tegnap vasárnap délután ott csavarogtam benn. Katonának nem szólnak. Örök életemben nem fogom elfelejteni a látottakat. Hasonlít egy nagyon nagy cigány városra. Összepréselve a helységekbe. Nyomor, piszok. Betegség és járvány azt hiszem a lehető legrövidebb időn belül felüti a fejét. Nem tudom, máshol hogy van, de itt ugyanolyan a helyzet, mintha egy nagy elemi csapás előtt összetódult tömeg lenne összepréselve a még megmaradt területre. Ahányféle természetű és korú az ember itt, annyiféle módon és formában viselkedik. Nem tudom, mi lesz evvel és mikor lesz vége ennek. Fönt Pesten nem kezdték el ezt a példát követni? A csendőrök nagyon visszaélnek a helyzetükkel úgy anyagi, mint hatalmi téren.

A helyzetem kezdem megszokni, rossz dolgom nincsen, mindig több és több a dolgom. Meglehetős jó helyen vagyok az öreg árnyékában. Itt sokkal fesztelenebb velem szemben. Egész jó zsidó lakást kerestem neki. Kertes villát szeretett volna, de nem találtam és így itt a jelen címünk alatt maradtunk."

Láng Éva és keresztény férje, mindketten odamaradtak

Láng Éva Velencében

A levél tárgyszerűen rögzíti a zsidók gettóbeli életkörülményeit, a csendőrök viselkedését a kiszolgáltatott emberekkel, a jóérzésű fiatalember megdöbbenését kiváltva, ahogy írja: „Örök életemben nem fogom elfelejteni a látottakat".

Én sem fogom soha elfelejteni Friedmannékat, Lángékat, Sáfrányékat, a hentesboltos Sinkovicsékat, a Klafter nyomdát. Emlékezetemben őrzöm az osztálytársaimat, a zsidó munkatársaimat, akik nyom nélkül eltűntek, mintha soha nem éltek volna.

Dr. Kerekes György

„Pár lépést tettem, amikor láttam, hogy az akkor 50 éves apámat a másik oldalra állította. A másodperc tört része alatt történtek a sorsdöntő események. Apám megszólalt: „Mein Sohn" (a fiam), és felém mutatott. Határeset volt: vagy én megyek vele a másik oldalra, vagy ő jön velem. Az utóbbi történt, szerencsénk volt."

Gyuri bácsival több elektronikus levélváltás útján tudtunk csak időpontot egyeztetni. Elmondta, hogy nagyon elfoglalt, de igyekszik a programjait úgy összeállítani, hogy egy héten csak két, utazással is együtt járó programja legyen. Budapesti otthonában beszélgettünk.

Több mint három órát töltöttem nála éppen a futball világbajnokság idején. Az interjút azért kellett abbahagynunk, mert kezdődött a meccs, az pedig Gyuri bácsinál még ma is nagyon fontos esemény.

Következzék Dr. Kerekes György története.

2014-ben, a holokauszt 70. évfordulója évében úgy döntöttem, hogy egy családi összejövetel keretei között magam is megemlékezem.

1944. június 6. sorsdöntő nap volt az életemben. Rabszolgamunkára ítéltettem, és ma ezért élhetek.

2014. június 6-ra meghívtam a fiamat, lányomat feleségestől, férjestől, unokáimat, fogadott lányaimat és fogadott unokáimat. Úgy alakult az életem, hogy vannak fogadott lányaim és fogadott unokáim. Az egyik fogadott lányom egy kubai hölgy, a másik chilei, ők nem voltak itt, de itt volt a három közül két fogadott unokám és a pici dédunokám.

Június 6. előtt összeszorított fogakkal készítettem egy írást az édesanyámról, aki 70 éve csak az emlékeimben él, és eddig nem voltam képes arra, hogy életéről beszéljek vagy írjak. Az összejövetel előtt elkészült írást elküldtem a családtagjaimnak, akik – miután elolvasták – megrendülten érkeztek a privát megemlékezésünkre. Ők addig nem tudtak semmit az édesanyámról pár személyi adaton és száraz tényen kívül. Most a családi ünnepségen édesanyám mindennapjainak, gondoskodó szeretetének leírásán keresztül ismerték meg csodálatos gyermekkoromat, és képet kaptak egy vidéki zsidó család életéről. Elmondtam nekik: az, hogy ti ma itt vagytok – hogy vagytok! –, valamiképpen az én túlélő voltomból vezethető le. És van egy személy, akit ti soha nem ismertetek, de létezésetek rajtam keresztül mégis elválaszthatatlanul össze van kötve az övével. És tartoztok neki azzal, hogy megőrzitek őt emlékezetetekben. Ez a személy nem más, mint az én szeretett édesanyám, Kampf Sámuelné Reis Sarolta.

1941-ben készült a családunkról egy fénykép. Laci bátyám akkor kapta meg a behívóját munkaszolgálatra. Édesanyám azt mondta: most még együtt vagyunk, lehet, hogy utoljára, készíttessünk egy fényképet. Ez az egyetlen olyan tárgyi emlékem, ahol együtt van a családom, amikor még éltek a szüleim és valamennyi testvérem. És milyen jól érezte édesanyám a veszélyt, hiszen 1941. után a régi életünknek vége lett.

Milyen volt a régi életünk és mi történt velünk? Elmesélem.

1928-ban születtem Nyíregyházán. Az Epreskert utca 2. szám alatt laktunk, házunk később része lett a gettónak. Négyen voltunk testvérek: három fiú és egy lány.

Kerekes családi fénykép, 1941

Két bátyám volt, Laci és Imi, és a gyönyörű kishúgom – édesapám kedvence –, Juditka. Édesanyám hét gyermeket szült, de mire én megszülettem, három fiútestvérem már meghalt. 1944-ben hattagú volt a családunk.

Édesapám, Kampf Sámuel számára a munka, a cipőfelsőrész-készítő műhely irányítása, a család megélhetésének biztosítása volt a legfontosabb. Ez kiegészült a közéleti szerepvállalással. 18 évesen titkára volt a szociáldemokrata párt nyíregyházi ifjúsági szervezetének. Később kilépett a pártból, de anyagilag támogatta. Többször alelnöknek választották a Jóbarátok Asztaltársasága nevű egyesületben. Vezető szerepet vállalt a helyi ipartestületben, a bőripari szakosztályban, egy labdarúgó csapat vezetőségében és a helyi zsidó hitközség jóléti bizottságában is.

A közélet időt igénylő és egyben anyagi áldozatokkal járó elfoglaltság volt. Édesanyám mindenben támogatta édesapámat. Gyakran fogadta barátait ebédre, vacsorára, függetlenül attól, hogy az illető zsidó volt-e vagy keresztény. Apám szeretett szerepelni, szónokolni, kávéházba járni. A vasárnap délutánt mindig a piactéri Abbázia kávéházban töltötte, ahol cigánymuzsika szólt, lehetett biliárdozni, kártyázni, beszélgetni. A Jóbarátok Asztaltársasága ott tartotta üléseit.

Családunk a status quo ante hitközséghez tartozott. Természetes volt, hogy kóser háztartásunk van, péntek este és szombaton templomba jártunk, az ünnepeket megtartottuk.

Nyíregyházán a Szarvas utcában volt a status quo zsidó iskola, ott végeztem négy osztályt, majd polgáriba jártam. A polgári fiúiskola ott volt a Bethlen Gábor utcában, a tűzoltó laktanya mellett. 14 éves koromban apám tiltakozása ellenére lakatosinasnak álltam. A Bessenyei téren volt Merkovszky Pál lakatosműhelye. Apám jól ismerte őt az ipartestületből, és beszélt vele, hogy én nála szeretnék tanulni. Merkovszky csodálkozott, mondta, hogy nála még soha nem volt zsidó gyerek, sőt olyat még életében nem hallott, hogy valaha zsidó gyerek lakatos szakmát akart volna tanulni. Persze felvett, és én ki is tanultam a lakatos mesterséget. Polgári után ez két év volt. 1942-ben kezdtem, de a háború előtt nem szabadulhattam fel, mert 1944-ben jött a gettózás. Merkovszky Pál műhelye épületlakatos munkákkal foglalkozott; csináltunk vaskerítéseket, kapukat, üzletportálokat, nagyméretű vasalásokat, javítottunk zárakat, és dolgoztunk az egyik laktanyának is. Széles skálán mozgott a műhely tevékenysége. A lakatosmesterség kemény munka, megedződtem, kérges volt a tenyerem, aminek később nagy hasznát vettem.

A házunkban négy lakószoba volt, illemhely az udvaron. A háznak két kijárata volt, egyik az Epreskert utcára, a másik a Nyár utcára. 1944. áprilisban a házunk része lett a gettónak, a Nyár utcai bejáratot le kellett zárni. Az Epreskert utca, Nyírfa utca eleje volt elzárva kerítéssel, mint a gettó bejárata, ez így volt a környékbeli utcákban mindenütt. A kerítéssel lezárt utcákat rendőr őrizte. 1944. áprilisban, amikor megkezdődött a zsidók gettóba gyűjtése, családunk a saját házunkban maradt, de más zsidó családokat is beszállásoltak hozzánk. A négy szobában, két konyhában összesen 35 ember zsúfolódott össze, többségük a földön aludt. Rövid idő alatt elviselhetetlenek voltak a körülmények. Ekkor már sárga csillagot viseltünk.

A mesterem műhelye dolgozott a páncélos laktanyának, erre hivatkozva Merkovszky Pál elintézte, hogy én kijárhattam a gettóból dolgozni. Olajos munkásruhában, koszosan, sárga csillaggal a mellemen közlekedtem a városban. Feltűnő jelenség voltam, ennek ellenére az emberektől én soha egy szó negatív megjegyzést nem hallottam.

Miután a gettóban többen megtudták, hogy kijárok dolgozni, megbízásokat kaptam sorstársaimtól. Üzenetet vittem szomszédjaiknak vagy ismerőseiknek, hogy hozzanak be élelmet, esetleg takarót, ruhát. Esténként ezek az emberek kivétel nélkül mind el is jöttek, hozták a kért dolgokat annak ellenére, hogy a gettó lakóival szigorúan tilos volt kapcsolatot tartani. A gettó bejáratánál posztoló rendőr ilyenkor távolabb ment és hátat fordított, szemet hunyt, nem szólt egy szót sem.

Egyik este a műhelyben azt mondta nekem a legidősebb segéd, Gyula bácsi, hogy a munka végén maradjak itt, mert beszélni akarnak velem. Már mindenki hazament, csak hárman maradtak: Gyula bácsi, Figeczki Bandi és Butenkov Jani. Elmondták nekem, hogy megtudták, milyen sors vár ránk, Németországba visznek bennünket. Ők ezért hárman úgy döntöttek, hogy engem elbújtatnak. Figeczki Bandi és Butenkov Jani kint laknak a tanyán. Leveszem a sárga csillagot, biciklivel velük együtt

Kampf Judit és György

kimegyek a tanyára, ők gondoskodnak rólam, hiszen hamarosan úgyis jönnek az oroszok, ideérkezik a front. Ismertem jól ezeket az embereket, tudtam róluk, hogy komolyak, korrektek, akik ha ezt felajánlották, meg is csinálják. Nagyon meghatódtam és megköszöntem, de nem fogadtam el. Nem akartam bajba sodorni a sorstársaimat, családtagjaimat. A gettóban ugyanis a gettóparancsnoknak, aki zsidó ember volt, minden nap jelentenie kellett a létszámot. Ha én hiányzom, arról magyarázatot kellett volna adniuk, nem vállaltam a kockázatot.

Aztán elvittek bennünket a gettóból Nyírjesre a gyűjtőtáborba. Én onnan is bejártam dolgozni, már nem a lakatos műhelybe, hanem a Bethlen utcai görögkatolikus iskolába. A vidéki zsidóktól összeszedett holmikat kellett pakolni, ágyneműket stószokba rakni az osztálytermekben, padlótól a plafonig. Egy napon a már majdnem a plafonig érő ágynemű-halmaz tetején álltam. Alulról dobálták nekem fel a párnákat, én elkaptam és raktam a többi tetejére. Ahogy az egyik párnát dobták felém, az jól fejbe vágott, valami keményet éreztem benne. Felbontottam. Összehajtogatva egy jó maréknyi 100 pengős volt benne. Én azzal nem csinálhattam semmit. Még aznap az utcán egy ismeretlen gyereket megkértem, hogy menjen el a Merkovszky műhelybe, és mondja meg, hogy itt dolgozom a közelben, látogassanak meg. Két inastársam el

is jött az iskolához, a kerítés mellett beszélgettünk. Odaadtam nekik a pénzt, mondtam: „Gyorsan tegyétek el, nektek ez jól fog jönni”. El is tették, és elmentek.

Nyírjesen nem sokáig voltunk, nem is értettem, hogy miért kellett oda minket kivinni.

1944. június 3. nagyon meleg nap volt, ekkor indítottak el bennünket Nyírjesről a vasútállomásra. Hajnalban a csendőrök mindenkit felzavartak; a betegeket, öregeket szekerekkel vitték, de az emberek többségét gyalog hajtották be az állomásra. A hosszú úton nem mindenki cipelte a vizesedényeit, üres kannáik azonban voltak. Megérkeztünk az állomásra. Sokáig kellett állnunk a hőségben, nem volt vizünk, sokan rosszul lettek. Apám egyszer csak észrevette az egyik ismerősét. Egy Miskolcról idekerült fiatalember volt, aki ügyesen focizott. Apám, mint a labdarúgócsapat vezetőségi tagja, ajánlotta őt be a csapatba. A fiatalember szép sikereket ért el, mindent megkapott, amire csak szüksége volt: elegáns ruhákat, cipőket; apám ebben is segítségére volt kiterjedt ismeretsége révén. Annak idején sokat vendégeskedett nálunk, családunk szívesen fogadta, élvezhette anyám kitüntető gondoskodását.

Ez a fiatalember, aki egyébként adótisztviselő volt, irányította a csendőrökkel a bevagonírozást. Apám odament hozzá és mondta, hogy engedjék meg, hogy az emberek a kútnál feltöltsék a vizesedényeiket. Bártfalvi Gyula, mert így hívták, kijelentette, hogy nem áll módjában ezt engedélyezni. Aztán beszálltunk a vagonokba, vártuk a szerelvény elindítását az elviselhetetlen hőségben. A hátsó felső ablakok nyitva voltak, onnan láttuk, hogy a vagonok háta mögött kíváncsiskodnak a Friedmann-telepi gyerekek. Kérdezgették, hogy mit segíthetnek. Mondtuk nekik, hogy hozzanak vizet. Kiadogattuk nekik a kannákat, amelyeket megtöltöttek, majd futva visszahozták, és mivel nem érték el a földről, egymás vállára állva adták be a vagonok kis szűk ablakain. Soha nem felejtem el ezt a jelenetet: a körüludvarolt, korábban dédelgetett focista, akkor köztisztviselő megtagadta a segítséget, nem úgy a gyerekek, akik mindent megtettek, hogy segítsenek.

És elindult a vonat 1944. június 3-án, azon a rettenetesen meleg napon.

Szólnom kell e helyen a két fivéremről, akik nem voltak velünk a vagonban.

Nálam 8 évvel idősebb Laci bátyám munkaszolgálatos volt. Ő ekkor már nem élt. 1943. januárban, a nagy doni áttöréskor fogságba esett. Flekktífuszos lett és meghalt, de erről akkor nem tudtunk. A háború után hozta meg a hírt munkaszolgálatos társa, Moskovits Károly, egy ismerős orvos, aki elmondta, hogy ott volt mellette, amikor meghalt, nem lehetett rajta segíteni.

Imre bátyám, aki szervezett munkás volt, 1944. elején jött haza a munkaszolgálatból. Őt 1944 márciusában a német megszállást követően, mint kommunistagyanús személyt letartóztatták Guttman Miklóssal, Moskovits Lacival, Schwartz Lacival és

Fried Ferivel együtt. Börtönbüntetésre ítélték őket, Fried Feri és Imre bátyám 10–10 évet kaptak. A deportáláskor börtönben voltak. Októberben őket is deportálták.

Családunkból négyen voltunk a vagonban: apám, anyám, Juditka húgom és én. Rettenetes volt a zsúfoltság, olyan szorosan voltunk egymás mellett, mint a heringek a hordóban.

Három napig tartott az út. Azelőtt soha nem hallott nevű településre érkeztünk meg. A kiszállásnál a csendőrök nem voltak ott, akkorra már eltűntek mellőlünk. A parancsok német nyelven hangzottak, csíkos ruhás foglyok tereltek bennünket. Különválasztották a nőket és a férfiakat, libasorba állítottak minket. Mindez, mint később megtudtuk, Auschwitz-Birkenauban történt. Édesanyámat és Judit húgomat pillanatok alatt szem elől tévesztettem, soha többé nem láttam őket.

Amikor az SS tiszt elé értem, németül kérdezte,hogy hány éves vagyok .„Achtzehn", mondtam én, pedig még csak a 16–ot töltöttem be. A lakatosmunka, a rendszeres sport – hiszen fociztam és ökölvívó edzésre jártam korábban – izmossá tett, jó fizikai állapotban voltam. Az SS tiszt elhitte, hogy 18 éves vagyok, intett, hogy menjek. Pár lépést tettem, amikor láttam, hogy az akkor 50 éves apámat a másik oldalra állította. A másodperc tört része alatt történtek a sorsdöntő események. Apám megszólalt: „Mein Sohn" (a fiam), és felém mutatott. Határeset volt: vagy én megyek vele a másik oldalra, vagy ő jön velem. Az utóbbi történt, szerencsénk volt.

Auschwitzban rövid ideig voltunk, onnan Mauthausenbe, majd Melkbe kerültünk. Itt érkezésünk után kis idővel szakmunkásokat kerestek, többek között susztereket, lakatosokat. Apám a suszterműhelybe került, ahol a kápó egy életfogytiglani büntetésre ítélt német rablógyilkos volt, korábban suszter. Az őrséget Melkben éppen abban az időben cserélték le. Kiderült, hogy a Wehrmacht katonák, akik a láger őrségét alkották, akkor jöttek vissza Franciaországból, ahol jól összelopkodták magukat. A kápó mindezt elmesélte a suszterműhelyben, beszámolt róla, hogy egyebek mellett borjúbőr, marhaboksz, gyíkbőr, krokodilbőr áll rendelkezésre.

Apámnak életmentő ötlete támadt. Azt javasolta a kápónak, mondja meg a tiszteknek, hogy a suszterműhelyben olyan szakemberek vannak, akik kiváló férfi, női cipőket tudnak készíteni. Így is történt, és ez felkeltette a tisztek érdeklődését. A műhely, ahol egy huszti suszter a kaptafák faragásához is értett, elkészítette a kaptafát, apám csinálta a felsőrészeket, gyönyörű darabok voltak. A tisztek feleségei, szeretői mind igényt tartottak a szép cipőkre. A suszterek hónapokon keresztül ezt a munkát végezték, szükség volt rájuk, életben maradtak.

Én először földmunkát végeztem – csöveket fektettünk le –, majd a lakatosműhelybe kerültem. A szakmunkás műhelyekben dolgozó raboknak hetente fejenként 5 szál cigarettát is adtak. Sem apám, sem én nem dohányoztunk, így a cigaretta ada-

gunkat elcserélhettük ennivalóra. A lakatosműhelyben a tilalom ellenére dohánydóznit, kést gyártottam, amit ugyancsak cigarettára cseréltem.

Nehéz munkát végeztem, részben szabadban; álltam a zehlappelen esőben, hóban, de bírtam. Nem lett sebes a kérges tenyerem, mint másoknak. Aztán elkapott engem is a vérhas fertőzés, nagyon legyengültem. Apám addig beszélt a suszterműhely kápójának, míg megengedte, hogy én is bekerüljek közéjük. Ez 1944. december elején történt. Kisebb munkákat, javításokat én is el tudtam végezni, és tovább járt nekem is a cigaretta. A kész cipőket többször én vittem el német tisztekhez a Lagerschreiber irodájába vagy a konyhába. Itt mindig kaptam valamit, vagy egy darab kenyeret, egy kis marmeládét vagy egy kis margarint, szalámit. Ez ment a közösbe. Ilyenformán a műhelyben mindig volt egy kis élelmiszerkészletünk. Így húztuk ki a telet.

1945. március 13-án aztán elindítottak bennünket Melkből. Négy napig mentünk hajóval Linzbe, onnan gyalog Ebensee-be.

Ekkor már állandó bombázások voltak. A többség annyira legyengült, hogy nem bírtak dolgozni. Önként lehetett jelentkezni munkára, romeltakarításra a bombázások után. Én többször jelentkeztem, ugyanis a munka során mindig akadt valami ennivaló.

A rabszolgamunkára ítélt rabok túlélésének a legfontosabb feltétele a plusz ennivaló volt. Erről nem sokkal a lágerba érkezésünk után Fried doktor úr világosított fel. Fried doktor nyíregyházi volt, együtt vittek el bennünket, együtt végeztük az első napokban a kemény földmunkát, csákányoztunk, lapátoltunk. Az ő finom tenyere kisebesedett, feltörte a csákány, a lapát. Este leült mellém és elmondta nekem, hogy kiszámolta: amit kapunk enni, az napi 1200-1300 kalória, ez ehhez a munkához kevés. Azt mondta: bármi áron próbáljak meg plusz élelmet szerezni, és akkor túlélem. Szavait örökre megjegyeztem: bármi áron plusz élelmet kell szereznem. Az egy év alatt ezt az intelmet mindig szem előtt tartottam.

A túlélés másik, és persze legfontosabb feltétele a szerencse volt, hiszen szerencse kellett már ahhoz is, hogy munkára választottak, hogy együtt maradtam katonaviselt édesapámmal és az ő munkaszolgálatot megjárt bajtársaival, tapasztalt, megfontolt férfiakkal. Fontos volt a lelkierő, a kitartás, mindezt az apámmal való együttlét erősítette, ami persze kölcsönös volt. Nagyon sokat számított a bátor, becsületes emberek segítsége.

Még mikor a lakatosmunkát végeztem, vonattal vittek ki bennünket a munkavégzés helyszínére. Az út során a vonat keresztülment egy rövid alagúton, ami persze sötét volt. Egyik alkalommal éppen beértünk a sötét alagútba, amikor odahajolt hozzám az egyik Wehrmacht katona, hátrább húzva a géppisztolyát. Odanyújtott nekem egy kis csomagot. „Tedd el", mondta. Én meglepődtem, de elvettem, betettem az

ingembe. Mikor az alkalom engedte, kibontottam. Két szelet kenyér volt, megkenve margarinnal, közte egy szelet szalámi. És ez így volt minden nap, amíg ott dolgoztam, amíg nem kerültem kórházba. Ez az ember kb. olyan idős lehetett, mint apám, és felvállalta, minden nap hozta a kis ételcsomagot.

Persze az egy év alatt millió disznóság és kínzás is történt, melyek közül egyet mesélek el, amit, míg élek, nem tudok elfelejteni. Az is a lakatosmunkára vonatozás időszakában történt 1944 őszén.

Minden reggel kikísértek bennünket a lágerből a vasútállomásra, ahol egy rámpa volt, egy emelvény, amiről csak be kellett lépni a marhavagonba. Kora ősszel kitört a lágerben a vérhas járvány. Az egyik gyerek, aki éppen mellettem állt, a hosszú várakozásban „becsinált". A véres széklet ott volt szegénynek a lábánál, a földön. Három géppisztolyos SS katona volt a közelünkben, az egyik észrevette. Intett a társainak, hogy jöjjenek közelebb, beszéljék meg. Összedugták a fejüket és tanakodtak, hogy mit csináljanak. Nekünk raboknak volt egy csajkánk és egy kanalunk, azt mindig vittük magunkkal. Az egyik SS kitalálta a megoldást, szólt a szerencsétlen társamnak, hogy vegye elő a kanalát, és egye meg, amit a földre csinált. Az SS-ek röhögve nézték. Átvillant az agyamon, hogy valamit tenni kellene, de ha egy rossz mozdulatot teszek, sortűz következhet.

Ezekben a helyzetekben mutatkozott meg az emberek igazi jelleme, akár magyarok voltak, akár németek. A segítőkész, becsületes ember itt is segítőkész maradt, és vállalta a kockázatot, a becstelen szadista még inkább kiélte hajlamait a kiszolgáltatott embereken.

Édesapám és én – sokszor csak a szerencsének köszönhetően – túléltük a szörnyűségeket. Imre bátyám is túlélte. Az ő történetét csak hazaérkezése után ismertük meg.

Az ebenseei lágerben 1945. május 5-én reggel arra ébredtünk, hogy nincs poszt, őrség, a németek eltűntek. Tíz óra körül aztán megérkeztek az amerikaiak, páncélozott járműveken, harckocsikon.

A nyíregyházi deportáltak között volt egy fiatal nőgyógyász, Neubauer Gyurka. Nagyon művelt ember volt, beszélt németül, angolul és franciául. Még Melkben őt is beprotezsáltuk a suszterműhelybe. Susztermunkát ugyan nem tudott végezni, de besegített, és ő volt az, aki ébren tartotta az elménket, folyamatosan mesélt, regényrészleteket, történeteket adott elő, mikor ott volt a kápó akkor németül, egyébként magyarul.

Az ebenseei láger felszabadulása után ő lett az amerikai parancsnok tolmácsa. Egyik napon szólt nekem, hogy a parancsnok irodáját ki kellene takarítani. Én persze vállaltam, így megismerkedtem közelebbről a parancsnokkal. Beszélgetéseink során mindig azt hangoztattam szinte valamennyi társammal együtt, hogy minél hamarabb haza szeretnénk menni. A parancsnok nem helyeselte. „Mehetnél Svédországba, Hollandiába, Kanadába. Ne menj vissza abba az országba, ahonnan deportáltak, eladtak rabszolgá-

nak. Fiatal vagy, bárhová mehetsz". Hajthatatlan voltam, de a társaim nagy része is. Mikor látta, hogy nem lehet meggyőzni, mondta, annyit tud segíteni, hogy ad egy teherautót, azzal elmehetünk a demarkációs vonalig, ahol már a szovjetek vannak.

Így is történt. Indulás előtt azonban azt mondta, hogy hívjam be apámat is. Bementünk hozzá, kaptunk két nagy hátizsákot, amit megrakhattunk minden jóval, konzervekkel, csokoládéval, cigarettával, zsilettpengével, szappannal. Úgy indultunk el, hogy jól fel voltunk szerelkezve, persze nem csak mi, hanem mások is. Így jutottunk el teherautón 22 nyíregyházi és néhány máshonnan származó rabtársunkkal a szovjet parancsnokhoz. Volt köztünk egy volt munkaszolgálatos, aki tudott valamit oroszul. Elmondta az orosz tisztnek, hogy magyarok vagyunk, koncentrációs lágerből jövünk, haza akarunk menni Magyarországra. A szovjet parancsnok mondta, hogy ő nem tud velünk mit csinálni, de indul egy vasúti szállítmány Pozsonyba, ahhoz hozzákapcsoltat egy marhavagont. Meg is érkeztünk Pozsonyba, ez úgy június elején lehetett. Szétnéztünk, érdeklődtünk, és megtudtuk, hogy naponta megy egy vonat Budapestre.

Korán reggel kint is voltunk az állomáson. Elképzelhetetlen volt a zsúfoltság a vonaton, épp hogy fel tudtunk kapaszkodni. Nekem csak a lépcsőn jutott hely, úgyhogy a kapaszkodót szorítottam, miközben a hátizsák kifelé húzott. Apám valamivel előrébb volt. Így utaztunk végig Pozsonytól Budapestig, a lépcsőn állva és kapaszkodva. Igyekeztem kicsit előre hajolni, nehogy kiessek, és sikerült, megérkeztünk.

Pesten a Dob utca 60-ban lakott „keresztapám". Elmentünk hozzájuk, nagy volt az öröm és a meglepetés. Nekem nagyon érdekes volt az öltözékem: volt rajtam egy Wehrmacht katonai egyenruha rangjelzés nélkül, a lábamon olasz katonai bakancs. A hátizsákomra volt akasztva egy német hegyivadász síbakancs is. Ilyen ruhadarabok akadtak a felszabadított lágerben, ezeket vettük magunkra.

A vendéglátók rögtön befűtöttek a fürdőkályhába, megfürödtünk, majd szaladtak, hogy valami ennivalót szerezzenek, hiszen nem dúskáltak élelemben 1945. június elején. Na, mi elővettük a hátizsákot, kipakoltunk. Leírhatatlan volt az örömük, hiszen ők is a gettóban vészelték át a nehéz időket.

Másnap jelentkeztünk a Bethlen téren, majd kimentünk a Nyugati pályaudvarra. Sikerült felszállnunk egy vonatra, a vagon tetejére, úgy utaztunk haza. Sötétedett, mikor megérkeztünk Nyíregyházára, rögtön igyekeztünk haza az Epreskert utca 2-be.

A házunkban egy cigány család lakott. Igényeltek lakást 1944-ben, és a mienket utalták ki nekik. Mikor megérkeztünk, nem lepődtek meg, szívesen fogadtak bennünket, ennivalóval kínáltak. Kinyitották a szekrények ajtajait és mutatták, hogy minden holminkat megőrizték. Valóban, a szekrényekben ott voltak szépen sorban, összehajtogatva az ágyneműk, textíliák és egyéb holmik. Ott töltöttük az éjszakát, majd apám visszaigényelte a házunkat, a műhelyt, a cigány család pedig békében elköltözött, kaptak másik lakást.

Apám műhelye, mikor itt hagyta, tele volt bőrrel és egyéb anyagokkal, Mikor visszakapta, nem volt benne semmi, csak a varrógépek és az asztalok. Apám újraindította az iparát és folytatta is 1948-ig. Közben ő lett a kisiparosok szövetségének megyei titkára. Nemsokára abbahagyta a felsőrész készítését, mert nem látta jövőjét az ipar folytatásának.

Én a hazaérkezésem után néhány nappal jelentkeztem Merkovszky mesternél, ahol a főnököm, a munkatársaim szívesen fogadtak, mindenben segítettek, nemsokára megszereztem a segédlevelet.

Aztán az életem más irányt vett. Vonzott a közélet. Erős volt bennem a tudásvágy. Tanultam, egyetemi végzettséget szereztem, kutatóvá váltam, megszereztem a kandidátusi fokozatot. Több mint 20 éven keresztül Latin-Amerika modern történetét kutattam. Számos könyvem jelent meg és rengeteget utaztam.

Mostanság az életem gazdag tapasztalataira emlékezem. A Közép-európai Egyetem részére készül egy magnófelvétel, már több mint 30 órát vettek fel, de még mindig csak 1975-nél tartunk.

Kiegyensúlyozottan élek. Csodálatos családom van: gondoskodó feleségem, fiam, lányom, unokáim, dédunokám, fogadott lányaim és fogadott unokáim. Mindenkivel szívélyes jó viszonyban vagyok.

És miért lehetséges ez? Hiszen 1944. június 6-án rabszolgának választottak: ha a másodperc tört része alatt a másik oldalra küld az SS-tiszt, akkor nem vagyok én, és nincsenek ők. De vagyok, egyedüliként abból a régen volt szép családból. Már csak én emlékezem rájuk, én próbálom elképzelni, mit érezhetett édesanyám, amikor kislánya kezét fogva belépett a gázkamrába. A kérdésre nincs válasz, de én, a 72894-es számot viselő, négy koncentrációs tábort megjárt és túlélt, hazájából kitaszított egykori deportált tudom, hogy emlékeznünk kell a bűnösökre, az áldozatokra, a szenvedőkre, és azokra a bátor emberekre, akik segítettek.

Raducziner Lászlóné Garami (Ganzfried) Ágnes

„Meglátta ezt a svéd orvosnő, hogy mi ez az őrület, hát mindent megkapunk, tej helyett tejszint ehetünk, ellátnak minden földi jóval. Én voltam a tolmács. Elmagyaráztam neki, hogy aki annyit éhezett, mint mi, az csak akkor érzi jól magát, ha a feje alatt érez egy egész kenyeret, mert örökösen retteg az éhhaláltól."

Ági néni, így hívta mindenki a városban. Úgy volt, ahogy elmondta, minden második ember ismerte Nyíregyházán. A belváros egyik meghatározó jelensége volt, hiszen idősebb korában minden nap sétát tett kiskutyájával. Szívesen elbeszélgetett az emberekkel, öreggel, fiatallal egyaránt.

Kedves volt és mosolygós, sugárzott belőle az életszeretet.

Mikor férje meghalt, lánya és testvére azt kérte, hogy költözzön hozzájuk, Svájcba.

„Szó sem lehet róla, én nagyon szeretem Magyarországot, én magyar vagyok. Itt akarok élni és itt akarok meghalni".

Ági néni *úgy, ahogy szerette volna, itt halt meg Nyíregyházán 2005. november 11-én. Halála előtt szerencsére még elmesélte életét, azon belül az 1944-45-ben átélt borzalmakat.*

Következzék Ági néni története.

1925. október 27-én születtem Nyíregyházán a Nádor utca 48. szám alatti házban. Innen később elköltöztek szüleim a Rákóczi út 25. szám alá, ez korábban a Hock Kálmánék háza volt. Itt nyitott édesapám üzletet, amit Éléstárnak nevezett el. Ezt a nevet a vásárlóközönség könnyen megjegyezte; mikor bejöttek a falusi asszonyok a piacra, már egyenest ide jöttek bevásárolni. Az üzletben mindent árultunk, élelmiszert viszont csak addig, amíg a zsidótörvények azt meg nem tiltották.

Emlékszem, volt egy másik üzlet a közelünkben, melynek Popernyik Lajos volt a tulajdonosa, nyilas érzelmű ember. Anya egyszer átküldött az ő boltjába lisztet, cukrot, miegyebet vásárolni. Meglátott engem Popernyik és azt mondja nekem:

– Hallom, apád meg török követ lesz.

– Micsoda? – kérdeztem.

– Hát behívták munkaszolgálatra, ott majd töri a követ – mondta, majd jót kacagott szellemesnek vélt viccén.

Én négy évet jártam a zsidó iskolába a Szarvas utcára, négy évet a Kálvineumba a Búza utcán és négy évet a kereskedelmibe a Széchenyi utcára, az angolkisasszonyok intézetébe. Hamar kiderült tanulmányaim során, hogy jó a nyelvérzékem, ezért anya különórákra is járatott. Nagyon szerettem volna egyetemen továbbtanulni. Nyelvtanár akartam lenni, erre azonban már nem került sor, mert nem vettek fel a származásom miatt. A nyelveket viszont jól megtanultam, németül, később angolul is jól beszéltem.

1944. március 19-én, egy vasárnap jöttek be a németek az országba, amit a rádióból tudtunk meg.

Van már annak vagy 20 éve, hogy egy alkalommal a piacon vásároltam, amikor megszólított egy idős parasztasszony: Ugye, maga az „éléstáras" Ágika? Mondom neki, hogy igen.

– Nálunk tetszett valamikor vásárolni? – kérdem

Család ma

– Ó, ha maga tudná, hogy mennyit könyörgött nekem az édesanyja! Ígérte, hogy minden aranyát ékszerét nekem adja, csak vigyem el magammal magát és az öccsét. Mondtam neki, hogy ne tessék haragudni, nem merem, mert félek a csendőröktől.

A szüleim tehát sejtették, hogy mi fog következni.

Először bezárták az üzletünket, lakatot tettek rá. Kialakították a gettót, ahová először a vidéki zsidókat hozták be. Aztán mi is bekerültünk a gettóba. Mi konkrétan a Kossuth utca 32. szám alá. Itt egyébként az egyik nagybácsikám lakott feleségével, kisfiával. Bezsúfoltak ide vagy 50 embert, köztük a rokonainkat is. A bútorokat kiraktuk az udvarra, matracokat terítettünk a földre, úgy aludtuk. Emlékszem, az öcsémnek, Gyurinak már csak a fürdőkádban tudtunk megágyazni. A gettót úgy alakították ki, hogy a szomszédos házakban lakó keresztényeket nem költöztették ki. Voltak nagyon rendes keresztény emberek, akik amit tudtak, segítettek. Emlékszem Gyarmati István hentesre, aki kenyeret, tejet, kolbászt hozott nem egyszer, nem kétszer.

Egyik napon jött egy dr. Horváth nevű rendőrtiszt, mondta, hogy pakoljunk össze háromnapi élelmet, mert megyünk. Kivittek minket a Nagykálló mellett lévő Harangodra. A dohánypajtákban helyeztek el bennünket, azokban laktunk.

Itt Harangodon egy Trencsényi nevű csendőrtiszt és egy kb. 18 éves kis SS kölyök, Ottó volt a főnök. Hamar kiderült, hogy én tudok gyors- és gépírni. Az lett a feladatom, hogy nyilvántartást vezessek a beszállított zsidókról. Fel kellett írnom a neveket, személyi adatokat.

Az öregek nagyon féltek. A csendőrök azzal szórakoztak, hogy különböző edényekbe sárgahomokot rakattak velük, majd azt távolabb kiboríttatták, aztán ugyanezt visszafelé. Az egyik fiatalember hangot adott annak a véleményének, hogy ez embertelenség, mire a csendőrök kiköttették. Ott volt kikötve egész nap a két hátrakulcsolt kezén, csak a lábujja érintette a földet. Többször elájult, mire szabadon engedték. Rendszeresen számolgatták a rabokat. Egyik ilyen létszámellenőrzéskor mondták, hogy minden Reiner nevű lépjen ki. A Reinereket aztán elvitték. Mi ott sajnálgattuk őket, hogy szegények, vajon mi lesz velük. Később kiderült, hogy egy pesti befolyásos rokonuk, a zsidó tanács tagja mentette ki őket a táborból.

Egyik napon aztán közölte a parancsnok, hogy holnap bevagoníroznak bennünket és megyünk Békés megyébe dolgozni. Nagykállóban szálltunk be a vagonokba. Aztán ahogy ment a vonat, láttuk, hogy nem Békés megyébe megyünk mi, hanem valahová északra.

A marhavagonban rengetegen voltunk. Két vödröt adtak be. Az egyikbe végeztük a szükségünket, a másik oldalon volt az ivóvíz. Rettenetes volt, nem volt levegő, a gyerekek sírtak. Egy kis rácsos ablak volt csak a vagonon. Kassáig kísértek a csendőrök, ott átvettek a németek. Egy SS őrizte az embereket. Összeszedtünk szappanokat, egyéb dolgokat, amit odaadtunk az SS-nek azért, hogy engedje meg, hogy kinyissuk a vagonajtót, és ha megáll a vonat, vegyünk az állomáson vizet. Az ajándék megtette a magáét, megtöltöttük a vödröt, a másikat meg kiürítettük. Szombat reggel indultunk el és kedden reggel, május 23-án érkeztünk meg Auschwitz-Birkenauba. Nagy üvöltözés, kiabálás; csíkos ruhás foglyok segédkeztek a leszállásnál.

Édesapám tudott franciául, és az egyik ilyen csíkos ruhás franciául mondta neki, hogy ha kérdezik, hány éves, hazudja azt, hogy még nincs negyven éves, az öcsém pedig elmúlt 16. Mondta, hogy ha nem így tesztek, akkor meghaltok.

Megkezdődött a válogatás. Először külön állították a nőket, külön a férfiakat. Mi öten voltunk egy sorban. Egy dr. Klein nevű szászrégeni gyógyszerész kérdezte az embereket. Anyámtól kérdezte, hogy hány éves, ő megmondta őszintén, hogy 42 lesz augusztus 27-én. Boris néném 44 éves volt, ott volt Jolán néném és az ő kis 10 éves Vera lánya.

Jolánt és engem jobbra választott, a kis Verát, anyámat és Borist balra. Ekkor a kis Vera elkezdett sírni, hogy őt elhagyta az édesanyja, mire az SS mondta Jolánnak, hogy ne hagyja a gyereket sírni, menjen oda hozzá. Egyedül maradtam; a többiek, a családom nőtagjai mind balra kerültek.

Május 23. volt, ennek ellenére egész nap havas eső esett. Nagyon rossz az éghajlata Auschwitznak, nappal nagyon meleg volt, éjjel pedig rettenetes hideg.

Lekopaszítottak, lefertőtlenítettek. Először a cigány lágerbe, majd a C lágerbe kerültem, ahol ezer ember volt egy barakkban. A blockeltestét Edit Langernak hívták, rozsnyói volt. Mikor bekerültünk, kérdezte, hogy ki tud németül. Tizenheten jelent-

keztünk. Kiválasztott engem schreiberinnek, írnoknak. Kérdeztem, mit kell tennem. Mondta, hogy szerencsém van, mert egy külön helyiségben fogok dolgozni, nem kell együtt lennem az ezer emberrel. Kérdezett a családomról. Mondtam, hogy anyám, Boris néném, Jolán néném és a kis Vera a másik oldalra kerültek. A legnagyobb természetességgel mondta, hogy na, akkor ők már meghaltak. Nem akartam elhinni, tiltakoztam, mire mondta, hogy hát nem látod a füstöt, a kéményeket, nem érzed ezt a szörnyű szagot? A krematóriumban égetik a holttesteket. Én vitatkoztam, hogy biztos a csomagokat égetik, mert én azt láttam a vagonok mellett.

Sikerült megtudnom, hogy édesapám és az öcsém is életben vannak, őket tetoválták. Edit Langer sógora, egy szlovák orvos, Mengele mellett dolgozott. Velem, mint írnokkal beszédbe elegyedett, kérdezett a családomról. Mondtam, hogy úgy tudom, az öcsém és apám él, és hogy tetoválták őket. Ez az ember ki is nyomozta, hogy az apám és az öcsém Auschwitztól nem messze, a Buna műveknél dolgoznak, kábeleket fektetnek. Sikerült üzennünk egymásnak, hogy életben vagyunk.

Öt hónapig, 1944. május 23-tól október 23-ig voltam Auschwitzban. Volt egy SS nő, aki kerékpárral járkált a lágerben egy német juhászkutyával. Ha valamelyik fogoly valamiért ennek a nőnek nem tetszett, akkor a kutyával széttépette. Én azóta is tartok a német juhászkutyától, pedig amúgy szeretem a kutyákat, nekem is van.

Minden nap kétszer számoltak bennünket. Több tízezer ember volt a táborban; ha nem stimmelt a létszám, újraszámoltak. Míg ez be nem fejeződött, letérdepeltettek, és egy téglát kellett a kezünkben tartani órákon keresztül. A kápók, akik korábban köztörvényes bűnözők voltak, kitaláltak mindent, csak hogy növeljék a szenvedésünket. WC-re nem akkor mehettünk, amikor szükségünk volt rá, hanem minden nap egy és két óra között.

Közeledtek az oroszok, ezért a németek elkezdték felszámolni a tábort, berobbantották a krematóriumokat, csak egyet hagytak meg közülük.

Októberben aztán megtudtuk, hogy visznek bennünket tovább. Vártunk valami szállító eszközre, őrzött bennünket az SS. Borzasztó hideg volt. Azt mondtam az SS-nek, hogy megy a hasam, ezért kiengedett, amikor kértem. Elmentem a szomszédos Kanada kommandóhoz. Ez volt az a hely, ahol a lányok válogatták a deportáltaktól elvett holmikat. Kenyérért cseréltem egy szvettert, de nem a felsőtestemre húztam, hanem a lábamra, mint egy bugyit. Öt pulóvert sikerült szereznem magamnak meg a barátnőimnek.

Végre megérkezett egy vonat, amivel elmehettünk. Ez rendes személyszállító szerelvény volt, ezzel utaztunk el Birnbaumerbe, egy szilézia kis faluba. 1944. október 23. volt. Itt fából készült barakkokból állt a tábor. Nagyon hideg volt, a barakkok belső falán vastagon állt a jég. Hajnal fél 5-kor már kolompoltak, ez volt az ébresztő.

A hideg ellenére én minden nap lemosakodtam, találtam valahol egy kis darab rongyot, hoztam be kintről havat, és azzal dörzsöltem le magam.

A láger erdős területen volt. Mielőttünk férfirabok dolgoztak itt, akik az erdőből már kivágták a fákat; nekünk csákánnyal ki kellett szedni a fák bent maradt gyökereit. A munkát mínusz 20 fokban is végezni kellett. Addig kellett ásnunk, amíg fel nem jött a talajvíz. Az valami szörnyű volt, nem volt kesztyűnk, a lábunkon facipő és egy bokazokni. A teánkba kezdettől fogva brómot tettek, azzal a céllal, hogy elmaradjon a menstruációnk. Nekem pechem volt, és valami miatt nem maradt el a mensesem. Nem volt elég a hideg, a nehéz munka, az éhezés, még ezzel is kínlódnom kellett. A fehérneműm mindössze egy bugyi volt, semmi egyéb; a rossz rongydarabbal segítettem itt is magamon, aztán a talajvízben mostam ki.

A lágerben velem volt egy korábbi angoltanárnőm, aki egy ideig kint élt Londonban, ott dolgozott, mint cseléd. Ismerte Eric Knight Légy hű önmagadhoz című, 1941-ben megjelent regényét. Az angoltanárnőm ezt a regényt mesélte munka közben. Engem annyira lekötött a történet, hogy abbahagytam a csákányozást, és a szerszámra támaszkodva álltam. Nem vettem észre, hogy a hátam mögött jön az SS felügyelő.

Na, az, amikor meglátta, hogy nem dolgozom, földig vert a botjával, ütött-vágott. Nemcsak SS-ek, hanem Wehrmacht katonák is felügyeltek ránk. Mikor az SS levert és otthagyott, odajött hozzám az egyik Wehrmacht katonaőr, és azt mondta, hogy nem bírja nézni, hogy én mennyit szenvedek, hogy tele van a lábam fagyfoltokkal és agyba-főbe vernek. Mondta, hogy menjek be a kórházbarakkba. Kiállított egy papírt, ráírta a ruhámon lévő számot, és hogy a cseh orvosnő vegyen be a kórházba. Így is történt: ott voltam a kórházbarakkban november 15-től január 15-ig, megszabadultam a munkától.

1945. január 15-én felsorakoztattak bennünket. Mondták, hogy közelednek az oroszok, ezért visznek bennünket befelé Németországba. Naponta 20-25 km-t kell gyalog megtennünk.

Elindultunk gyalog a szörnyű hidegben, enni semmit nem kaptunk.

A települések, amelyek mellett elhaladtunk, elhagyatottak voltak, mert a sziléziai német polgárok, mikor meghallották, hogy jönnek az oroszok, elmenekültek. Ott hagyták mindenüket, néhol a tűzhelyen volt a főtt étel. Őreink azt mondták, hogy menjünk be ezekbe a házakba és együk meg, amit találunk. Emlékszem rá, a kamrában találtam hagymafejet, amit úgy ettem harapva, mint az almát. Facipő volt rajtunk, aminek a talpára rátapadt a hó; hatalmas hókoloncokon imbolyogtunk, egymás talpa alól rúgtuk ki a havat.

Eljutottunk Breslauig, ami ma Wroclav. Ott az állomáson nyitott szenes vagonok voltak, oda szálltunk be. Már semmi ennivalónk nem volt, a havat nyaltuk, hogy

valami legyen bennünk. Az állomáson egyszer csak észrevettem, hogy egy vöröskeresztes nő forró teát osztogat a katonáknak, meghallottam, hogy magyarul beszél. Odamentem hozzá és kértem, adjon egy kis teát, hiszen mi is magyarok vagyunk. Elkezdett kiabálni: Mocskos zsidók nektek semmit! Ahogy ezt kimondta, bombatámadás kezdődött, nagy robbanások. Az SS-ek szanaszét szaladtak, mi ott maradtunk a nyitott vagonokban. Sokan meghaltak közülünk, nem tudtunk mit csinálni, kidobáltuk a halottakat a vagonból. A magyar vöröskeresztes nővér is repeszt kapott és meghalt.

Ahogy a támadásnak vége lett, elindult a vonat a nyitott vagonokkal, eljutottunk Weimarig. Itt ismét bombatámadás ért bennünket. Ugyanaz történt, mint korábban: az SS-ek elmenekültek, minket otthagytak, majd újból elindultunk.

Aztán megérkeztünk a végállomásra, a Hannovertől 50 km-re lévő Bergen-Belsenbe. Ekkor már február volt. Bergen-Belsenben nem volt gázkamra, nem volt krematórium, voltak viszont hullahegyek. Leírhatatlan, hogy ott mivel találkoztunk. Körülbelül ezer embert zsúfoltak be egy barakkba azok közé, akik már ott voltak a szörnyű mocsokban betegen. Mindenütt tetvek. Naponta két deci répalevet adtak inni. A tetvek terjesztették a flekktífuszt, ebben a betegségben és vérhasban szenvedtek az emberek.

Támadt egy ötletem, amit megbeszéltem a nyíregyházi barátnőmmel, Öszterreicher Magdával és egy Klári nevű nagyváradi lánnyal, hogy levesszük a waschraumról az ajtó, azt kivisszük a barakk elé és hárman azon alszunk. Felváltva melegítjük egymást úgy, hogy mindig más kerül középre. Így is tettünk. Ennek ellenére mindkét lány meghalt, én életben maradtam. Aztán persze én is visszamentem a barakkba, ahol bokáig ért az emberi ürülék.

Volt ott két pesti lány. Saját ruhájuk, bakancsuk, hátizsákjuk volt, sokkal jobb helyzetben voltak, mint én és a társaim, akik velem együtt kerültek Bergen-Belsenben. Ez a két pesti lány elhagyta magát, nem irtották magukon a tetveket, nem akartak élni. Meg is haltak.

Bennem hatalmas volt az élni akarás. Mindig hajtogattam magamban, ha kibírtam Auschwitzot, a csákányozást a mínusz 20 fokban, az utat Bergen-Belsenbe, akkor nem halhatok meg. Az éhezéstől teljesen legyengültem. Három napig feküdt rajtam egy hulla. Szegény, ahogy haláltusájában vergődött, valahogy rám esett, és én olyan erőtlen voltam, hogy nem tudtam kimászni alóla. A testem tele volt gennyes sebekkel a fagyástól, az ütésektől, ezekben a nyílt sebekben ott voltak a tetvek. A halottakat nem temette senki, csak kihúzgáltuk – már aki bírta – a barakk elé, így keletkeztek a hullahegyek. Ezt ép ésszel nem lehet felfogni, ezt a borzalmat.

Aztán elkövetkezett 1945. április 15., és felszabadultunk. Az ezer emberből akkorra már csak vagy kétszázan maradtunk, a többiek mind meghaltak. Angolok szabadították fel a tábort.

Mikor az angol katonák megláttak bennünket, sírtak, mint a zápores. A felszerelésükben mindegyiküknek volt egy túlélő csomag: cukrozott kakaó, kávé, csokoládé, szappan, de volt közte zsíros konzerv is. A katonák ideadták nekünk ezeket a csomagokat. Aki megette a zsíros húskonzervet, az meg is halt.

Én egy cigányasszonnyal elmentem a német polgári lakosság földjére, ahol prizmában el volt ásva a krumpli. Szedtünk belőle egy zsákkal. A cigányasszony nagyon ügyesen tudott tüzet rakni; két téglára felállított egy konzervdobozt, amiben sóval megfőztük a krumplit, azt ettük. A felszabaduláskor én úgy néztem ki, mint egy 12 éves kislány, pedig már 20 éves voltam.

Még ott voltunk Bergen-Belsenben, amikor a kezembe került egy cédula, amin a testvérem üzente, hogy él és engem keres. Mint később kiderült, az öcsém is Bergen-Belsenben szabadult fel, és ezt az üzenetet, ami különös csoda folytán hozzám került, vagy száz darab kis cédulára ráírta, és ezek a cédulák jártak kézről kézre. Mikor megtudtam, hogy az öcsém él, az örömtől összeestem, az angol orvosnő nyalábolt fel. Nem volt nehéz, mert voltam vagy harminc kiló. Szóval megtudtam, hogy él a testvérem és ráadásul itt van nem messze Zellében egy kórházban, ami kb. 50 km-re van Bergen-Belsentől.

Az angol orvosnő adott egy dzsipet. Egy holland zsidó fiú vezetett, elmentünk Zellébe.

Megtaláltam a testvéremet. Óriási volt az örömünk. Nagyon sovány volt ő is, de már egy fejjel magasabb, mint én. A testvérem már azt is tudta, hogy él édesapám, mert megérte 1945. január 27-ét, Auschwitz felszabadítását.

Később ismét elszakadtam Gyuritól, mert egyik nap a kórházból, ahol feküdt, elvitte a Vörös Kereszt Svédországba. Addig ügyeskedtem, míg én is megkaptam az engedélyt, hogy mehetek Svédországba.

Először Lübeckben voltam hat hétig karanténban. Ott találkoztam először a szaunával. Aztán jött a svéd királyi család jachtja, a Princess Ingeborg, ezzel érkeztem meg Svédországba 1945. június 15-én. Gyönyörű volt az út a világoskék tengeren. Sirályok repkedtek a hajó körül.

Nekem már Lübeckben sikerült megtudnom, hogy Gyuri meggyógyult, kikerült a kórházból és iskolatáborban van.

Ismét karanténba kerültem. Egy iskolában helyeztek el. Kimenni nem lehetett, de elláttak mindennel; napi öt koronát is kaptunk. A svéd emberek jégkrémet dobáltak be nekünk, azt sem tudtuk, mi az. Mutatták, hogy úgy kell enni, mint a fagylaltot. Mi meg dobáltuk ki a pénzt az embereknek, hogy hozzanak nekünk egész kenyeret. Meglátta ezt a svéd orvosnő, hogy mi ez az őrület, hát mindent megkapunk, tej helyett tejszint ehetünk, ellátnak minden földi jóval. Én voltam a tolmács. Elmagyaráztam neki, hogy aki annyit éhezett, mint mi, az csak akkor érzi jól magát, ha a feje alatt érez egy egész kenyeret, mert örökösen retteg az éhhaláltól.

Mikor kijöttünk a karanténból, egy elhagyott észt táborba kerültünk. Ugyanis az észtek, a lettek a háború alatt elmenekültek – már aki tudott – Svédországba az oroszok elől. Aztán persze továbbmentek, ki ide, ki oda. Így kerültünk ebbe az elhagyott táborba. Itt az egyik lány horgolt, a másik kötött, mindenki azt csinálta, amihez értett. Én tarháló leveleket írtam Stockholmba. A sok levélnek az lett az eredménye, hogy engem befogadott egy család. Hamar kiderült, hogy az asszonynak ingyen cselédre volt szüksége. Mikor ezt felismertem, mondtam, hogy szeretnék dolgozni, hogy egy kis pénzt keressek. Ekkor már 1945. november 15. volt. Voltam egy könyvkiadó vállalatnál címíró, majd könyvkötő segédmunkás. Ennél a vállalatnál összekerültem Spitz Klárikával, egy nyíregyházi kislánnyal.

1946. januárban érkezett meg viszontagságos úton a levél édesapámtól, hogy él és otthon van, vár bennünket, mi is jöjjünk minél hamarabb haza.

Küldtem apukámnak csomagot, a testvéremnek zsebpénzt, vártuk a hazautazás lehetőséget.

600 emberrel indult el egy transzport. Én közben megbetegedtem, súlyos mellhártyagyulladást kaptam, így a júniusi transzporttal nem tudtunk hazajönni. Gyuri járt most már dolgozni: a svéd parasztokhoz répát egyelni, hogy legyen pénzünk. Végül 1946. novemberben jöttünk el Svédországból egy különvonattal, komphajóval. Apukám Pesten várt bennünket. Együtt érkeztünk meg Nyíregyházára.

Gyuri testvérem később kivándorolt Izraelbe. Ott nősült meg, egy svájci nőt vett feleségül, majd áttelepültek Svájcba. Három gyermekük született.

Én itt maradtam Nyíregyházán, ahol minden második embert ismerek. Férjhez mentem és született egy lányom, Zsuzsanna, aki 1976. óta Svájcban él.

Szellemem frissen tartása érdekében sokat olvasok, újságcikkeket írok, nyelveket tanítok. Megtettem életem során mindent annak érdekében, hogy a velem és sorstársaimmal történteket az emberek – különösen a fiatalok – megismerjék. Előadásokat tartok iskolákban és mindenütt, ahová hívnak, elmesélem az életemet. Azt tapasztalom, hogy a gyerekek figyelnek, hiszem, hogy amit elmondok, azt nem is felejtik el. Ez a célom, hogy mindaz, ami velünk történt, ne vesszen a feledés homályába.

Takács Jánosné Szilágyi Anna

„Az állomáson ott álltak a vagonok. Az utcabeli fiatalok egyik alkalommal bekiabáltak a kapun Németh bácsihoz, akinél laktunk a Tompa Mihály utcán: Tessék jönni, most viszik a zsidókat! Németh bácsi mondta, hogy ő nem megy, nem kíváncsi a mások nyomorúságára. Én sem mentem."

Takács Jánosné

1924. január 2-án születtem Debrecenben, de gyerekkoromtól kezdődően Nyíregyházán éltünk. Iskolába a Gróf Apponyi Albert polgáriba jártam. Ez az iskola a Luther utcán volt, a Luther házzal szemben. Minden kedden volt hittanóra. Akármilyen hideg volt, reggel korán már menni kellett a templomba. Sok zsidó lány osztálytársam volt: Kóhn Magda, Kauf Éva, Auspitz Emmi. Kedden a hittanórára jöttek a papok: az evangélikus, a református, a katolikus és a zsidó pap. Nekünk minden hónap első pénteken, mint katolikusoknak, gyónni kellett. Sajnálgattuk a zsidó lányokat, hogy pokolra fognak jutni, mert nem gyónnak. Úgy hittük kisiskolásként, hogy a gyónás megóv ettől bennünket. Nem volt a gyerekek között ellentét. Auspitz Emmivel mi voltunk az osztály súgógépe, mindig az utolsó padban ültünk. A deportálásból csak Kóhn Magda jött vissza.

1944. májusban volt az esküvőnk Takács Jánossal. A háborús években voltunk fiatal házasok. Nyíregyházán a Vécsei közben, illetve Tompa Mihály utcán laktunk. Ezek az utcák az állomás közelében vannak, ott álltak a deportáló vagonok.

A közvetlen szomszédjaink között nem voltak zsidók, de sok zsidót, főleg kereskedőket ismertem.

Wirtschafteréknek vaskereskedésük volt. A férjem a kisvasúton dolgozott, mint szertárnok, sokat vásárolt tőle. Az Ungáréké volt a nagy textil- és divatáru üzlet a belvárosban. Lichtenbergnek és Lienernek cipőboltja volt a Zrínyi Ilona utcán. Glücknek a Vay Ádám utcán volt a bútorüzlete. A Korona után volt a Hoffmann nagy élelmiszerüzlete, akkora bolt, mint most a Spar. Mintha most látnám, ahogy a bejáratnál nagy jutazsákokban állt a finom, illatos pörkölt kávé. A Takarék átjárónál volt Székelyék porcelánüzlete. 1944-ben fiatalasszonyként rendeztem be a háztartásunkat. Emlékszem, zsolnai étkészletet akartam vásárolni, és mondta Székely, hogy most nincs, de menjek a jövő héten, akkor lesz. A következő héten azonban már hiába mentem, le volt húzva a roló, be volt zárva a bolt, mert Székelyéket deportálták.

Az állomáson ott álltak a vagonok. Az utcabeli fiatalok egyik alkalommal bekiabáltak a kapun Németh bácsihoz, akinél laktunk a Tompa Mihály utcán: Tessék jönni, most viszik a zsidókat! Németh bácsi mondta, hogy ő nem megy, nem kíváncsi a mások nyomorúságára. Én sem mentem.

Egyetlen alkalommal láttam egy kisebb menetet. A férjem a kisvasútnál dolgozott, ott voltunk valamiért mindketten és láttuk, ahogy mentek az állomás felé. Egyszer csak kikiabált a sorból egy férfihang: Szervusz, Takács Janikám! Fried volt, a férjem egykori igazgatója. Mentek szegények, mint az iskolás gyerekek, kettesével egymás után.

Ismertem a Szarvas utcán a Lőwi családot. Három lányuk volt. A legkisebb velem egyidős, a középső, Dóra, varrónő volt. Elhurcolták őket, a háború után nem jöttek vissza Nyíregyházára.

A háború előtt a belváros nem így nézett ki, mint most. Ahogy volt az Ungárék divatáru üzlete – a későbbi Állami Áruház –, szóval, ahogy elhagytuk az Ungár féle boltot és befordultunk a Szent István utcára, volt egy nagy fodrászüzlet, a Gucsa féle fodrászat. Gucsa Józsefnek nagyon jól ment. Nagy fekete autója volt, állt az üzlet előtt, mindenki csodálta, belefértek vagy nyolcan. Nagy szó volt az akkor Nyíregyházán, hiszen alig járt még akkor valaki autóval. Na, ez a Gucsa sok zsidót megmentett, elbújtatott. Beszélték az idősebb emberek, hogy Ungárékat és Wirtschafteréket megmentette, persze hogy hogyan csinálta, azt én nem tudom. Később dolgoztam a közellátásnál, az iroda a néhai Vesszős féle vendéglő emeletén volt. Egy Malachovszki nevű ember intézte a kenyérjegyet, sokan jöttek hozzá és beszélték, hogy Gucsa sok zsidót megmentett. Neveket is mondtak, de én ma már csak az Ungárékra és a Wirtschafterékre emlékszem.

Volt egy Sarkadi nevű zsidó ügyvéd, mi ismertük a házvezetőnőjét, Annuska nénit. Egyik alkalommal Annuska néni szólt nekünk, hogy nem tudnánk-e Sarkadit elbújtatni. Nekünk nem volt saját házunk, mint bérlők laktunk Németh bácsinál. A ház alkalmas lett volna, mert sok melléképület tartozott hozzá és elkerített udvarrészek is voltak, de nem mertük vállalni a kockázatot. Nem magunk miatt, hanem az üldözöttek életéért aggódtunk. Mikor bejöttek a németek, a mi házunkba szállásoltak el SS katonákat. Jól gondoltuk, hogy az a ház nem alkalmas bújtatásra.

Az anyám Szakolyban szakácsnő volt még az én gyerekkoromban Benedek Béla földbirtokosnál, aki kikeresztelkedett zsidó volt. Jól ismertem a családot. A gyerekeiknél volt egy nevelőnő, Mária nővér, aki ilyen fehérkeresztes nővér volt. Benedekéket már mindenki úgy ismerte, hogy reformátusok, keresztények.

Egyik alkalommal a belvárosban jártam az egyik osztálytársammal, aki abban a körzetben lakott, ahol a gettó volt az Epreskert utcán. Egyszer csak megszólított valaki, hát ez a Mária nővér volt. Beszélgettünk, érdeklődtünk egymás hogyléte felől, amikor mondta Mária nővér, hogy Benedekéket is elhurcolták. Azt is mondta, hogy itt vannak az Epreskert utcán. Én csodálkozva mondtam, hogy hát hiszen ők kikeresztelkedtek.

Az osztálytársam családja nem költözött ki a gettóbeli házukból, ők is ott laktak. Elkezdtünk szervezkedni, hogy Benedekéket ki kellene hozni. Meg is beszéltük a házigazdával, ahová elhelyezték őket, sőt még helyet is találtunk, hogy átmenetileg a városon kívül egy tanyán megbújhatnának. Igen ám, de mire mindezt le lehetett volna bonyolítani, már kiürítették a gettót és Benedekéket is elvitték Nagyszállásra a gyűjtőtáborba.

Aztán a felszabadulás után anyám találkozott egy szakolyi ismerősével. Beszélgettek erről-arról, hogy vannak, mint vannak. Kérdezte ez az ismerős: Hallotta Mariska néni, hogy Benedekéket is elvitték? Ez az asszony elmesélte, hogy már befejeződött Szakolyban a zsidók összeszedése, már eltelt több hét, már mindenki nyugodt volt, amikor jöttek értük is. Kiderült, hogy a nevelőnő és a jegyző jelentette fel őket. Pedig a jegyzővel nagyon jóban voltak a háború előtt, rendszeresen összejártak. Benedekéket Auschwitzba vitték, csak a Katinka nevű kislányuk jött vissza, a többiek odamaradtak.

Amikor a felszabadulás előtt a közellátásnál dolgoztam, a közellátási felügyelőség ellenőrzött minket. Dolgozott ott egy Makrai nevű férfi, egy rém humoros ember. Minket, fiatal lányokat mindig megnevettetett, viccelődött, tréfálkozott. 1944. május körül ez a Makrai az egyik napon SS egyenruhában érkezett. Mivel vicces embernek ismertük, mondtuk neki, hogy „Mi az, jelmezbálba készül?" De nem viccelt. Különösen akkor szeppentünk meg, amikor mondta, hogy „Na, ezt a sok zsidót sikerült kiseperni a városból". Meg sem mertünk ezután szólalni.

A férjemet nemsokára az esküvőnk után behívták katonának. Kikerült a frontra, repülős volt, hazajött hála Istennek. Az ötvenes években már két kisgyerekünk volt, én dolgozni nem tudtam, nehezen éltünk. Az anyám találkozott egyik alkalommal egy ismerősünkkel, aki mondta neki, hogy „Mariska, nem mennél el főzni?" Kérdezte anyám, hogy „Hová"? Aztán az ismerős elmondta, hogy a Körte utcán van a három Fülöp fiú, akik tollas zsidók voltak valamikor. Ez a három fiú mindenkit befogadott, akik jöttek haza a táborokból. Már 12-en voltak, lányok-fiúk vegyesen. Nem volt semmijük; ez a három fiú gondoskodott róluk átmenetileg, míg nem tudták rendezni a sorsukat. Anyám főzött rájuk, csupán napi egy liter tejet kért fizetségként, hogy a két kis gyerekemnek legyen tej, mert pénzért az inflációs időkben nem lehetett venni semmit.

A férjem együtt járt gimnáziumba Wiezner Lacival. Mesélt mindig egy érdekes történetet. Egyik alkalommal a fronton felderítésen volt egy társával. A társa eltévedt az erdőben és kiáltozott a férjem után, hogy „Takács Jani, hol vagy"? Majd az egyik bokorból egy másik hang szólalt meg, hogy „Te meg a nyíregyházi Takács Jani vagy"? A férjem válaszolt, hogy „Igen". Hát Janinak földbe gyökerezett a lába, mert Wiezner Lacival találkoztak össze, aki munkaszolgálatos volt. Wiezner Laci hazajött aztán a munkaszolgálatból.

A munkaszolgálatból, deportálásból visszajött zsidók nagy része a kereskedelemben kezdett dolgozni. Én 1953-ban egy tej-tojás-baromfi felvásárlással foglalkozó vállalatnál dolgoztam. Ott az árufelvásárlók, átvevők mind zsidók voltak. Kohn Ignác, Ferenczi, Füredi, Vári, Goldberger, ők dolgoztak ott; mind nagyon rendes emberek voltak, egyenesek, becsületesek.

A Zrínyi Ilona utcán volt a Lieberék kelmeüzlete, persze őket is deportálták. Az üzletet egy rendőrnyomozónak utalták ki, akinek volt egy lánya. A Lieber családból csak a férfi jött haza, a családja odamaradt. Lieber aztán a rendőrnyomozó lányát elvette feleségül.

Azokat a házakat, amelyeknek a tulajdonosai nem jöttek vissza, a város árulta. Emlékszem, a sógorom is már majdnem megvett egyet, de aztán hazajött egy rokon és ebből nem lett semmi.

Mi is megvehettünk volna egyet a Krúdy Gyula utcán, de aztán meggondoltuk magunkat. Nem jó érzéssel költöztem volna be egy olyan házba, amelyiknek a gazdáját elhurcolták és elpusztították.

Átéltem ezt a szörnyű időszakot, sok mindent tapasztaltam. Volt sok rosszindulatú ember, akik örültek a zsidók pusztulásának, annak, hogy eltűntek a városból, de volt olyan is, mint Gucsa József, aki nem volt rest menteni őket. Én is sokat bánkódom még ma is amiatt, hogy Sarkadi ügyvédnek és Benedekéknek nem tudtunk segíteni.

Vadász Miklós

*„A felszabadulás úgy történt, hogy egy hajnalon, ahogy ott feküdtünk,
megjelent egy német katona a szérű egyik oldalán géppuskával,
hogy a fetrengő embereket legéppuskázza. Igen ám, de a másik oldalon
meg feltűnt egy orosz katonanő, aki lelőtte a németet.”*

Vadász Miklós és felesége, Daisy Budapesten élnek, ott éltek gyermek- és fiatalkoruk idején is. Történetük a budapesti zsidók holokausztjának története.

Ők következnek.

Vadász Miklós érettségi képe

1921. március 29-én születtem Budapesten, édesapám Vadász Pál, édesanyám Kohn Olga.

Nagyon érdekes történet az édesapám nevének eredte. Ennek kikutatása, majd megismerése összekapcsolódik a magyarországi zsidók első tömeges lemészárlásával, mely Kamenyec-Podolszkijhoz köthető.

1930-ban hozták létre a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságot. Ez a hatóság 1941-ben elrendelte, hogy minden magyarországi zsidó igazolja származását. Ennek végrehajtására igen rövid időt hagytak, a lényeg, hogy valamennyi zsidónak be kellett szereznie az állampolgárságát igazoló okmányokat. Akiknek ez nem sikerült, azokat, mint hontalanokat áttoloncolták a hadműveletek során megszállt galíciai területekre. Majd ennek a következménye volt a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlás.

(Bővebben: Majsai Tamás: A körösmezei zsidódeportálás 1941-ben. http://www.korosmezo1941.netai.net/files/mt_a_korosmezei_zsdep_1941_mt. *A szerző.*)

Tehát nekünk is minden családtagra kiterjedően be kellett szerezni az állampolgársági bizonyítványokat. Kiderült, hogy számunkra ez komoly nehézségekbe ütközik.

A nagyapám apját, vagyis az én dédnagyapámat Taubernek hívták, és részt vett az 1848-as szabadságharcban. A legenda szerint magas katonai rangot töltött be. A szabadságharc bukása után bujkálnia kellett. Sikerült egy kis faluban meghúznia magát. Ebben a kis faluban meghalt egy Weisz nevű zsidó. Hogyan és miként, azt már nem tudom, de ennek a Weisznek a papírjait a dédapám megszerezte, és már ezekkel a papírokkal tért vissza Pestre. A nagyapám Weiszként született, majd magyarosította a nevét Vadászra, úgyhogy az apám már Vadásznak született. Na, ezt kellett igazolványokkal bizonyítani 1941-ben, ami végül is sikerült.

Még ide kapcsolódik, hogy Tauber dédnagypapámnak volt egy testvére, vagyis az apám nagy nagybátyja, akinek volt egy fia, vagyis az apám másod-unokatestvére. Ő Tauberről Törökre magyarosította a nevét. Ennek az unokatestvérnek a Duna parton volt kocsmája, és tartozott hozzá egy uszoda. Nagyon érdekes volt, mert az élő folyóból náddal volt körbekerítve három oldalról a víz és ezen a nádkerítésen, aminek alja is volt, mint egy kosárnak, átfolyt a Duna. A kerítés viszont megakadályozta, hogy a fürdőzőket elsodorja a víz, vagy, hogy túl messzire ússzanak. Ennek az unoka-

nagybátyámnak volt egy fia, ő már az én korosztályom, aki nagyon jól úszott. Nem csoda, hiszen saját uszodájuk volt, szinte a vízben élt. Ez az unokatestvérem tagja lett a magyar úszóválogatottnak, nemzetközi versenyeket nyert. Persze ez sem mentette meg a munkaszolgálattól.

Édesapám víz- gőz- és gázszerelő volt, hatalmas, derék ember. Az első világháború kitörése előtt sorozták be katonának. Kitöltötte a katonaidejét, akkor kellett volna leszerelnie, amikor kitört a háború. Emiatt aztán persze nem szerelhetett le, hanem kilenc évig volt katona.

Születésemkor a VIII. kerületben, a Szigetvári utca 6-ban éltünk nagyon szerény körülmények között, egy komfort nélküli lakásban. Annak idején az egy istállós ház volt itt Budapesten; az udvaron, az istálló mellett volt a WC. Apám vezette majd be később a vizet, de csak az udvarra. A ház most is áll, nem sokat változott azóta sem, még a két kerékvető is megvan a kapubejárónál.

Egyedüli gyerek voltam, ennek ellenére hatan laktunk az egyszobás lakásban. Anyám Salgótarjánba való volt, a családja és ő maga is nagyon vallásos. 1920-ban házasodtak össze apámmal. Nem sokkal a házasságkötésük után az anyai nagyapám meghalt, így az anyai nagyanyám és anyám testvére feljöttek anyámékhoz. Az én születésem után ez már öt ember, plusz még egy unokabátyám is odaköltözött, aki Salgótarjánból feljött 13 éves korában festőinasnak Pestre.

Az egy szobában volt két ágy és az egyik alatt egy szalmazsák, amit minden este kihúztunk. A szalmazsákon, a földön aludtam én az unokabátyámmal. Így visszagondolva nagyon meghitt volt a hangulat, pláne ha nem kellett éjszaka, különösen télen kimenni a WC-re az istálló mellé.

1929-ben először az Elemér utcába, majd a Dembinszky utcába költöztünk, a VII. kerületbe. Az Elemér utca ott van a Bethlen tér közelében, ahová én a zsidó iskolába jártam. Egy évet végeztem itt, utána a Wesselényi utcai zsidó iskolába, majd polgáriba jártam a Rottenbiller utcába. A polgáriban Schwartz Benjámin volt a hittantanárom, aki később a rabbik doyenje lett. Utána jött egy nagyon előkelő iskola, a Mester utcai kereskedelmi. Itt 750 tanuló közül öt volt zsidó.

Anyám kóser háztartást vezetett. A Dob utcában volt a vágoda, oda vittük vágatni a csirkét. Ezzel kapcsolatban van egy anekdotám is. Egyik alkalommal én mentem a vágodába. A metsző bácsi éppen válogatta a libákat. Az egyik tollfosztó asszony odaszólt a metszőnek, hogy „Ábris bácsi, óvatosan, mert a Vadászné fia van itt". Anyám ugyanis, ha nem találta a sachter által levágott baromfit megfelelőnek, képes volt visszaküldeni. Szombaton nem ült járműre. A Dembinszky u. 20. és a Klauzál utca között troli járt, de ő nem szállt fel rá.

1939-ben érettségiztem. Elhelyezkedni a numerus clausus miatt nagyon nehezen tudtam. Volt egy háziorvosunk, aki végül szerzett nekem munkát a Goldberger

gyárban. Először bérelszámoló lettem, majd, mint fiatal srác, ha jöttek látogatók, én kísérgettem őket és mutattam be a gyárat. Nyári kiállításokon ismertettem a gyár működését, a kékfestés technikáját, amit egy kékfestő mester demonstrált.

Itt viszont kevés volt a pénz. Többet akartam keresni, így rátettek a selyemszövő gépre, ami a hernyóselymet szőtte. Egy svájci szövőmester dolgozott ezeken a gépeken, ő tanított be, itt aztán nagyon jól kerestem. Nagyon érdekes volt, mert a nyers hernyóselymet legyártották, majd rátekerték kábeldobokra, úgy küldték ki Franciaországba a festékkel és a nyomómintával együtt. Onnan aztán visszajött a kész anyag úgy, mint francia selyem. Az anyámnak egy évvel hamarabb volt ebből az anyagból ruhája Pesten, mint a párizsi dámáknak.

Minden nagyon jól ment, csak az volt a baj, hogy háromszáz gép volt egy teremben, állandóan ment a katta-katta-katta. Valami elképesztő volt a zaj, nem bírtam az állandó zakatolást. Így aztán otthagytam a Goldbergert, elhatároztam, hogy elmegyek szerelőnek. Igen ám, de akkorra már minden zsidónál be voltak töltve az állások, nem volt könnyű csak úgy hirtelen elhelyezkedni.

Vadász Miklós és édesanyja, Kohn Olga

Apámnak volt egy műhelye, ahol bádogosként és szerelőmesterként dolgozott. Később azzal kereste a kenyerét, hogy különböző bádogosipari es egyéb mechanikai gépeket vásárolt fel használtan, ezeket rendbe hozta és árulta. Az Izabella utca 25-ben volt egy pincében az üzlete. Három ócska csapból csinált egy használhatót. Gázbojlereket, vízmelegítő hengereket, fürdőszoba berendezéseket javított, alakított. A szakmát egész kisgyerekkoromtól kezdődően itt tanultam meg a gyakorlatban. Addig nem mehettem ki strandra, míg a cigányok lakta Madách utca valamelyik házából kiszerelt öntöttvas WC csészét tökéletesen meg nem tisztítottam az évek alatt rárakódott „anyagtól”. Így kezdődött a házi oktatásom, de mindent megtanultam, olyannyira, hogy hét éves koromban már menetet tudtam vágni.

Vadász Miklós, mikor bevonult munkaszolgálatra

Elmentem az egyik ilyesmivel foglalkozó zsidó mesterhez, jelentkeztem nála, persze elutasított. Mondta, hogy neki már van nyolc inasa, nem kell több. Addig-addig erősködtem, míg beleegyezett, hogy kipróbál. Mondta, hogy másnap menjek ki egy munkahelyre. Ott is voltam másnap reggel, ahol kijelentette a segéd, Feri bácsi, hogy neki zsidó nem kell, mert azok hülyék a szakmához. A mester viszont mondta, hogy egy napot hagy maradjak. Közben a segédnek kiadta a munkát, hogy egy 5/4-es csőre kell menetet vágni és rátenni egy könyököt, de előbb felszerelnek az emeleten egy radiátort. Ők el is mentek, én meg megcsináltam a menetvágást meg a könyökszerelést. Mikor lejöttek, Feri bácsi, a segéd hozzá akart fogni a munkához, ami akkorra már készen volt. Értetlenkedtek, hogy ki csinálta meg. Mondtam, hogy én. Ez volt a felvételi, úgyhogy a mester fel is vett. Nyolc hónap múlva szabadultam fel.

Volt a Józsefvárosban egy kiskocsma, a mesterek ott ultiztak, fröccsöztek, ott lehetett jelentkezni munkára. A jó munkámnak híre volt, és a nagy szám ellenére felvettek, mint segédet a lipótvárosi építkezésre dolgozni. Én lettem a vezető szerelő.

1942. október első napjaiban behívtak munkaszolgálatra, viszont az építkezés még nem fejeződött be. Ezért kaptam húsz nap halasztást, hogy az átadás-átvételnél, mint vezető szerelő ott legyek.

Az eredeti behívó szerint 1942. október elsején vagy másodikán kellett volna bevonulnom Galántára, de én 20-ig kaptam haladékot. Azok közül, akik október 1-én bevonultak, egy sem jött vissza, mert nyomban kivitték őket a Don-kanyarba. Ha nem kapok halasztást az építkezés miatt, ugyanez lett volna a sorsom.

Galántán egy iskolában kellett jelentkeznem, amit átalakítottak laktanyának. Egy tartalékos tizedes fogadott; még katonaruhája sem volt, postás egyenruhát viselt. Kaptunk egy szinte semminek sem mondható kiképzést, majd elkerültünk a cseh határhoz egy helyre, ahol egy hetven éves százados volt a parancsnok, aki egy héten egyszer jelent meg a századnál. Itt nagyon jó dolgunk volt, szinte nem csináltunk semmit.

1943 tavaszán aztán elvittek bennünket Erdélybe, Beszterce mellé. Egy fennsíkon alakítottuk ki a tábort. Először sátrakban laktunk, majd hoztak oda panelokat, amelyekből kialakítottunk épületeket. Végső soron felépítettünk egy tábort, ahová hoztak öt munkaszolgálatos századot. Ennek az öt századnak én lettem a műszaki vezetője. Kaptunk egy német őrnagyot, aki egyébként mérnök volt, ő felügyelte a munkát.

Egy repülőteret kellett volna építeni. Mindannyian tudtuk, hogy az a repülőtér soha az életben nem fog megépülni, mivel a fennsík egy kiirthatatlan növénnyel, kákával volt borítva. Ezt ástuk egész nap, próbáltuk elvezetni a vizet. Én nyilvántartásokat készítettem a munkáról, amit minden nap leadtam a németnek.

A katonai parancsnok egy nagyon jó kiállású, századosi rangban lévő német katona volt, aki tartotta a három lépés távolságot a zsidókkal, de nem volt rosszindulatú. Osztrák családból származott, az eredeti foglalkozása lókupec volt és szállítási vállalkozó. Magas, előkelő megjelenésű férfi volt.

Munka után a társaimmal kártyáztunk. A parancsnok bejött a barakkba. Egy szót nem szólt, de képes volt fél- háromnegyed órát is ott állni és nézni a játékunkat. Persze mi sem szólhattunk hozzá. Velünk volt egy pozsonyi képzett szakács, ő főzött. Hihetetlen jó konyhánk volt, saját sertésállománnyal. Egyik napon kaptunk egy tehenet. Vasárnap reggelire tejeskávé volt. A parancsnok mindent kijárt nekünk. Nagyon jó dolgunk volt, persze volt, aki azt sem bírta. Például az egyik társam, a Róth Gyuri hazaírt a mamájának, hogy ő ezt az életet nem bírja elviselni, ami szerintem egy ragyogó élet volt, különösen a későbbiekhez képest.

Itt voltunk 1943 tavaszától 1944 őszéig.

Aztán elkezdődött a visszavonulás. Rekviráltunk az erdélyi parasztoktól ilyen szász szekereket, amelyek koporsó alakúak voltak magas kerekekkel. A szekereket fél-muraközi erős lovak húzták. Ezeken jöttünk visszafelé. A Tisza hídon jöttünk éppen át, amikor elhangzott Horthy proklamációs beszéde a kiugrási kísérletről.
Miskolc mellett egy faluban táboroztunk le. Itt is aranyéletünk volt, a német parancsnokunk velünk volt még mindig.

Felmerült itt is egy probléma: ki kellett alakítani a terepet, hogy repülőgépek le tudjanak szállni. A százados megbeszélte a munkaszolgálatosokkal, hogy ezt hogyan lehet megvalósítani leszállópálya nélkül. Különböző ötletek merültek fel, aztán az egyikünk hozta a megoldást. A mi falunkból a Miskolcra vezető út mentén két oldalról ki kell vágni a fákat, így megoldható volt a repülőgépek landolása. Ezt aztán meg is valósítottuk.

Ebben a táborban is szabadon mozoghattunk. Én kijártam a faluba vízvezetéket szerelni. Ennivalóban nem volt hiány, volt olyan este, hogy öt helyen voltunk disznótorban.

1944. december 6-án aztán egy magyar százados a mi németünkkel együtt bejelentette, hogy másnap reggelig aki akar, menjen el, mert bevagoníroznak bennünket és elvisznek Németországba dolgozni.

Válaszút előtt álltunk: menjünk vagy maradjunk. Köztudott volt, hogy ha a katonai rendőrség elfogja a szökött munkaszolgálatost, azt nyomban lelövik.

Hárman választották azt, hogy meglógnak. Soha többé nem hallottunk róluk, valószínű elfogták őket. A többiek maradtak. Másnap bevagoníroztak és elvittek bennünket a nyugati határra, Harkára. Itt a szérűn üres csűrökben laktunk, szalmán feküdtünk. Na, itt vége lett a jó életnek. Ennivalónk semmi, hideg volt, piszok.

Vadász Miklós és Balog Daisy

Emlékszem, volt egy Klein nevű társam, zenész volt, zeneszámokat írt. Talált valahol egy gyerekágyat, aminek kivágta az oldalát és abban feküdt. Persze rövid volt az ágy és kilógott a lába. Mondta, hogy „Gyerekek, nekem a testem nem fog megfagyni, de a lábam igen." Le is fagyott szegénynek a lába.

Hamarosan eltetvesedtünk és kitört a flekktífusz. Én is elkaptam. Szinte mindenki beteg lett. Eszméletlenül, magas lázban feküdtünk, minden kezelés nélkül. Lázálmomból a születésnapom utáni napon, március 30-án tértem magamhoz. Itt voltunk 1944. decembertől a felszabadulásig.

A felszabadulás úgy történt, hogy egy hajnalon, ahogy ott feküdtünk, megjelent egy német katona a szérű egyik oldalán géppuskával, hogy a fetrengő embereket legéppuskázza. Igen ám, de a másik oldalon meg feltűnt egy orosz katonanő, aki lelőtte a németet. Így a mi rajunk életben maradt, volt viszont olyan raj, ahol mindenkit megöltek a németek.

Április első napjaiban lehetett mindez. A felszabadulást követő nap reggelén elindultunk négykézláb hazafelé. Másnap éjfél körül értünk a 6 km-re lévő Eszterházára.

Hatvanöt kiló voltam, mikor bevonultam, 38 kilósan érkeztem meg 1945. május 4-én Pestre.

A házunkban orosz parancsnokság volt, de az anyám élt. Apám viszont nem volt sehol. Soha nem tudtuk meg, mi lett vele. Azt már anyámtól tudtam meg, hogy a nyilasok egyik napon összeszedték a házból a zsidókat és elvitték őket, köztük volt az apám is.

Anyám úgy menekült meg, hogy az Izabella utcai pinceüzletünkben elbújt. Szerencsére rendes volt a házmesternő, hajlandó volt az óvóhely ablakán élelmet beadni

neki. Igen ám, de a házmesternő férje beállt a nyilasokhoz. Egy napon megjelent a pincében és mondta az anyámnak, hogy „Olga néni, csak azért nem lövöm saját kezűleg agyon, mert Pali bácsi annak idején idehozott a házba szerelőnek”. Átadta viszont anyámat egy másik nyilasnak. Ez kísérte is őt, ki tudja, hová vitte volna. Mentek a Rózsa utcán, amikor jött a légiriadó. A nyilas elszaladt, anyám meg bement egy házba, ahol egy család befogadta. Zsidók voltak, de svábnak adták ki magukat. Ennek a háznak az udvarán fel volt állítva egy kondér, ahol katonák főztek maguknak. Anyám egy szekrényben elbújva élt hat hétig ennél a családnál, és vízben főtt krumplit evett, amit a család szerzett a katonáktól. Itt élte meg a felszabadulást.

Hazament a lakásunkba, ahol orosz parancsnokság rendezkedett be. Mikor anyám megjelent, kiköltöztek és visszaadták.

Amikor én 1945. május 4-én megérkeztem csapzottan, koszosan, 38 kilósan, a lakók nem engedtek be a házba. Fertőtleníttetni kellett magamat, borotválkozni, aztán mehettem csak be. Gyönyörű kétszobás-cselédszobás lakásunk volt, amit később le kellett választani, mert csak ketten laktunk benne anyámmal, hiszen szegény apám nem jött vissza. Anyám aztán felhizlalt. Volt ugyanis egy zsírosbödönünk, amibe még a nehéz napok előtt bedobáltuk a lesütött húst, volt tehát mit ennünk.

Nagy társasági élet alakult ki nálunk. Volt a szobában egy óriási ovális asztal, minden péntek este kártyaparti, itt jöttek össze a barátaim. Én folytattam apám üzletét, felvásároltam az ócska fémanyagokat és azzal kereskedtem. 1951. volt már, amikor egyik napon jött két kiskatona, és felszólítottak, hogy menjek velük. Elvittek az Üllői útra, a katonai parancsnokságra. Ott kérdeztem, hogy mit akarnak tőlem, hiszen én csak ócska anyagokkal foglalkozom. Aztán kiderült, hogy kineveznek műszaki ellenőrnek a Honvédelmi Minisztériumba. Tiltakoztam, hogy nekem ez nem szakmám, soha nem voltam műszaki ellenőr. Felsorolták a munkáimat, az Operaház tetejét, a Bazilikát, egyebeket. Arról is tudtak, hogy mint feketézőt, korábban 42 napra lecsuktak. Még azt is tudták, hogy kik voltak a cellatársaim, ami mellesleg ragyogó társaság volt, köztük Popeczky báró, Wilhelm ügyvéd.

1956-ig dolgoztam a honvédségnél, utána csináltunk egy szövetkezetet, a Panelt. Majd dolgoztam különböző nagyvállalatoknál, pl. a Dunai Cementműveknél, a Péti Nitrogénműveknél, mint műszaki ellenőr.

Daisyvel 1946-ban ismerkedtem meg, de csak 1955-ben házasodtunk össze. Anyámat ugyanis nem akartam hagyni, hiszen egyedül maradt. Ez jó kifogás volt a házasságkötés ellen.

1956-ban született a fiunk, Péter. Egy unokánk van, Gábor. Van már egy dédunokánk is, egy 7 éves kislány.

A vallást a gyerekek sem tartják. A chanukát megünneplik, de egyébként nem vallásosak.

Családi fénykép az unoka, Gábor ballagásán

Én annak ellenére, hogy zsidó iskolába jártam és tudtam héberül olvasni, már elfelejtettem.

Mázkirra szoktunk elmenni Jom Kipurkor a templomba, és megtartottam az idén is a böjtöt.

Édesanyám 98 éves korában halt meg. Végig tartotta a vallást, kóser háztartást vezetett. Ha eljött hozzánk, mi is igyekeztünk úgy főzni, hogy nagyjából megfeleljen a szabályoknak.

Ez az én történetem, melyből kiderül, hogy milyen sok múlik a véletlenen. Hiszen ha bevonulok 1944. október elsején, ahogy az eredeti behívóm szólt, akkor nagy valószínűséggel nem maradok életben. Ha el tudok helyezkedni a kereskedelmi iskolai végzettségemnek megfelelően, akkor nem tanulom ki a szerelő szakmát, ami szintén életmentő volt.

Családunk viszont sorsában osztozott a magyarországi zsidóság sorsával, hiszen édesapám odamaradt, anyám salgótarjáni családjából is csak az az unokabátyám menekült meg, aki nálunk lakott annak idején. A többiek odavesztek.

Nekünk, hosszú életűeknek szomorú megélni, ahogy barátaink, sorstársaink szép lassan elfogynak körülöttünk.

Vadász Miklósné Balog Daisy

„Soha nem felejtem el azt az érzést: a kirekesztett, mindenétől megfosztott gyerek nézte, hogy mások hogyan élnek, miben lehet részük, miközben nekem és a társaimnak az életünkért kell küzdenünk."

1928. február 4-én születtem Budapesten. Édesanyám Steiner Alice, apám Balog Béla. Eredetileg Bruckner volt a családnevünk, de már édesapám is Balogként született. Talán az ő nagyapja magyarosította a nevét Brucknerről Balogra.

Ketten voltunk testvérek; a nővérem, Judit 1926-ban született. Családunk a pesti zsidók asszimilálódott életét élte, különösebben nem voltunk vallásosak. A nagy ünnepekkor elmentünk templomba, jom kipurkor böjtöltünk.

Tanulmányaimat a Pesti Izraelita Hitközség Abonyi utcai Fiú- és Leánygimnáziumában végeztem. Ez az iskola ma az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskolája és Gimnáziuma nevet viseli, ma is az ország egyik legjobb iskolája.

Balog Béla Daisy édesapja

1944-ben Budapesten a Csengery utca 9-ben laktunk, amelyet kijelöltek csillagos háznak. Anyukám szerzett svéd menlevelet így egy ideig lakhattunk a saját lakásunkban. Aztán az történt, hogy anyukámat és apukámat a körúton elfogták és levitték őket más zsidókkal együtt a Royal szálló pincéjébe. Onnan apukámat bevitték a gettóba, míg anyukámat betették egy deportálandó csoportba. Mi egyedül maradt gyerekek – én 15 éves voltam –, a Csengery utcából elmentünk a Lipótvárosba, egy svéd védett házba. Pár hét múlva kiderült, hogy a svéd védettség nem ér semmit, és elvittek onnan a Teleki tér 5-be, majd a téglagyárba. Fiatal koromra tekintettel a téglagyárból visszahoztak a Thököly út 156-ba egy gyerekmenhelyre. Ezt a Vörös Kereszt tartotta fenn, de túlnyomórészt zsidókat mentettek. Elől gyerekek voltak és fiatal anyák, a hátsó épületben pedig szökött munkaszolgálatosokat bújtattak.

Itt töltöttünk valamennyi időt, majd páran fiatalok összebeszéltünk, hogy nagyon bizonytalan itt a helyzetünk, innen el kell menni. Így is történt; öten vagy hatan eljöttünk, levettük a sárga csillagot és egyszerűen bementünk az elöljáróságra. Ott bejelentettük, hogy erdélyi menekültek vagyunk, nincs hol laknunk. Szerencsére nem sokat kérdezősködtek, hanem kiutaltak nekünk a Pozsonyi úton egy zsidóktól elvett lakást, ami már teljesen üres volt, mert a bútorokat elhordták. A földön aludtunk, de végül is megvoltunk. Ez valamikor 1944. karácsony előtt volt. Én voltam a társaságban a legfiatalabb, persze a többiek sem voltak öregek: 20, legfeljebb 30 évesek.

Emlékszem, karácsonyeste engem, mint legfiatalabbat leküldtek a társaim a házmegbízotthoz, mert ő ígért nekünk egy villanyfőzőt, hogy legalább egy teát tudjunk főzni.

Lementem a házmegbízotthoz, becsengettem. A feleség elegáns fekete estélyi ruhában nyitotta ki az ajtót, és elém tárult a gyönyörűen feldíszített csillogó karácsonyfa, körötte nagy, vidám társaság.

Balog Daisy 1944-ben

Én, szinte még gyermek, borzasztóan elszomorodtam. Ott álltam az ajtóban ágrólszakadtan, koszosan, abban a ruhában, amit már hetek óta hordtam, éhesen, kiszolgáltatottan.

Soha nem felejtem el azt az érzést: a kirekesztett, mindenétől megfosztott gyerek nézte, hogy mások hogyan élnek, miben lehet részük, miközben nekem és a társaimnak az életünkért kell küzdenünk.

Visszamentem a lakásunkba a villanyfőzővel, mert azt a házmegbízott ígéretéhez híven ideadta.

Kijártunk innen a Pozsonyi útról élelmet szerezni. Emlékszem, a közelben, a Margit körúton volt egy Glazner nevű pékség, ahol sorban álltunk. Nekem sikerült szereznem egy kétkilós kenyeret és egy mákkal töltött süteményt. Nem tudom, hogy volt merszem, de elmentem egy társammal a gettóba. Tudtam, hogy apukám ott van. Magyar katonák álltak a Wesselényi utcai kapuban. Kérdeztem tőlük, hogy egy óra múlva ők lesznek-e még őrségben, mert jövünk vissza. Mondták, hogy ők lesznek és menjek nyugodtan, kiengednek. Bementünk. Megkerestem apukámat, odaadtam neki a kenyeret, a mákos süteményt, és a katonák tényleg kiengedtek.

Utólag visszagondolva el nem tudom képzelni, hogyan mertem ezt megcsinálni, hiszen minden a kaput őrző katonák jóindulatán múlott. Lehet, hogy ezzel a kis ennivalóval mentettem meg az akkor hatvan éves apám életét.

Balog Daisy 15 évesen

Egyik napon itt, a Pozsonyi úton a házmegbízott bejelentette, hogy mindenki menjen le az udvarra, mert ellenőrizni fogja a lakók papírjait. Az én születési bizonyítványomban, amikor a menlevelet édesanyám szerezte, a „zsidó” vallást kitörölték és átírták „rom. kat.”-ra. Ezzel igazoltam, hogy római katolikus vagyok. Az édesanyám neve viszont Steiner Alice volt. Mondta a házmegbízott, hogy ez nem jó, mert az anyám neve zsidó. Én állítottam, hogy ez nem zsidó név, hanem sváb.

A házmegbízott tulajdonképpen nagyon rendes volt, mert visszaadta a papírokat és azt mondta, hogy őt nem érdeklik az ellentmondásos igazolások, de aki zsidó, az reggelre hagyja el a házat.

A kiutalt lakásban velünk együtt ott volt egy 20–25 év körüli fiatalasszony egy kétéves forma kisgyerekkel, babakocsival. Az ő papírjai is fennakadtak a rostán. El-

Balog Daisy és nővére, Judit

kezdtünk tanakodni, hogy mit csináljunk. Ha eljövünk, akkor elismerjük, hogy zsidók vagyunk, lehet, hogy hátba lőnek. Ha ott maradunk, akkor… Ki tudja, miért mondta a házmegbízott, hogy jöjjünk el, biztos sejt valamit, bármi megtörténhet. Végül úgy döntöttünk, nem maradunk, és a fiatal mamával meg a kisgyerekkel a babakocsiban elindultunk.

Sötét éjszaka volt, gyalog mentünk a Duna parton. Az Aréna úton volt egy villamosremíz, ahol ott voltak a villamosvezetők. Az amerikai repülőgépek bombázták és géppuskázták Budapestet. Hason csúsztunk, és emlékszem, hogy a géppuskagolyók szinte porzottak mellettünk

Mikor ezt meglátták a remízből az emberek, behívtak bennünket. Kiabálták, hogy meg vagyunk őrülve, menjünk be, hát eltalálnak bennünket. Így aztán be is mentünk és ottmaradtunk a légitámadás befejezéséig.

Utána a fiatalasszonnyal és a kisgyerekkel visszamentünk a Thököly útra, a menhelyre. Itt ért bennünket a felszabadulás 1945. januárban.

De vissza kell térnem a családomra. Ahogy mondtam, édesanyámat elfogták a nyilasok az utcán és bekerült egy csoportba, amelyet deportáltak. Gyalog mentek el Gönyűig, ott várakoztak. A svéd menlevelen kívül anyukám szerzett vatikáni védettséget biztosító iratot is. Ez az irat nála volt, amikor elfogták a körúton, de nem ment vele semmire. A nővérem, mikor megtudta, hogy anyuka Gönyűnél van, utánament. Az volt az elképzelése, hogy elkéri a védettséget biztosító vatikáni iratot. Ennek aztán az lett a vége, hogy mindkettőjüket, anyukát és a nővéremet is deportálták Bergen-Belsenbe. Rólam nem tudtak semmit, azt gondolták, hogy engem is deportáltak valahová. Szerencsére nem így történt. A családomtól elszakítva egyedül kellett végigcsinálnom. 16 éves voltam, de a sors különös kegyelme folytán sikerült jó döntést hoznom. Ugyanis, mint később megtudtam, azokat a társaimat, akik a Pozsonyi úti lakásban maradtak, a nyilasok másnap a Dunába lőtték. Ha mi akkor a fiatal mamával és a kisgyerekkel nem jövünk el abból a házból, ugyanerre a sorsra jutottunk volna.

Ismerősöktől, akik visszajöttek, megtudtuk, hogy anyukám és a nővérem Bergen-Belsenben felszabadultak, élnek. Nagy volt az örömünk, vártuk őket haza. Elterjedt a híre, hogy van lehetőség arra, hogy buszt béreljünk és hazahozzák a túlélőket. Többen összeálltunk és emlékszem, 20.000 pengőért béreltünk egy buszt. Így anyuka és Judit hamarabb hazajöttek, mint más túlélők.

Apukám a gettóban ugyancsak túlélte a pesti zsidókra mért megpróbáltatásokat. Újraindította a bőrnagykereskedését, de aztán államosították. Anyukámnak két fiútestvére nem jött vissza; egyikük ügyvéd volt, a másik bőrkereskedő.

Steiner Alice, Daisy édesanyja

A felszabadulás után elkezdtem varrni. Nagyon ügyes kezem volt, soha nem tanultam a szabás-varrást, de volt hozzá tehetségem. Először magamnak, majd családtagoknak varrtam. Emlékszem, egyszer anyukám bement egy üzletbe, rajta volt az általam készített pepita kosztümje. Kérdezték tőle, hogy ki varrta ezt, mondta, hogy a lányom. Nagyon megtetszett nekik. Kiderült, hogy a drogéria tulajdonosnője barátnője volt Latabár Kálmán feleségének, ő is ott volt éppen az üzletben. Anyukám hazajött és újságolta, hogy megrendelésem lesz. Szabadkoztam, hogy hát én nem tudok szabni. Aztán először szabásminták alapján, majd önállóan szabtam, varrtam, amivel nagyon jól kerestem. Az első vevőm Latabár Kálmán felesége lett.

Később különböző tanfolyamokat végeztem. A MÉH-nél, majd a vendéglátóiparban dolgoztam, mint könyvelő. Közben megismerkedtem Mikivel 1946-ban, ismerősök mutattak be egymásnak. 9 évig jártunk együtt. Miki nem akart nősülni, arra hivatkozott, hogy az özvegy édesanyját nem hagyhatja magára. 1955-ben kötöttünk házasságot. Zsidó esküvőnk is volt, de csak szűk családi körben. Ennek már hatvan éve. Szép-szép ez a hosszú élet, de a korosztályunk lassan elmegy.

Szomorú volt tudomásul venni, hogy a régi ismerőseink közül most, jom kipurkor már senki nem volt ott a mázkiron…

Gunyecz Józsefné Szabolcsi Anna

„Ma is előttem van a kép, ahogy jöttek a szekerek végeláthatatlan sorban a sáros úton és ültek rajta a zsidó emberek lehajtott fejjel, magukba roskadva. Nem emelték fel a fejüket, csak a szemük sarkából tekintettek szét.”

Anna néni Kálmánházán él, nem messze Nyíregyházától és nem messze attól a helytől, ahol a zsidók részére a Sima pusztai gyűjtőtábor volt kialakítva 1944 tavaszán. Anna néni is foglalkozik írással. A Kelet-Magyarország napilap többször közölte munkáit, melyekből sugárzik tisztasága, életszeretete. Madarak és fák napja alkalmából készült kis írásában emléket állít kertje fáinak, bokrainak, a madaraknak a „zöld kabátos" levelibékának.

Gyermek volt még, amikor megtapasztalta a vészkorszak történéseit. Ezeket az emlékeket közösen elevenítettük fel.

Anna néni emlékmorzsái következnek.

1935. szeptember 9-én születtem.

Nyíregyháza külterületén a gyakorlótér közelében, a Simai úton laktunk, ott gyerekeskedtem. Az evangélikus iskolába jártam, ahová már 6 éves koromban gyermektársaimmal együtt gyalog jártunk be. Aki ismeri Nyíregyházát, az tudja, hogy milyen hatalmas távolság volt ez egy kisgyermek számára. Nem panaszkodtunk, hogy messze van, pedig nem volt könnyű megtenni a több kilométeres utat kora reggel, hogy a tanítás kezdetére pontosan megérkezzünk. Voltak zsidó osztálytársaink; két lányra, Molnár Klárára és Szegedi Margitra emlékszem. Nem volt különbségtétel a gyerekek között vallásuk okán, egyformán kezeltek mindenkit. Zsidó osztálytársaink a következő imádságot minden nap velünk együtt mondták: „Én evangélikus vagyok, vallásomért élek-halok; ez Jézus igaz vallása, melynek a földön nincs mása." Azután a tanítás befejezéseként ugyancsak minden nap elmondtuk ezt a verset:

Magyar vagyok, magyar, magyarnak születtem,
Magyar nótát dalolt a dajka felettem.
Magyarul tanított imádkozni anyám,
És szeretni téged, gyönyörű szép hazám.

Volt több versszaka is, de ezt az első versszakot minden nap elmondtuk, ezzel fejeződött be a nap.

A zsidóüldözésről úgy szereztünk tudomást, hogy egyszer csak a zsidó osztálytársaink nem jöttek iskolába, és előtte a tanáraink szánakozva, sajnálkozva tekintettek rájuk. Majd később ki volt varrva a ruhájukra a sárga csillag. Molnár Klárit és Szegedi Margitot is elvitték.

Édesapám, Szabolcsi János az Egyesült Államokban született. Nagyapám ugyanis egyike volt annak a másfél millió magyarnak, aki „kitántorgott Amerikába" boldogulást keresni. Ment vele a nagymamám is, hiszen már házasok voltak. Az apai nagyapám egy aranybányában dolgozott. Két éves volt az édesapám, amikor hazajöttek. Elkezdték az itteni életüket. Nagyapám gazdasági vezető lett a lovasrendőrségnél.

Kínlódott, küszködött, de nem lelte a helyét, így aztán úgy döntött, visszamegy Amerikába, hogy keressen egy kis pénzt. Nagymamám itthon maradt két gyerekkel és már állapotos volt a harmadikkal, amiről a nagyapám nem is tudott.

Aztán nagyapám úgy döntött, hogy nem jön vissza Magyarországra. Hiába kérte a nagymamám, hiába mentek a levelek, nagyapám elkövette azt a szörnyűséget, hogy itt hagyta a családját.

Gunyecz Józsefné

Az anyai nagyapám talált gyerek volt. Újteleknél, a búzatáblában egy Hoffmann Krisztina nevű osztrák nemzetes asszony találta meg. Az akkori tisztiorvos két évesnek vélte. Ott sírt szegényke a búzatáblában, beszélni nem tudott. Magas, szőke, kékszemű férfi lett belőle, végtelenül jó modorú. Iskolázatlansága ellenére választékosan, kulturáltan beszélt és mindenkivel szót tudott érteni. Élete végéig imádkozott ismeretlen édesanyjáért.

Amikor elkezdődött a zsidóüldözés, a tisztiorvosnak kellett igazolást adni a nagyapám származásáról, hogy kizárják esetleges zsidóságát.

Édesapám vasutas volt. A háború alatt mentességet kapott a katonai szolgálat alól, nem vonult be. Itthon volt, amikor 1944 őszén bejöttek Nyíregyházára az oroszok. Elrendelték, hogy a munkaképes férfiak gyülekezzenek a törvényszék udvarán, mert kezdődik a város helyreállítása, a romeltakarítás, az újjáépítés. Elment az én édesapám is, hogy részt vegyen a romok eltakarításában, de ez ravasz, fondorlatos hazugság volt, mert a gyanútlan embereket, akik a város újjáépítésére készültek, elhurcolták a Szovjetunióba. „Malenykij robot”, így került be a történelembe ez a galádság. Édesanyám egyedül maradt. Soha nem tudta feldolgozni édesapám elvesztését, egész életében gyászolta őt.

Nagymamám is Anna volt, gyerekkorában Hanyicának hívták. Hatan voltak testvérek, korán árván maradtak. Nagymamám Führeréknél, egy zsidó családnál szolgált még az 1870-es években. Ők Nyíregyházán a református templom közelében éltek, volt ott egy hatalmas faraktár, aminek Führerék voltak a tulajdonosai. Nagymamám nagyon sokat tanult Führer nénitől, sokat beszélt neki szokásokról, a helyes életvitelről, amit a nagymamám megfogadott és követett egész életében. A dédnagyapám ott volt a fatelepen lovász. Egy napon Führer néni megszólította a dédapámat, aki egyedül nevelte a hat gyereket, hogy „Te Miska, engedd el hozzám azt a kislányt, a Hanyicát. Tudok neki olyan kis könnyű munkát adni a cselédek után, amit el tud végezni egy 12 éves gyereklány is.”

Gunyecz Józsefné Anna néni

Így került Führerékhez nagymamám, a 12 éves Hanyica. Gyújtóst rendezgetett, mosogatott, kisepregetett a cselédek után és hallgatta a Führer néni bölcs, okos intelmeit.

Führer néni tanította az anya nélkül maradt nagymamámat nagyon sok dologra. Ennek köszönhette, hogy olyan nagyszerű, jó erkölcsű, szeretetreméltó asszony és anya vált belőle, amilyen volt egész életében. Mindezt én a nagymamám elmondásából tudom.

Van egy dolog, amit szintén a Führer nénitől tanult a nagymamám és adta tovább nekem, én pedig az én gyerekeimnek és másoknak is. Ha a temetőbe készül valaki a hozzátartozója sírjához, olyat ne tegyen, hogy meggondolja magát. A látogatás gondolatától kezdve a halott lelke már várja a látogatót a temető kapujában. Ha a hozzátartozó nem megy el, az a halott lelkének nagyon rosszul esik, és nem tud megnyugodni, várja-várja a látogatást. Ezért ha valaki eltervezte, hogy kimegy a temetőbe, azt mindenképpen tegye meg az elhunyt hozzátartozó és a saját lelki nyugalmáért. Ezt az intelmet mindig észben tartom, és ennek megfelelően cselekszem.

Mint mondtam, gyerekkoromban ott laktunk Felsősimán. Ha visszagondolok 1944-re, amikor még 9 éves kislány voltam, ma is feltörnek emlékezetemben azok a szomorú képek.

Hosszúháton, ami a mi lakóhelyünk közelében van, nagygazdák, dohánytermelők éltek, és a telkeiken nagy dohánypajták voltak. Én, mint gyerek csak később értettem meg, hogy mi is történt akkor, amikor a zsidókat oda Felsősimára, Sima pusztára a dohánypajtákban összegyűjtötték.

Ma is előttem van a kép, ahogy jöttek a szekerek végeláthatatlan sorban a sáros úton és ültek rajta a zsidó emberek lehajtott fejjel, magukba roskadva. Nem emelték fel a fejüket, csak a szemük sarkából tekintettek szét.

A felnőttek, a szüleink már hamarabb megtudták valahonnan, hogy hozzák majd a zsidókat. Kimentek az utca végébe, álltak a kövesút szélén, onnan nézték, mi történik.

Juli nagynéném korábban tejet hordott annak a családnak, akiknek a későbbi Centrum Áruház helyén volt a rőfös üzletük. Ungárék, mert így hívták őket, mindig nagy tisztelettel, megbecsüléssel bántak a nagynénémmel, aki idős volt már, és gyalog volt kénytelen a külvárosból bevinni a tejet a városba.

Mikor Juli néni meglátta Ungárékat a szekéren, elkezdett jajgatni, fogta a fejét. Ők nem szóltak semmit, csak ültek szomorúan az esernyő alatt lehajtott fejjel. Mi, gyerekek riadtan néztük, nem tudtuk, mi ez, csak éreztük, hogy valami nagyon rossz történik. A szüleink, a rokonaink döbbenten álltak és sírtak. A szekerek lépésben jöttek, a csomagok pokróccal letakarva. Négy felnőtt ült egy-egy szekéren, közöttük álltak a kisgyerekek szótlanul. Lovas csendőrök kísérték a szekereket elöl és hátul is, biztatták a fogatosokat, hogy igyekezzenek a szekerekkel együtt maradni, zárják a sorokat. A fogatosok tanyasi emberek voltak, akiket kirendeltek a zsidók szállítására, és kötelesek voltak azt végrehajtani.

Jöttek később a környéken lakók, hozták a hírt, hogy milyen szörnyű körülmények között élnek a pajtákban a szerencsétlen emberek. Nem volt ott semmi, csak a nagy sár a tavaszi esők után.

Van egy másik történetem is, ami zsidó emberrel kapcsolatos.

A férjem az 50-es 60-as években a Tüzépen dolgozott, mint fűrészgépkezelő. Dolgozott ugyanott egy ember, mint raktáros, akiről tudták a munkatársak, hogy zsidó. A férjemmel beszélő viszonyban voltak, de nem volt közelebbi kapcsolatuk. 1956-ban, már a forradalom kitörése után egy napon szólt a férjemnek, hogy a munkaidő végén szeretne vele beszélni. Így is történt; este a férjem bement az irodájába és beszélgettek. Azt mondta ez az ember a férjemnek, hogy „Figyelj ide Jóska, én hamarosan elhagyom az országot a családommal együtt, és nem is kívánok ide visszajönni. A Szabolcs utcán van egy szép négyablakos házam, én ezt odaadom neked, mert rendes embernek ismerlek. Papírt készítünk róla, soha senki nem vonhatja kétségbe. Szeretném tudni, hogy olyan ember fogja lakni a házamat, akit én alkalmasnak találok."

A férjem hazajött, elmondta nekem, hogy mit mondott a munkatársa és mit ajánlott neki. Én egy másodpercig sem gondolkodtam, nemet mondtam. El nem tudtam volna képzelni, hogy én csak úgy másnak az otthonában lakjak, másnak a holmijait

használjam. Nem is lett a dologból semmi. Az a zsidó család – a nevükre már nem emlékszem – el is hagyta az országot, nem tértek haza többé.

Aztán később, amikor a férjemmel küszködtünk az otthonteremtéssel, megemlítette néhányszor, hogy milyen jól jártunk volna, ha én nem tiltakozom. A gazdátlanul maradt házat az akkori önkormányzat vette birtokba és hasznosította. Hiába, én akkor sem tudtam volna nyugodt szívvel a más házába csak úgy beköltözni.

Elbeszélésemet azzal a gyermekkoromban történt esettel zárom, amire még ma, közel a nyolcvanadik évemhez is szégyenkezve gondolok.

Mint ahogy már elmondtam, édesapám vasutas volt, így lehetőségünk nyílt arra, hogy ingyen utazhassunk. Szerettem is mindig nagyon utazni, megismerni országunk szép tájait.

Még egészen kicsi gyerek voltam… Egyik alkalommal szüleimmel utaztunk valahová fapados vasúti kocsiban. Sokan voltak a vagonban, közöttük egy nagy fekete szakállú, fémkeretes szemüveget viselő kalapos ember és egy magas, egyenruhás katonatiszt. A szakállas bácsi igencsak felkeltette az érdeklődésemet, különösen akkor, amikor elővett egy papírzacskót és abból falatozni kezdett. Nem láttam jól, hogy mit eszik, ezért kíváncsi gyermek lévén odaszóltam édesanyámnak: Mama, mit eszik a „mókus bácsi"?

Édesanyám szigorúan rám nézett és csendre intett. Ekkorra azonban az egész vagon közönsége kuncogni, majd hahotázva nevetni kezdett. A magas katonatiszt felugrott a helyéről, odajött hozzám és nevetve dicsért a találó hasonlatért. Hogy nyomatékot adjon elismerésének, egy fényes pénzérmét nyomott a kezembe, amit én nagy örömmel szorítottam a markomba.

Mindez pár perc alatt történt. Gyermeki naivsággal nagyon örültem a pénznek, míg rá nem pillantottam szüleim arcára, akik egyáltalán nem nevettek. Nem nevetett a szakállas bácsi sem. Abbahagyta az evést, összecsomagolta a kis papírstaniclit, és lehajtott fejjel, szótlanul ült a helyén.

Otthon aztán megkaptam a büntetésemet, amiért kicsúfoltam a szakállas bácsit. Persze ott a vasúti kocsiban én, mint tudatlan kisgyerek nem tudtam, hogy mit teszek. Később értettem csak meg, hogy gyermeki megjegyzésemmel nevetséges helyzetbe hoztam egy, a vallási előírásoknak megfelelő külsejű zsidó embert. Milyen kirekesztettnek, megalázottnak érezhette magát, soha nem fogom megtudni.

Ezek az én emlékmorzsáim zsidó emberekről, akikre mindig úgy gondolok, mint választott népre, hiszen így van megírva a bibliában.

Lőrinc Istvánné Ligeti Magdolna

„Elérkeztünk Pest határába, amikor megállította az autót a razzia. Hallottuk, ahogy kiáltozták: Mindenki készítse elő a papírjait! Nekünk Pistával semmi papírunk nem volt. Rettegés vett erőt rajtunk: idáig megmenekültünk, és most fognak lelőni?”

Nagy örömömre szolgált, hogy megismertem Lőrincz Istvánné Ligeti Magdolnát. Története nem tipikus, sokban különbözik sorstársai történetétől.

Vékony, törékeny, 92 éves korában is szép arcú teremtés, teljes szellemi frissességben.

Így mesélt életéről.

1923. augusztus 13-án születtem Budapesten. Gyermekkoromban is a Damjanich utcában éltem, úgy, mint most, csak a mellettünk lévő házban, a 28/B-ben. Édesapám eredetileg Lilienthal volt, magyarosította a nevét Ligetire. Ő a Magyar Államvasutaknál dolgozott, de már a háború előtt meghalt. Így lett édesanyám MÁV nyugdíjas. A két bátyámmal, Sándorral és Istvánnal féltestvérek voltunk, anyukám ugyanis második felesége volt apámnak. István aranyművesnek tanult, míg Sándornak fehérnemű üzlete volt.

Elemibe a Hernád utcai állami iskolába jártam, míg polgáriba a Felső Erdősorra. Utána mentem az egy éves Dobó Katica kereskedelmi szakiskolába. A barátnőim a polgári után a zsidó gimnáziumban tanultak, de csak két évet jártak, mert kezdődött a vészkorszak.

Lőrinc Istvánné és fiai, András és Péter

Én zsidó iskolába nem jártam.

Édesanyám vallásos volt. A háború előtt kóser háztartást is vezetett, de utána már nem. Anyukám azt is megkövetelte, hogy szombaton ne szálljak járműre, és nem írhattam az iskolában. Akkoriban az állami elemi iskolában is sokan voltunk zsidó gyerekek, és a tanítónő ezt tiszteletben tartotta, nem kaptunk írásbeli feladatot szombaton. Az osztálytársaink segítőkészek voltak, leírták nekünk, zsidó gyerekeknek szombatonként a leckét.

A nyilas hatalomátvétel után, 1944 októberében kezdődött a kálváriánk.

Kiadtak egy felhívást, hogy 15-től 40 éves korig jelentkezni kell a KISOK pályán. Én az édesanyámmal a Damjanich u. 28/B. számú házban laktam. Az is, ez is, amelyikben most lakom, csillagos háznak

volt kijelölve. A nyilasok központja a Szent István körút 1-ben volt. Anyukámnak életkora miatt már nem kellett bevonulnia a KISOK pályára. Nagyon szerették őt a keresztény szomszédok is, és egyikük, miután én bevonultam, elvitte egy védett házba a Katona József utcába. Persze a védett ház sem volt biztonságos, mert időről időre onnan is összeszedték a zsidókat. Ez történt anyukámmal is. Bevitték őt is sok társával együtt a nyilas házba, ami egy régi nagy épület volt. A földszinten volt a nyilas központ, a többi emeleten pedig változatlanul ott laktak az emberek. A hófehér hajú anyukám állt a sor szélén már bent a lépcsőházban, amikor éppen jött hazafelé egy házaspár. A nő hirtelen odaállt anyukám mellé és azt mondta: Tessék belém karolni. Anyukám nagyon megijedt. A nő nyugtatta, hogy ne féljen, és kart karba öltve kisétáltak a nyilas központból. Visszavitték anyukámat a Katona József utcára a védett házba. Soha nem tudtuk meg, kik voltak, akik talán a Dunába lövéstől mentették meg anyámat.

Ahogy mondtam, mi 1944-ben a Damjanich utca 28/B-ben laktunk. Ott olyan volt a házmester, hogy amikor jöttek összeszedni a zsidókat és valaki nem jött le a lakásából, akkor figyelmeztette a nyilasokat, hogy várjanak, mert valamelyik zsidó még hiányzik. Nem így volt ez itt a 26/A-ban, ahol Kövér Sándor volt a házmester, akinek kicsit rossz volt a hallása. Amikor jöttek a kis nyilas suhancok a zsidókért, és mondták, hogy segítsen összeszedni az embereket, úgy tett, mint aki nem hallotta. Megismételtette, amit mondtak, újból úgy tett, hogy nem hallja. Addig-addig értetlenkedett, míg a kisnyilasok megunták, és dúlva-fúlva, dolgavégezetlenül elmentek.

A vőlegényem, Lőrincz István nem volt hajlandó feltenni a sárga csillagot. Egyébként nem látszott rajta, hogy zsidó. Ő egy barátjával, aki hadapród őrmester volt és zsidó volt a menyasszonya, szerezte a hamis papírokat és mentette az embereket. Anyukának is szerzett hamis papírokat, azzal hozta ki a védett házból és költöztette el Zuglóba egy házaspárhoz. Sejtette persze a házaspár, hogy valami nem stimmel anyuka körül, mert amikor légiriadó volt, akkor figyelmeztették, hogy ne menjen le a pincébe. Számítani lehetett ugyanis razziára.

A hamis papírokkal is történt egy nagyon érdekes dolog. A vőlegényem munkatársa a saját édesanyja papírjait adta oda anyukámnak, és aztán később odaadta egy másik asszonynak is. Ez a másik asszony ugyanazzal a névvel és adatokkal, ugyanabba a zuglói házba költözött, ahova anyukát költöztette Pista. Szinte hihetetlen, hogy nagy Budapesten, ebben a hatalmas városban ez hogyan történhetett meg, de megtörtént.

Ott kezdődött tehát, hogy nekünk, fiatal nőknek be kellett vonulni a KISOK pályára, onnan mentünk az óbudai téglagyárba, majd gyalog Szentgyörgypusztára. Itt először is minden személyes holminkat elvették, tollat, gyűrűt, egyéb ékszert, mindent. Csűrökben helyeztek el bennünket. Persze fogalmunk sem volt, hogy hol vagyunk.

Lőrinc András

Ezeknek a csűröknek csak teteje volt, még egy kis szalma sem volt alattunk, csak a puszta földön feküdtünk éjszaka. Nappal nyilas kísérettel kivonultunk sáncot ásni.

A csűrök mellett katonai barakkok voltak deszkafallal körülvéve, ott magyar katonák állomásoztak. A nyilasok kihirdették, hogy senki nem állhat szóba a katonákkal, mert aki megteszi, azt kikötik. Megfenyegették a katonákat is, számukra is büntetést helyeztek kilátásba.

Minket délután behoztak a munkáról, kaptunk egy csajka üres levest, semmi egyebet. Éjjel viszont, mikor már majd' megfagytunk az október végi, novemberi hideg éjszakában, észrevettük, hogy a katonák a tilalom ellenére odakúsztak a csűrökhöz. A csűr szélére sorban csajkákat helyeztek el forró levessel, majd mikor gondolták, hogy elfogyasztottuk, az edényeket összeszedték. Mindezt a lehető legnagyobb csendben, szó nélkül.

Egyik este pont én álltam a deszkafal közelében, rajtam a napok óta le nem vett csizmámban, amikor éreztem, hogy valami megböki a lábam. Azt hittem, egér, még jól meg is ijedtem. Lenéztem, hát látom, hogy a deszkafalon egy lyuk van, amin átdugtak egy hosszú pálcát, rajta egy papírtekerccsel. Gyorsan lehajoltam, levettem a papírt és olvasni kezdtem. Az volt ráírva, hogy „Mi holnap hazamegyünk. Éjjel elhelyezünk kis papírszeleteket és ceruzákat. Írjátok fel a neveteket és pontos címeket, hogy kit és hol értesítsünk."

Gyorsan elmondtam a többieknek. Úgy is történt, ahogy írták, mert éjszaka a csűr szélére rengeteg kis papírfecnit és ceruzacsonkot raktak le. Látszott, hogy a ceruzáikat felvagdosták apró darabokra, hogy sok embernek jusson. Mi felírtuk a nevünket és a címet, kit értesítsenek arról, hogy hol vagyunk. A hozzátartozóinknak ugyanis fogalmuk sem volt, hogy hová vittek bennünket, mi lett velünk. Elhelyeztük a kis üzeneteket a csűr szélén, amit a katonák összeszedtek. Betartották az ígéretüket, mert Pista, a vőlegényem megkapta a kis levélkét és ezen a szálon tudott elindulni, hogy engem megtaláljon.

Szentgyörgypusztáról aztán továbbvittek először Gödöllőre, ahol a kastély udvarában helyeztek el minket, ugyancsak a szabadban. A puszta földön aludtunk, itt még a fejünk felett sem volt fedél. Onnan Fótra mentünk tovább.

Voltunk Isaszegen is. Itt egy gazdaságban táboroztunk le, ahol németek voltak. A padláson aludtunk, egy rozoga létrán kellett le- és felmenni. Egyik este jöttek az istál-

lófiúk, akik a lovakat csutakolták, és mondták, hogy meneküljünk a padlásról, mert hallották, hogy a németek fel fogják gyújtani. Csaknem pánik tört ki, ahogy a sok lány menekült a létrán lefelé, ami mellett ott álltak az istállófiúk és nagy kosarakból mindenkinek adtak egy-egy marharépát.

Innen gyalog indultunk tovább a nyilasok kíséretében. Mentünk az országúton, ma sem tudom, merre, hová. Elérkeztünk egy vasútállomásra, ahol megállítottak bennünket. Hosszú órákat várakoztunk. Itt már katonák irányítgatták az embereket. Vettem a bátorságot és odamentem egy középkorú katonatiszthez, megkérdeztem tőle, meddig fogunk itt állni? Elmondta, hogy be kell vagonírozni a zsidókat, és a vagonokra várunk. Azt is mondta, szégyen, hogy neki, mint magyar katonatisztnek ezt kell csinálnia. Vártunk tovább, viszont valami hiba csúszhatott a gépezetbe, mert a vagonok nem jöttek. Ismét elindítottak bennünket gyalog. Akkor már végeláthatatlan hosszú volt a sor, hiszen több helyről is odahoztak csoportokat. Meneteltünk az országúton, amit magas töltés övezett. A töltésen bámészkodtak az emberek, nézték szomorú menetünket. Egyszer csak mit látok, hát ott áll a töltés tetején a vőlegényem, Pista, kalapban, esernyővel, mellette a hadapródőrmester barátja. Észrevett a tömegben, gyorsan odajött. Mondta, hogy hamarosan egy hídon fogunk átmenni, de én ne lépjek a hídra. Ő ott fog állni a bal oldalon. A hátizsákomat dobjam el vagy adjam oda valakinek, álljak mellé, és elvegyülünk a tömegben. Így is történt: kis tumultus keletkezett a keskeny hídon, Pistát megláttam, melléálltam, és mentünk tovább a bámészkodók között. Pista mondta, hogy ne álljak meg, bármi történik, csak menjek folyamatosan. A kabátomról gyorsan levettem a sárga csillagot. Mentünk lehajtott fejjel, nem néztünk se jobbra, se balra.

Lőrinc István,
Ligeti Magdolna férje

Elérkeztünk egy parasztházhoz. Egy kedves asszony állt a kapuban. Megszólított bennünket, kérdezte, honnan jövünk, hová megyünk. Mondtuk, hogy menekültek vagyunk és Pestről jövünk. Ő nagyon kedvesen beinvitált, hellyel kínált, kérdezte van-e szükségünk valamire. Én akkor már több mint két hete nem tisztálkodtam, hiszen legfeljebb a kútnál lehetett a kinti hidegben kezet és arcot mosni. Mondtam, jó lenne egy kis meleg víz, hogy megmosakodjam. Mondta az asszony, hogy persze, és kiment a meleg vízért abból a helyiségből, ahol voltunk. Én elkezdtem önfeledten vetkőzni, levettem a kabátom, csak éppen azt felejtettem el, hogy minden ruhadarabomon rajta van a sárga csillag. A nő éppen belépett az ajtón és én ott álltam, pulóveremen a sárga csillaggal. Az asszony döbbenten rám meredt. Én a pillanat tört

Családi fénykép az unokákkal és dédunokákkal

részét kihasználva gyorsan felkaptam a kabátom és kiszaladtunk Pistával a házból. Az asszony jött utánunk és hallottuk, ahogy azt kiáltotta: „Az Isten áldja meg magukat!”.

Kimentünk az országútra, ahol jött egy kisteherautó. Intettünk, hogy álljon meg. Meg is állt. Láttuk, hogy katonák vannak benne, de akkor már nem volt mit tenni, felszálltunk, beültünk a katonák közé a zsúfolt kis ponyvás teherautóba. Kevés volt a hely, szorosan egymás mellett ültünk, hallgattuk a beszélgetésüket. Elérkeztünk Pest határába, amikor megállította az autót a razzia. Hallottuk, ahogy kiáltozták: „Mindenki készítse elő a papírjait!”. Nekünk Pistával semmi papírunk nem volt. Rettegés vett erőt rajtunk: idáig megmenekültünk, és most fognak lelőni?

A razziát tartó katonai rendőrség a szélen ülő katonáktól elkérte a papírokat. Mivel szorosan ültünk, nem vették észre, hogy civilek vagyunk. Valószínű siettek is, és valakiket célzottan kerestek, lényeg, hogy intettek, mehetünk tovább, anélkül, hogy a mi papírjainkat kérték volna. Szerencsénk volt.

Megérkeztünk Pestre. A vőlegényem szerzett nekem hamis papírokat Gál Éva névre.

A hajamat szőkére melíroztattam. Lakhatásom úgy lett, hogy Pista ismert egy családot, ahol a férfi keresztény volt, az asszony pedig zsidó. Volt egy kislányuk és velük lakott a nagymama. A férfit behívták katonának, az asszonynak bujkálnia kellett; ott maradt a nagymama a gyerekkel és segítségre volt szüksége. Úgyhogy odamentem hozzájuk, vigyázni a kislányra.

Lőrinc Péter

A kislány borzasztóan rossz, neveletlen és szemtelen volt, de el kellett viselnem. Folyton a ligetbe akart menni sétálni, ami nagyon veszélyes volt, mert ott gyakran razziáztak. Ha a papírokat rendben lévőnek is találták, az nem volt elég, mert akkor mondták, hogy az illető mondja el a „Hiszekegy"-et. Ha az ember elkezdte, akkor mondták, hogy nem ezt, hanem a másikat. Ha valaki visszakérdezett, vagy gondolkodni kezdett, akkor lebukott, hiszen „Hiszekegy" csak egy van.

Egyszer nagyon fájt a fogam, kénytelen voltam elmenni a fogorvoshoz. Ültem a váróban, amikor kijött az asszisztensnő és mondta a nevemet, „Gál Éva". Én meg nyugodtan ültem, majd újból szólított, mire észbe kaptam és felálltam. Az asszisztens ledorongolt, hogy miért nem figyelek.

Így csináltam végig, a felszabadulásig, álnéven, hamis papírokkal, kicsit elváltoztatott külsővel.

A történetemben szereplő ismeretlen, bátor segítőknek és a szerencsés véletleneknek köszönhetem az életem. Különös hálával gondolok azokra az ismeretlen katonákra, akik vették a fáradságot, vállalták a kockázatot és értesítették a hozzátartozóinkat, hogy hol vagyunk. Ha ez nem történik meg, akkor Pista, a vőlegényem nem talál meg, és én is felkerülök arra a vonatra, ami Bergen-Belsenbe vitte a társaimat.

A Damjanich utca 28/b-ből ugyanis mindenkit odavittek. Rajtam kívül ketten menekültek meg. Az egyikük az a lány, aki már a KISOK pályáról megszökött. Mondta, hogy neki ez nem tetszik, menjünk innen. Én azonban nem mertem vele menni, mert féltem, hogy anyukámnak lesz belőle baja. Egy másik lány pedig viszszajött Bergen-Belsenből, ami egy szörnyű hely volt. Ennyien éltük túl a Damjanich utca 28/B-ből, ahol nagyon sok zsidó család élt valamikor.

A mi lakásunk egy kétszobás lakás volt. Anyámnak nagyon szép dolgai voltak, drága étkészletek, majolika szobrok. Mindent összetörve találtunk meg egy ruháskosárban.

A vőlegényemmel 1941-ben ismerkedtem meg egy barátnőmnél. Az első találkozásunk után kijelentette, hogy nem akar velem többet találkozni, ne is hívja őt a barátnőm, ha én is ott vagyok.

Aztán ez megváltozott. Mivel 1917-ben született, behívták katonának és kivitték az orosz frontra. Már itthon volt, amikor teljesen véletlenül összetalálkoztunk a Király utcában. Én jöttem a munkából, ő meg valahonnan, fess, extra egyenruhában.

Hazakísért, sokat beszélgettünk és egyre többször találkoztunk. Aztán behívták munkaszolgálatra, mint a többi katonaköteles zsidó férfit, ő azonban nem vonult be. Azt mondta, elég volt neki Oroszországból. A barátja szerzett neki papírokat és lakást. Hamis papírokkal, birgerli csizmában, bricsesznadrágban járt. Iskolás gyerekeket korrepetált, ezzel keresett egy kis pénzt.

1945 áprilisában házasodtunk össze. Pista Örkénybe való volt. A szülei, a nővére és annak hat éves kislánya odamaradtak. Örkényben egyébként sok zsidó élt, mindegyiküket elvitték Auschwitzba. Aztán jött a nagy hír, hogy visszajött Steiner néni és a lánya. Ők mondták el Pistának, hogy senkit ne várjon haza, mert Auschwitzban a szelektáláskor az egész család nyomban a másik oldalra került, és mentek a gázkamrába.

A felszabadulás után a férjem először a Metrónál dolgozott, majd elhelyezkedett a vendéglátóiparban. Ő lett a Pest megyei Vendéglátó Vállalat igazgatója. Később volt gebines is, majd újból visszament a vállalathoz és onnan ment nyugdíjba.

Én a Szivárvány áruházban voltam pénztáros, majd miután anyukám ápolásra szorult, bedolgozó lettem a szövetkezetnél, itthon dolgoztam. Két fiunk született: András l946-ban, Péter 1949-ben. András műszaki egyetemet végzett, Péter közgazdász lett, summa cum laude doktorált. Minden héten járt teniszezni. Azon a hétfőn is elment egészségesen, vidáman, aztán lehajolt egy labdáért, majd összeesett és meghalt. 56 éves volt. Nem tudtak rajta segíteni, pedig két orvos barátjával játszott éppen.

Én a háború után tartottam az ünnepeket. Jom kipurkor egész nap böjtöltem és ott voltam a Bethlen téri templomban, ahol fizetett ülésem volt. Péntek este gyertyát gyújtottam. Ez így volt Péterem haláláig.

Mikor a fiammal ez megtörtént, meghasonlottam, és azóta nem gyújtok gyertyát.

A menyeim Éva és Mária, mindketten katolikusok, fantasztikus emberek. Másfél éve combnyaktörést szenvedtem, úgy ápoltak, hogy a nővérek csodájára jártak a kórházban.

Négy lányunokám van: Barbara, Korina, Zsuzsa és Kata. Korina egy vallásos zsidó fiúhoz ment feleségül Londonban, négy gyermekük van: Dominik, Dániel, Maja és Samu. A legidősebb dédunokám, Dániel 15 éves. Nagyon jól tanul, közötte van annak a tíz diáknak, akiket az egész iskolából kiválasztottak a Brit Királyi Légierő kadétjának. Minden szigorú követelménynek megfelelt. Ő az én büszkeségem.

Ahogy a történetemből kiderül, szerencsés véletleneknek és sok segítőkész embernek köszönhetem az életem. Éppen ezért úgy gondoltam, tennem kell valamit, hogy közülük legalább egy kapjon méltó elismerést. Levelet küldtem Jeruzsálembe a Jad Vasembe, melyben leírtam, hogy a Damjanich utca 26/A. házmestere, Kövér Sándor

nem engedte, hogy a házból összeszedjék a zsidókat a nyilas suhancok. Díszvendégként én is jelen voltam a Belügyminisztériumban, amikor Kövér Sándor fia átvehette édesapja posztumusz Világ Igaza kitüntetését.

Idegen szavak, vallási fogalmak és kifejezések jegyzéke

Appel, zehlappel: sorakozó létszámellenőrzés a koncentrációs táborokban.

Chanuka: zsidó örömünnep, a szó jelentése: felszentelés. A nyolc napig égő korsónyi olaj ünnepe, a Makkabeus szabadságharc ünnepe. Nyolc napig tart, kiszlév hónap 25. napjától számítva. Minden este eggyel több gyertyát gyújtanak meg az otthonokban és a köztereken is, hirdetve a csodát.

Cicesz: szemlélőrojt, általában ruha alatt viselik. A tradicionálisan öltözködő zsidó férfinak a ciceszre figyelve eszébe ötlik, hogy Istent szolgálja.

Glatt kóser: A zsidó vallás szokásait maximálisan betartva, az ortodox hagyományok szerint készült étel.

Héder (heider, hájder) – szó szerint: szoba. Alapfokú iskola, manapság inkább óvoda, ahol kiskorú gyerekeket (3 éves kortól) héberül írni-olvasni tanítanak.

Jesiva: talmud iskola, hittudománnyal foglalkozó magasabb szintű iskola.

Joint: Zsidó Szociális Segély Alapítvány.

Kidus: megszentelés. Ezzel a szertartással köszöntik a belepő szombatot és ünnepnapokat. Áldást mondanak a bor felett az ünnep és szombat beköszöntésekor.

Kóser: héber szó, ami azt jelenti magyarul, hogy alkalmas, tetsző, megfelelő. Valamely dolog rituális alkalmasságát jelző szó a zsidó vallásban és szokásrendszerben. A zsidó közéletben minden rendben levő, helyes dologra használatos.

Lagerelteste, blockelteste: lágerfőnök, részlegfőnök. Legtöbbször a lágerben már régebben raboskodók közül kerültek ki.

Lagerführer (német): táborfőnök.

Lagerstrasse (német): a táboron át vezető út.

Mázkir (jizkor): A megemlékezés imája. Évente négyszer hangzik el az eltávozott szülőkért és hozzátartozókért. Ez a négy alkalom: jom kipur, smini aceret (szukot nyolcadik napja), peszach utolsó napja és savuot második napja. Ez egy bensőséges ima, melynek elmondásakor csak azok maradhatnak a zsinagógában, imateremben, akiknek vagy egyik, vagy mindkét szülőjük eltávozott az élők sorából.

Mikve: rituális fürdő, részben természetes forrásból megtöltött vízmedence, melybe a zsidók a megtisztulás érdekében meritkeznek meg.

Minjen: Tizenharmadik életévét betöltött tíz zsidó férfi imaközössége. Teljes értékű istentisztelet csak akkor lehetséges, ha a zsinagógában vagy imateremben van tíz felnőtt zsidó férfi.

OR-ZSE: rövidítés: Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem.

Őszi ünnepek: a zsidó vallás nagy ünnepei: ros ha'sana (újév), jom kipur (engesztelőnap vagy hosszú nap), szukot (sátoros ünnep) és szimchat Tora (a Tóra ünnepe).

Pászka: kovásztalan kenyér, a peszachkor fogyasztandó étel kenyér helyett. Összetevői liszt, víz és só.

Peszach: jelentése: elkerülés. Az egyiptomi rabszolgaságból történő kivonulás ünnepe.

Rituális: szertartásos.

Sábesz: szombat; a legnagyobb, hétről hétre ismétlődő zsidó ünnep. Péntek naplementétől szombat naplementéig tart. Minden munkavégzés tilos.

Sachter, metsző: a Tóra által fogyasztásra engedélyezett állatok rituális vágásával foglalkozó, szakavatott személy.

Secku-jednus (szláv): mindegy, ugyanaz.

Soá: a szó eredetileg csapást, katasztrófát jelent héberül. Ma a holokauszt szinonimájaként használják.

Sonderkommandó: a haláltáborokban a gázkamrákat és krematóriumokat az SS szigorú felügyelete alatt működtető, zsidókból álló különleges munkacsapat. Az erre a feladatra kiválasztottaknak nem volt lehetőségük a feladat visszautasítására. A németek ügyeltek arra, hogy tapasztalataikat nehogy elmondhassák, ezért rend-

szeresen elgázosították őket, és helyettük új sondereseket állítottak be. A több ezer sonderkommandósból kevesebb, mint 20 élte meg a felszabadulást.

SS: Schutzstaffel rövidített neve, magyarul: védőosztag. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt katonai és védelmi szervezete volt Németországban. Egyszerre volt a diktatúra pártmilíciája, a reguláris hadsereg mellett működő, de attól független harctéri katonai elitalakulat, a belföldi és a megszállt területeken a rend fenntartásáért felelős rendőri szerv, katonai és polgári kémelhárító és hírszerző titkosszolgálat, valamint a fennálló rend ellenségeit kíméletlenül felkutató politikai rendőrség.

Talesz (jiddis), tálit (héber): imalepel, reform zsidóknál imasál. Négy sarkán szemlélőszálak (cicesz, cicit) vannak. Egyik formája a tálit kátán, amit állandó öltözékként viselnek a ruha alatt.

Tréfli: a héber trefá szóból származó jiddis kifejezés, mely a magyar szlengbe a tré formában ment át. Jelentése: értéktelen, használhatatlan, rossz. Élelem esetében olyan termék, ami nem felel meg a kóserság követelményeinek.

Jad Vasem: holokauszt intézet és emlékmúzeum. Jeruzsálemben az Emlékezés hegyén található.

Tartalom

Előszó ....

Lévy Imréné Moskovits Piroska ....

Dr. Tordai Sándorné Ungár Magda ....

Brenner Béláné Róth Erzsébet ....

Kopka János ....

Pálmai Sándorné Fischer Magdolna ....

Heisler Lászlóné Perényi Rózsa ....

Schmidt Józsefné Csákányi Julianna ....

Dr. Kerekes György ....

Raducziner Lászlóné Garami (Ganzfried) Ágnes ....

Takács Jánosné Szilágyi Anna ....

Vadász Miklós ....

Vadász Miklósné Balog Daisy ....

Gunyecz Józsefné Szabolcsi Anna ....

Lőrinc Istvánné Ligeti Magdolna ....

Idegen szavak, vallási fogalmak és kifejezések jegyzéke ....

